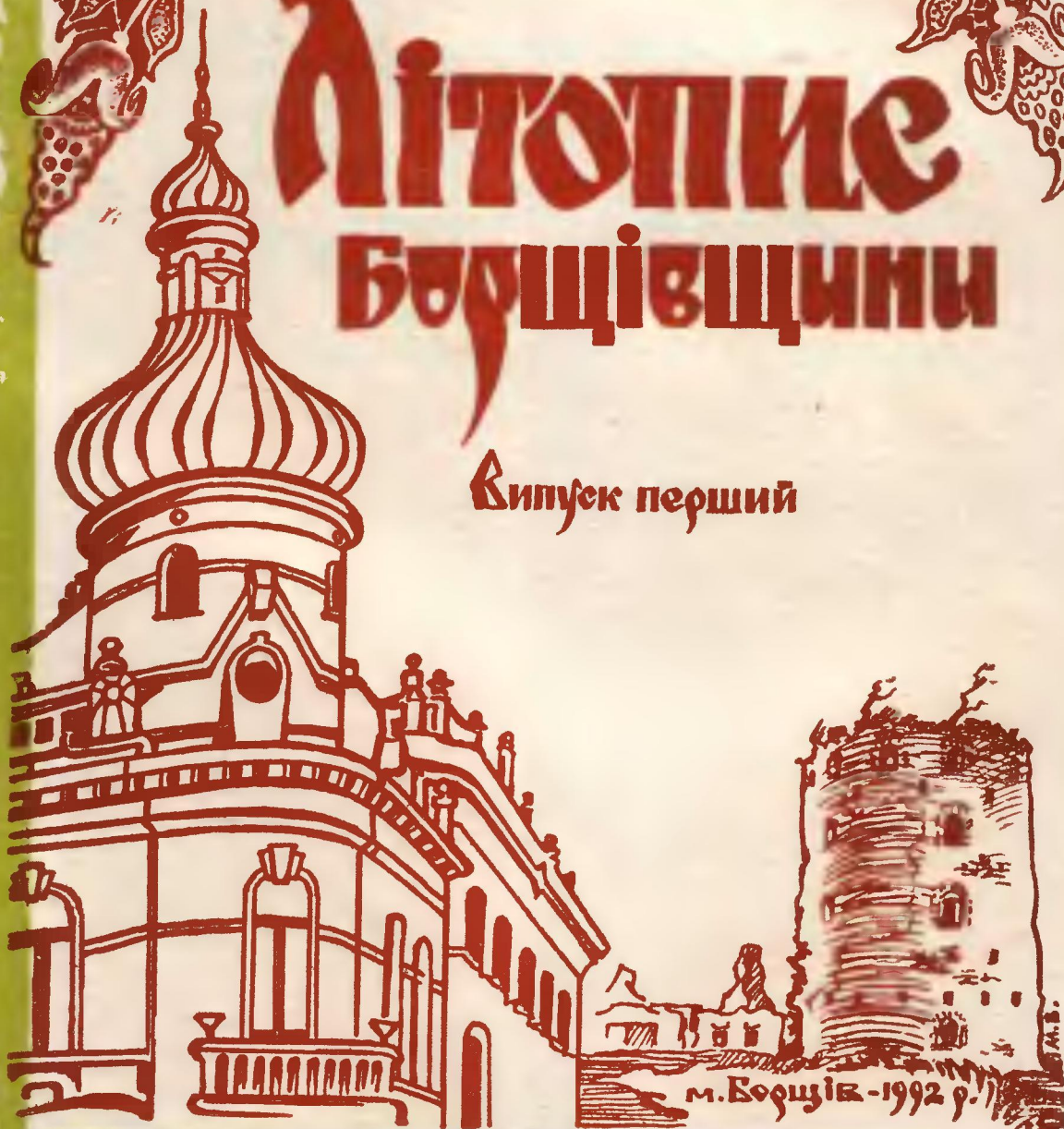

Борщівський
краєзнавчий
музей

Літопис Борщівщини

Випуск перший

Борщівський краєзнавчий музей

Літопис Борщівщини

ІСТОРИКО - КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

Випуск перший

Борщів 1992

Літопис Борщівщини

РЕДАКТОРИ:

Михайло Сохацький

Ігор Скочиляс

Художнє оформлення Миколи Вирового

Спонсори:

Борщівський тютюново-ферментаційний завод (директор Матковський А. Б.).

Редакція журналу «Живописна Україна», м. Київ (редактор Волошин М. Т.).

Борщівський сирзавод (директор Калуцький Д. Ю.).

Борщівський цукровий завод (директор Космацький В. С.).

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Дорогі країни! Перед Вами перший випуск часопису «Літопис Борщівщини», народженого національним пробудженням України кінця ХХ ст., віковичними прагненнями народу до свободи і незалежності.

Всі ми, спрагли правдивого слова і свого історичного коріння, схилилися над цілющими джерелами відродження, що тільки-но пробивають собі дорогу серед десятилітніх завалів неправди, обману і замовчувань. Та джерельця ці ще досить молоді і не завжди зміцнілі, щоб наповнювати наші серця цілющими бальзамами духовності, культури і нерозривного зв'язку з нашими далеким і близьким минулим.

«Літопис Борщівщини», маємо надію, допоможе заповнити прогалину в духовній культурі галицьких подолян, принести правду землі Серету і Нічлави, Збруча і Дністра.

Дотепер у районі не було окремого видання, що висвітлювало б літопис життя української громади Борщівщини з найдавніших часів аж до сьогодні.

Новий часопис покликає об'єднати розрізнені зусилля науковців і краєзнавців — аматорів, істориків, етнографів, літераторів і мистецтвознавців, стати центром краєзнавчих студій Борщівщини.

Збірник намагатиметься поставити дослідження Надзбруччя на наукову основу, з окресленою програмою дій і чіткою методологією.

Поряд з науковцями його сторінки будуть надаватися авторам спогадів, збирачам легенд і переказів, краєзнавцям-початківцям і просто любителям борщівської старовини.

Основу «Літопису» складатимуть наукові статті й розвідки з вузлових проблем історичного процесу на терені краю (Київська

Русь, унія, роль і місце греко-католицької та православної церков в суспільному житті,

національне відродження ХІХ—початку ХХ ст., українська еміграція, життя борщівської діаспори у США і Канаді діяльність політичних партій (Руська Рада, УНДО, УСРП, КПЗУ) та військово-політичних формувань (ОУН, УПА).

Окремі розділи складуть біографії визначних громадсько-політичних і культурних діячів Борщівщини (в т. ч. і з діаспори), історії міст і сіл району, описи пам'ятників архітектури і мистецтва.

Розуміючи значення історичних документів, як первинного джерела, будемо публікувати цікаві документальні свідчення різних подій і епох.

У збірнику друкуватимуться спогади учасників національно-визвольних змагань 20—50-х рр., проливатиметься світло правди на «білі плями» нашого минулого.

Часопис ознайомить читачів з раніше недоступними статтями і окремими роботами незаслужено забутих галицьких вчених ХІХ—ХХ ст., що в тій чи іншій мірі стосуються терену Борщівщини.

Значне місце буде відведено дослідженням з археології, етнографії, історії культури тощо.

Втім, всіх тем і творчих задумів не перелічити. Та й наших маленьких «секретів» не хочеться наперед розкривати повністю. До того ж ми розраховуємо на зацікавлення і слушні поради читачів, на підтримку і допомогу краян.

Надіємось, «Літопис Борщівщини» стане другом і порадником широкому загалу читачів, практичним посібником для вчителів історії, літератури, народознавства, географії, для всіх, тих, хто цікавиться минулим рідного краю.

Михайло СОХАЦЬКИЙ. Завідуючий
Борщівським краєзнавчим музеєм.

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА БОРЩІВЩИНІ

Борщівщина — широко знаний, відомий далеко за межами України край унікальних археологічних пам'яток. Тут народжувались і вмирали різні культури. Хоч пройшли тисячоліття, але земля зберігає сліди давніх епох.

Палеолітичні пам'ятки на берегах Серету і Нічлави, печера «Вертеба», Михалківські золоті скарби, кургани, кам'яні гробниці, «Троянові вали» і давньоруські городища — ці та багато інших пам'яток завжди привертали і привертають увагу дослідників. Археологічні дослідження тут розпочалися ще в другій половині XIX ст. і з того часу періодично продовжуються аж до наших днів. В цілому, говорячи про археологічне дослідження Борщівщини, треба мати на увазі дві сторони цього процесу. З одного боку — це спеціальні наукові археологічні дослідження, а з другого — це випадкові знахідки старожитностей з подальшим їх науковим опрацюванням.

Перше згадка в літературі про археологічні знахідки відноситься до 1772 року. Тоді власник села Боришківці Калиновський розкопав кілька могил, в яких знайшов цілі посудини, чашки мальовані, амфори. Ці знахідки потрапили до колекції Гумецького, власника замку в Кудринцях, який цікавився старожитностями і зібрав велику колекцію кераміки і інших речей, знайдених в околицях Кудринців. Дальша доля цієї колекції невідома (1).

Перше ж офіційне повідомлення про археологічне обстеження відноситься до початку XIX ст. В середині 20-х років Я. Хмелецький оглянув в селі Більче-Золоте печеру «Вертеба». В підземеллі він натрапив на залишки вогнища, череп'я, людські кістки, глиняні горшки у вигляді мисок, цебриків. Звичайно, це повідомлення ще не можна вважати дослідженням.

В основі тогочасного розвитку археологічної науки і в методиці польових досліджень було речознавство, тобто вивчення речей, яке не ставило за мету робити наукові висновки. Внаслідок цього велися інтенсивні пошуки рідкісних, переважно красивих дорогоцінних речей.

В другій половині XIX ст. Борщівщина стала в центрі уваги багатьох відомих археологів.

Випадкові знахідки двох золотих скарбів у селі Михалкові викликали пошук ціка-

вість в археологів, а то й просто шукачів скарбів. Вся історія Михалківських золотих речей мала добрий початок, але, на жаль, сьогоднішня доля цієї історичної пам'ятки невідома.

Почалася ця історія 16 липня 1878 року. Цього дня жителька села Михалків Марія Гринчук (Арсенич) на правому березі Нічлави побачила в землі якісь загадкові речі, що виблискували під проміннями сонця. Так було виявлено перший Михалківський золотий скарб.

Вже пізніше стало відомо, що загальна вага речей з золота 98 проби складає 7,5 кг. В його склад входило дві діадеми, шийна грива, п'ять браслетів, дванадцять фібул, сім блях, пірамідальна підвіска, два руків'я від кинджалів, чотири чаші, моток золотих ниток, чотири золотих зливки довжиною 20 см, дві тисячі намистин, дві пастові, склянна і янтарна намистинки (2).

Звістка про Михалківські знахідки дійшла до Львова. Майже всі речі були викуплені і потрапили до музею Дідушицьких у Львові.

Цікаво, що рівно через 19 років після відкриття першого скарбу в Михалкові, 16 травня 1897 року місцеві жителі Степан Руснак та Василь Лякущак потрапили на другий скарб. Дощова вода вимила із землі глиняну посудину, наповнену золотими предметами. Другий скарб, що був повністю подібний до першого, не був такий багатий на цінні речі. Спочатку знахідки потрапили до графа Ю. Борковського з Мельниці, а потім врешті — решт їх закупив музей Дідушицьких у Львові.

Через рік після знахідки другого скарбу у Михалків приїхав зі Львова археолог В. Пшибиславський. Він обстежив місце, де було знайдено скарби, знайшов черепки посудини, в якій містився другий скарб. Ці прості уламки глиняної корчаги допомогли науковцям розгадати таємницю, кому належали золоті скарби.

В 1899 році до Михалкова з Відня прибув археолог І. Шомбаті. На місці, де були знайдені скарби, він розпочав систематичні дослідження. Але його розкопки не дали яких-небудь цікавих результатів. В наступні роки археологи продовжують детально обстежувати околиці Михалкова. Професор Львівського університету К. Гадачек розпочав дослідження могильника, що знаходився на території села. Він розкопав три захоронення з трупопокладанням, в яких виявив різні прикраси із срібла і брон-

зи. Але ці захоронення не мають ніякого відношення до золотих скарбів, К. Галачек датував їх Х ст. нашої ери (3).

Михалківські золоті скарби вчені відносять до культури фракійського гальштату і датують їх серединою УІІ ст. до н. е. За кількістю речей і за рівнем виконання Михалківські скарби не мають собі рівних серед подібних скарбів у всьому Карпатсько-Дунайському басейні. Яка ж дальша доля Михалківських скарбів?

У 1897 році Михалківські скарби виставили у Львівській ратуші, де їх оглянули багато львів'ян та приїжджих. До 1939 року Михалківські скарби, як власність музею Дідушицьких, зберігалися в одному із Львівських банків, а на початку 1940 року було вивезено до Москви в головне державне сховище цінностей (Держсхов). Подальша доля скарбів оповита мороком таємниці.

Спроби відомого львівського археолога професора І. К. Свешнікова пролити світло на таємничу пропажу успіху не мали. Відомо лише, що в 1940 р. їх кілька разів бачив у Держсхові Б. Б. Піотровський. Вже й не стає Б. Б. Піотровського, директора Ермітражу, який щось знав про долю скарбу. Отак, серед білої днини виникла чергова біла пляма культури. Якби Михалківський скарб викрали таємно, була би крадіжка століття. Злочинців шукали би по усіх усядах. Наразі ж просто—«Извольте не любопытствовать» (4).

Багато речей із Михалківського скарбу потрапило до приватних колекцій, а також у музеї Відня, Будапешта й Берліна. Наприклад, у Природничому музеї у Відні нині зберігаються одна ціла мисочка—чаша і два уламки іншої, манжетоподібний браслет, кручений тонкий дріт, 207 намистин, велика підвіска у вигляді нашивної бляхи й три уламки іншої (5).

Сьогодні можна оглянути в експозиції Львівського історичного музею лише майстерно виготовлені муляжі золотих речей Михалківського скарбу.

Великі систематичні розкопки на Борщівщині розпочав польський археолог А. Кіркор. Протягом трьох років, починаючи з 1876 року, він проводив розкопки курганів, підплитових поховань та ґрунтових могильників.

В Борщеві А. Кіркор розкопав підплитову могилу, але опису знахідок не зробив. В цьому ж році він обстежив поселення трипільської культури у Боришківцях, де на поверхні зібрав уламки розписної кераміки і кам'яну сокиру. Тодіж він відвідав Дзвенигород. Його вразило багатство археологічних пам'яток різних епох на околицях цього села. Тут він зробив опис підплитової могили, що знаходилась недалеко від городища.

В 1877 році А. Кіркор розпочав розкопки кургану, висотою 6 метрів, біля села Глибочок. На глибині 1,4 м під великим камінням він виявив три кістяки, що були орієнтовані головами на захід. В могилі було виявлено два бронзові персні. А. Кіркор обстежив у Глибочку ще два великі кургани, але залишив їх

не розкопаними. Можливо, увагу археолога привернули більш яскраво виражені кургани біля села Сапогів. Тут на ниві «Могилки» він розкопав кілька могил, та не зробив їх детального опису. Однак, відомо, що в могилах А. Кіркор натрапив на кілька бронзових предметів великої археологічної вартості. Між ними були бронзові дзеркальця з ручками, 22 наконечники стріли, уламки фібул, одна велика бронзова стріла, а також бронзові і залізні дротинки, скляні намистинки, глиняний посуд. Кістяки у розкопаних могилах мали якийсь загадковий вигляд, немов би їх перед захороненням навмисне поламали (6).

Біля села Верхняківці А. Кіркор виявив сліди могильника з трупокладаннями.

В Лосячі він обстежив підплитове поховання, в якому виявив людський скелет з бронзовою обручкою на пальці.

Недалеко від Пилатковець, в полі, А. Кіркор зібрав зразки крупнозернистої кераміки і кілька виробів із кості. Побував він і у селі Козаччина, де в урочищі «Восички» обстежив поселення трипільської культури. На поверхні він знайшов куски мальованої кераміки, кварцитове долото. Зібрані матеріали під час археологічних розвідок у Борщівському повіті А. Кіркор передав до Краківської Академії і до музею Любомирських у Львові.

В 1877 році А. Кіркор провів розкопки кургану в селі Більче-Золоте. Крім перерахованих кісток, під великими кам'яними плитами він знайшов одну бронзову шпильку, дві посудини, маленьку чашку, багато глиняних черепків. На думку дослідника цей курган був насипаний на місці трупоспалення.

За 3 км на північ від села Більче-Золоте в полі «На кошиках» А. Кіркор розкопав курган висотою 1,4 м. Внизу виявилися масивні кам'яні плити. На глибині 1,7 м лежав людський скелет, обкладений дубовими брусками, які вже повністю перегнили. Поряд стояли глиняний горщик і миска, прикрашені заглибленим орнаментом (7).

В 1876 році, оглядаючи околиці села Більче-Золоте, А. Кіркор звернув увагу на підземну печеру, що знаходилась в полі за 1,5 км на захід від села. Він вирішив провести в печері розкопки. А Кіркор разом з С. Козібродським проникли через вузький і низький отвір до печери. Вибравши місце, де висота сягала 2-х метрів, археолог розпочав дослідження. На глибині 45 см він натрапив на два скелети, які були старанно покладені з витягнутими руками уздовж тіла. Біля них було багато уламків з товстих ліпних посудин, а деякі з цих уламків були розмальовані. Оглянувши заплутаний лабіринт печери, А. Кіркор зробив докладний опис правої частини печери. На цьому він закінчив тут свої дослідження. А. Кіркор був перший археолог, який розпочав дослідження печери «Вертеба».

Новим кроком в археологічному дослідженні печери «Вертеба» стали роботи члена ан-

тропологічної комісії Краківської Академії геолога Г. Оссовського. В 1890 році він разом з князем Л. Сап'єго пройшли в одному напрямі печери 312 метрів, але кінця не досягли. Їхнім старанням розпочалося розширення входу до печери, збудовано кам'яні сходи. Під час цих робіт на глибині 2,5 м виявилось багато кусків мальованої кераміки, керамічних і кам'яних знарядь. Коли почали розчищати далі прохід до печери, то за 2 м від входу в намулі натрапили на залишки великого вогнища, яке було оточене кістками оленя і вола. Тут же знайдено цілі розмальовані горщики, кам'яні сокири, лощило з оленячого рогу. В проходах середньої частини печери Г. Оссовський знайшов мальовану посудину, на якій крім звичайного лінійного орнаменту були зображення звірів: лисиці, білки і оленя.

Ще раз на території села Більче-Золоте було знайдено уламки мальованої кераміки, досить подібних до знахідок в печері. Було це в 1884 році. На території парку тоді копали траншею для проведення води до палацу і натрапили на велике скупчення обпаленої глини, і уламки розмальованих посудин. Через п'ять років на цьому місці заклад невеликий розкоп Е. Павлович. Він встановив, що культурний шар є дуже насичений знахідками. Крім уламків кераміки, він знайшов цілу біноклевидну посудину «двійніята», призначення якої пояснити не міг.

У цьому ж році тут продовжив детальне обстеження Г. Оссовський. Результати розкопок дали йому можливість писати про два культурні горизонти, які були віддалені один від одного метровим стерильним шаром. Спочатку дослідник виявив великі брили обпаленої глини, дрібні кам'яні знаряддя праці, ножевидні крем'яні пластинки, глиняні жіночі фігурки, кістяне шило, а також багато цілих глиняних мисок і горщиків (8). Верхній горизонт дав посудини з чорним монохромним розписом, а також серію посудин розмальованих чорною і червоною фарбою (9). Далі археолог натрапив на шар чорнозему, але не припинив розкопок.

На двометровій глибині знову почалися знахідки. Це були посудини грушевидної форми розмальовані червоними і чорними лініями на білому фоні, а також неглибокі чаші, що були розмальовані як на внутрішній, так і на зовнішній стороні. Тут ще було знайдено «біноклевидну» посудину на високих конічних підставах.

На протязі трьох років Г. Оссовський проводив археологічні дослідження в с. Більче-Золотом. В 1890 році він розкопав могильник на лівому березі річки Серет в урочищі «Могила», що на межі між селами Більче-Золоте і Мушкарів. Поховання з трупопокладенням знаходились тут у кам'яних кругах з п'яти або більше брил, що виступали з землі. Діаметр кругів становив 3 метри. Всередині такого круга знаходилась прямокутна яма, розміром 2x1 м, в якій лежала дерев'яна домо-

вина, а в ній простягнутий кістяк, орієнтований головою на захід. Таких ґрунтових трупопокладень Г. Оссовський виявив три. В похованні біля голови покійника знайдені бронзові серги киявського типу з меншим кільцем для підвішування. В другому похованні біля голови покійника знайдена золота кулька і кілька дрібних глиняних намистин. В третьому похованні біля голови покійника виявлено скроневе кільце (10).

Звичайно, найбільше часу Г. Оссовський працював у печері «Вертеба». Результатом його клопіткої праці став досить точний план печери. Він також склав карту археологічних пам'яток Більче-Золотого і його околиць. Завдяки коштам і сприянню Л. Сап'єги план печери і карта були видані антропологічною комісією Краківської Академії. (План печери «Вертеба» і археологічна карта Більче-Золотого, які були видані у 1892 році, зараз зберігаються в Борщівському краєзнавчому музеї).

Виявлені Г. Оссовським знахідки у печері «Вертеба» викликали серед археологів своєрідну сенсацію. Тому тут вже з 1898 по 1904 рр. і в 1907 році продовжуються археологічні дослідження. Проводив їх професор Краківського університету В. Деметрикевич.

За кількістю і науковою цінністю знахідок печера «Вертеба» не мала собі рівних на Поділлі. За багатство знахідок її називали «Наддністрянською Помпеєю». З печери «Вертеба» було стільки знахідок, що можна було створити з них окремих музеїв. Спочатку ці знахідки зберігалися в палаці Л. Сап'єги, який в 1893 році помер. Пізніше знахідки вивезли до музеїв Кракова, Варшави, Відня. За даними писемних джерел, а також за свідченням Б. Януша, з печери «Вертеба» тільки у 1904 році польськими археологами відправлено до краківської Академії близько сорока скринь різноманітних пам'яток (11).

В 1900 році на терені Борщівського повіту археологічні дослідження проводив професор Львівського університету К. Гадачек. Він обстежив поселення трипільської культури біля села Кудринець (ур. «Гончариха»), Пилипчаго (ур. «Гаруна») та біля Мельниці-Подільської і Устя.

На основі матеріалів з досліджень на Борщівщині археологи А. Шнайдер, І. Шомбаті, В. Пшебиславський, А. Кіркор, Г. Оссовський, К. Гадачек та інші написали статті для наукових збірників, що виходили у Кракові, Варшаві, Відні, а також окремі монографії.

В 1906 році у Львові був надрукований збірник пам'яток археології Східної Галичини. Склали цей збірник В. Пшебиславський. Автор помістив тут відомості про 36 населені пункти Борщівського повіту у яких проводились археологічні дослідження, або випадково були знайдені цікаві речі давнини.

В 1913 році вийшла з друку «Ілюстрована історія України» М. Грушевського. Серед багатьох ілюстрацій автор помістив фігурки з Більче-Золотого, а також золоту діадему і золоту пряжку з речей Михалківського скарбу (12).

Цікаво, що до першої світової війни у Борщеві був невеликий музей археологічних знахідок, виявлених на території повіту. Містився він у приміщенні місцевої гімназії. Під час війни всі експонати були знищені.

Передвоєнним літом 1914 року археологічна експедиція Львівського університету під керівництвом антрополога Я. Чекаловського продовжила дослідження печери «Вертеба». Тут були виявлені цікаві матеріали енеолітичної доби. В цій експедиції приймали участь молоді археологи В. Гребеняк та Я. Пастернак. (13).

В роки першої світової війни ніяких наукових досліджень не проводилось. Військові окопи пролягли по місцях історичних пам'яток. І все ж таки в 1915 році на околицях Кудринець була зібрана унікальна колекція трипільської кераміки. Це грушевидної форми посудини прикрашені малюнками чорною і білою фарбами на червоному фоні. (Ця колекція зберігається під № 2631 в музеї Антропології і етнографії в Санкт-Петербурзі) (14).

В 1918 році Б. Януш видав збірник пам'яток археології Східної Галичини, у якому поміщено досить детальну інформацію про 42 археологічні пам'ятки Борщівщини.

Провідний польський археолог В. Антоневіч в 1921 році обстежив околиці села Монастирок, а також вперше зробив докладний опис давньоруського городища з потрійними валами, яке розташоване на околиці села Більче-Золоте (15).

В 1927 році на лівому березі річки Серет неподалік села Монастирок Ю. Полянський виявив палеолітичну стоянку. Біля підніжжя високих скель він зібрав вироби з кременя, кістки мамонта, носорога, північного оленя, лося та зубра (16).

В 1928 році в Ланівцях, в урочищах «Замчисько», «Лаканці» і «Воснички» розпочала дослідження трипільських поселень Львівська археологічна експедиція Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка. Керівником експедиції був О. Кандиба — поет, археолог, мистецтвознавець, син відомого українського поета О. Олесь. Тоді ж детально дослідив О. Кандиба відому печеру «Вертеба». Тут він виявив велику кількість цінного археологічного та антропологічного матеріалу енеолітичної доби. Застосовуючи тут стратиграфічний метод, вчений зафіксував три археологічні горизонти трипільської культури. Всі археологічні матеріали, одержані під час розкопок та розвідок, він передав у музей НТШ у Львові (17).

В 1929 році С. Кандиба обстежив поселення трипільської культури в Стрільківцях. На поверхні він зібрав уламки мальованої кераміки (18).

Досить часто до музею НТШ потрапляли зна-

хідки з Борщівщини. Тільки за час від 1929 по 1932 року сюди були передані старожитності з Залуччя (крем'яна сокира), з Шупарки (мальована кераміка), з Залуччя (срібний денар Гадріяна), з Сапогова (шість римських срібних монет), з Стрільковець (кераміка, кістяне шило (19)).

В багатьох селах Борщівського повіту були випадково знайдені монети римського часу. Зокрема у Сапогові, Окопах, Панівцях, Мельниці, Залуччі, Заліссі, Гермаківці, Глибочку, Горошовій, Боришківцях, Білівцях, Бабинцях, Кривчому, Кудринцях і Ланівцях

В Більче-Золотому у 1935 році знайдено цілий скарб срібний римських монет. В Археологічному музеї у Лодзі збереглися з цього скарбу динарії імператорів: Трояна—одна монета, Андріана—чотири монети, Антоніта Пія—дві монети, Фаустіни Молодшої—одна монета, Марка Аврелія—чотири монети, Фаустіни Старшої—три монети, Коммода—чотири монети (20).

У воєнні роки не проводилися археологічні дослідження на Борщівщині. Лише в кінці 40-х на початку 50-х років сюди почали епізодично наїжджати археологічні експедиції.

Саме в цей період у районі завершилося утворення колгоспів. Поряд з розоренням меж, розорювали кургани, могильники. Глибока оранка понищила культурний шар багатьох давніх поселень. Розпочалась оранка земельних ділянок, які ніколи не розорювались. Трактори плугами руйнували підплитові захоронення. У селах Верхняківці, Більче-Золоте, Стрільківці такі плити стягували тракторами на узбіччя, або використовували на будівництво. Цей руйнівний процес неодинаково пройшов по всіх селах, Якщо в Більче-Золотому розорали усі шість курганів, то в Глибочку два кургани збереглися ще до наших днів.

В 1955 році колгоспники села Глибочок під час господарських робіт у полі «Попові долини» натрапили на верхню частину невідомої плити. Це була кам'яна гробниця. Деякі речі з цієї гробниці незабаром потрапили до рук дітей. Але на щастя вчителі Більче-Золотецької середньої школи (Панькевич С. Д.) повідомили про знахідку у Львівський історичний музей. Незабаром на місце знахідки прибула археологічна експедиція на чолі з І. К. Свешніковим. При розкопках було встановлено, що кам'яна скриня складається з 24 плит червоного пісковика. У похованні знайдено три кістяки (чоловіка, жінки і дитини), орієнтовані головами на північ. Інвентар поховань складався з кулястих амфор, крем'яних клиновидних сокир з відшліфованою поверхнею та кістяк домашніх тварин. Поховання належить до культури кулястих амфор. (кінець III тис. до н. е.) (21).

В 1956 році археологічна експедиція Львів-

ського історичного музею на чолі з І. К. Сवेशніковим знову працювала в Борщівському районі. Проведені були розвідкові розкопки на поселеннях черняхівської культури біля села Скв'ятин (урочище «На сіножаті»), біля села Більче-Золоте (урочище «Кадуби»). Також експедиція обстежила біля села Глибочок місце випадкової знахідки тілопального поховання скіфського часу. Виявлено урну з перепаленими кістками. Серед перепалених кісток знайдено бронзові вістря на стріли (три цілі і один уламок) та предмет невідомого призначення у вигляді округлої в розрізі бронзової витої палочки з двома кулястими потовщеннями по середині. Всі бронзові речі сильно пошкоджені вогнем (22).

В 1967 році І. С. Винокур провів археологічні дослідження на околиці села Міжгір'я, на місці стародавнього язичницького жертовника, з кам'яною плитою (23).

Неподалік села Збручанське, в урочищі «Соколів» І. П. Герета в 1968 році провів розвідкові роботи на поселенні трипільської культури. На поверхні було зібрано уламки кераміки, тягарець для рибальських сітей, крем'яні знаряддя (24).

В 1969 році Надзбручанська експедиція Державного історичного музею УРСР під керівництвом О. Д. Ганіної розпочала дослідження ранньоскіфського поселення в селі Іване-Пусте. Тоді ж експедицією було відкрито ще одне ранньоскіфське поселення поблизу села Залісся. Тут на протязі 1970—74 рр. О. Д. Ганіна продовжила дослідження. Розкоп було закладено на високому пагорбі, відомого у місцевому населенні під назвою «Козацька могила». На поселенні були відкриті наземні каркасні житла з залишками печей. В дуже насиченому культурному шарі, крім багаточисельних обломків місцевої посуду і глиняних пряслиць, у великій кількості знайдено фрагменти самоських, лесбоських і родоських амфор, кінця УІ—УІ ст. до н. е., а також фрагменти фракійських грубостійких і тонкостійких посудин, які добре відомі на поселеннях і в курганах УІ ст. до н. е. в Болгарії і Румунії.

Крім кераміки, на поселенні виявлено і обломки зернотерок, розтирачі, зерна хлібних злаків (ячменю, пшениці, ярого жита, проса, гороху та сочевиці), частину залізного серпа, частину бронзового браслету, бронзові і кістяні наконечники стріл, бронзові і кістяні шпильки. Знахідки на поселенні великої кількості грецької і фракійської кераміки свідчать про тісні культурні і торгові зв'язки місцевого населення Середнього Подністров'я з античним середземноморським центром і з південно-західними сусідами — фракійським і дакійським племенами (25).

Археологічна експедиція Київського державного університету під керівництвом Ю. М. Ма

леєва з 1973 року розпочала на території району дослідження пам'яток голіградського типу фракійської культури. Було відкрито велике гальштатське городище біля села Кривче. Воно знаходиться на захід від села в урочищі «Вал». В результаті природнього оточення (яр і високі круті схили) городище було важкодоступним. Лише з північної сторони воно було відкрито і легкодоступне. Саме тут у давні часи були споруджені вали і рів довжиною 670 метрів, які закінчуються на протилежних крутих схилах. Таким чином, було утворене суцільне оборонне кільце. Пізніше ерозія і багаторічна оранка дуже порушували вал, що ускладнило встановлення його первісного вигляду. Висота валу у найбільш збереженої ділянки — 2,2 м від основи рову. В краще збереженій ділянці валу експедицією був зроблений поперечний розріз, який показав, що вал був насипаний з гумусного ґрунту і материкової глини. У верхній частині валу зустрічалися уламки вапняку, та шматки обпаленої глини, а також фрагменти кераміки голіградського типу (26).

На початку 70-х років, у зв'язку з будівництвом Могилів-Подільської ГЕС і можливістю затоплення археологічних пам'яток, на півдні Борщівщини проводила дослідження Дністровська експедиція інституту археології АН УРСР. Під керівництвом С. П. Пачкової розпочалися розкопки багатoshарового поселення на лівому березі Дністра в урочищі «Підгородня» між селами Горошова і Устя. На поселенні в 1970—1972, 1978 рр. проводилися стаціонарні археологічні дослідження. На території урочища були закладені розкопки і відкриті залишки поселень скіфського, латенського і слов'янського періодів. Найбільш детально досліджено залишки жител у формі під'ямочок з залишками вогнища, господарські ями, а також велику кількість фрагментів керамічного посуду, глиняні пряслиця, уламки бронзових речей, бронзове кільце, глиняне ґрунто гали. Матеріали з Горошови, по всій ймовірності, відображають процес переселення племен з Південної і Західної Польщі в останніх століттях I тис. до н. е., в якій були втягнуті представники різних археологічних культур і етнічних груп. Счевидно, саме пам'ятки подібні до Горошови, можна пов'язувати з тим населенням, яке античними авторами було в dome як бастарни, якщо допустити, що вони просувалися в Північне Причорномор'я дністровським, а не дунайським шляхом (27).

В 1974 році Дністровська давньоруська експедиція інституту археології АН УРСР під керівництвом М. П. Кучери провела обстеження городища біля Устя. Городище знаходиться за 1,5 км на південний схід від села на високому березі Дністра. В плані городище має форму трикутника, довжина 106 м, максимального ширини 69 м. На території знайдено фрагменти городища XII—XIII ст. Недалеко від городища виявлено культурний шар

селища. На поверхні поля зібрано уламки кераміки XII—XIII ст., фрагмент скляного браслету. Розкопки на городищі не проводились (28).

Багато археологів ще з середини XIX ст. повідомляли про існування в нижній течії Збруча великих валів. Спорудження цих валів пов'язувалось з іменем римського імператора Трояна. Є також повідомлення про випадкові знахідки римських старожитностей в селі Залісся (амфора, бронзовий збанок, емальоване дзеркальце, скляні намистинки) (29).

Спеціальних досліджень тут не проводилось. Лише в 60-х роках розвідкові роботи провів Тернопільський краєзнавчий музей. В 1988 р. експедиція інституту археології АН УРСР під керівництвом М. П. Кучери розпочала археологічне дослідження цих валів. На правому березі Збруча в Борщівському районі збереглося шість відрізків Троянового вала. Перший з півночі відрізок довжиною 4 км проходить через с. Гермаківку до Збруча і на більшій частині розорується. В менше порушваній східній частині вал має висоту 6—5 м при ширині 20 м. Наступні відрізки тягнуться понад Збручем з півночі на південь. Ці відрізки знаходяться в північній частині с. Залісся (довжина 975 м), південніше с. Залісся (825 м), між селом Кудринці й Завалля (1450 м), в північній частині с. Боришківці (600 м). На території сіл Залісся та Боришківці вал сильно порушований. На інших ділянках він зберіг висоту 3,5—4,5 м при ширині 20—25 м. Останній відрізок починається на березі Збруча східніше с. Вигода і тягнеться на південь в бік Дністра.

Зазначені відрізки валу разом з високим та стрімким берегом Збруча складали єдину оборонну лінію довжиною 25 км.

Розкопками біля сіл Залісся, Завалля, та Вигода з'ясовано будову валу. Спочатку на його трасі викопували траншею і в ній закріплювали частокіл з вертикальних дубових стовбурів. Потім з обох боків впритул до частокола споруджували насип вала. На думку М. П. Кучери вали були споруджені племенами культури фракійського гальштату для захисту від скіфів (30).

В 1975 році О. М. Приходнюк провів обстеження поселень ранньослов'янського часу в Білівцях, Вільхівцях, Кривчому, Слобідці-Мушкатівській.

Дослідженням пам'яток давньокам'яного віку на Борщівщині приділялося надто мало уваги. В науковій літературі було зафіксовано лише 5 пам'яток палеолітичної доби. Звичайно, пам'ятки цього періоду на території району були і чекали свого відкриття і дослідження. В 1988 році Тернопільська палеолітична експедиція Тернопільського краєзнавчого музею під керівництвом О. О. Ситника обстежила

і частково розкопала пізньопалеолітичні (35—10 тис. р. до н. е.) і мезолітичні (11—7 тис. р. до н. е.) пам'ятки біля сіл Устл, Пулітче, Михалків та Худиківці (31).

В 1990 році О. Гаврилюк провів обстеження давніх поселень на правому березі Збруча. Недалеко від села Гуштинка він відкрив поселення трипільської культури та ранньозалізного часу.

В 1991 році археологічна експедиція Борщівського краєзнавчого музею під керівництвом автора розпочала дослідження трипільського поселення в урочищі «Стінка» біля с. Глибочок: в розкопі виявлено фрагменти глиняних мальованих посудин, дві зернотерки, кам'яне тесло, крем'яну проколку.

Серед скупчення уламків горщика знайдено скарб мідних прикрас (мідні кільця, підвіска), а також мідний злиток.

У 60—70 роки вчителі історії Мельнице-Подільської середньої школи Голик П. В. та Королівської восьмирічної школи Панькевич С. Д. здійснювали збір археологічних матеріалів на місцях давніх поселень. Завдяки їхнім старанням при школах були створені музеї, в яких було багато цінних археологічних знахідок. На жаль на сьогоднішній день майже всі речі археології даних музеїв втрачено.

Вже більше 100 років на землях Борщівщини проводяться археологічні дослідження. За цей час Борщівщина входила до складу різних держав, тут працювало в різні часи багато відомих археологів. Зараз археологічні матеріали з Борщівщини зберігаються у музеях Відня, Берліну, Будапешту, Варшави, Кракова, Санкт-Петербурга, Києва, Львова.

На жаль у Борщівському краєзнавчому музеї майже немає матеріалів з археологічних розкопок, які проводились на території району. Отже, виникає потреба в організації цільових комплексних археологічних досліджень з метою поповнення експозиції і фондів музею. Зараз відчувається гостра необхідність у проведенні картографування і взяття під охорону вже відкритих археологічних пам'яток.

На сьогоднішній день на території Борщівського району вченими досліджено, обстежено і введено в наукову літературу 120 пам'яток археології. Але ще багато їх заховано у землі і чекає свого вивчення. Є добра надія на нові дослідження, на нові відкриття.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пшебиславський В. Список археологічних пам'яток Східної Галичини, Львів, 1906 р., с. 10, (польск.).
2. Археологія УРСР. т. 2. К. 1986 р., с. 27.
3. Януш Б. Пам'ятки археології в Східній Галичині, Львів, 1918, с. 69 (польск.).

4. Романюк П. «Страсті за богородицею». «Дзвін» № 7, 1991 р., с. 107.
5. Бандрівський М. «Священне золото агафірсів». «Літопис Червоної калини», № 1, 1992 р., с. 51.
6. Януш Б. «Пам'ятки археологічні в Східній Галичині». Львів, 1918, с. 72 (польск.).
7. Там же — с. 55—56.
8. Там же — с. 52.
9. Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений. Материалы и исследования по археологии СССР., М.—Л., 1949, с. 108.
10. Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території Західних областей УРСР, К., 1957, с. 67.
11. Януш Б. Пам'ятки археологічні в Східній Галичині, Львів, 1918, с. 49 (польск.).
12. Грушевський М. Ілюстрована історія України (репринтне відтворення видання 1913 року), Київ., 1990., с. 20, 23.
13. Записки НТШ, т. 222, Праці історико-філософської секції, Львів 1991 р., с. 418.
14. Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений. Материалы и исследования по археологии СССР. М.—Л. 1949, с. 47.
15. Антонец В. «Звіт з подорожі на Поділля і до Вільно». Відомості археологічні. Варшава, 1921, т. 6, с. 186.
16. Полянський Ю. Поліські епюди. Збірник математично-природничо-лікарські секції товариства ім Т. Шевченка. т. XX, Львів 1929, с. 37.
17. Записки НТШ, т. 123, Праці історико-філософської секції, Львів, 1991 р., с. 421.
18. Кандиба О. Досліди на галицькому Поділлі в рр. 1928—1929, Зап. НТШ. 1937, т. 154, с. 6.
19. Пастернак Я. Нові археологічні набудки музею Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові за час від 1929—1932 р., Записки НТШ, т. 152, випуск II., 1933 р., с. 115, 121, 122.
20. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів. К., 1982 р., с. 67—68.
21. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку, К., 1981 р., с. 254.
22. Свешніков І. К. Археологічні роботи музею в 1952—57 рр. Львів, 1959 р., с. 4.
23. Винокур І. С. Історія та культура черняхівських племен., К. 1972 р., с. 165.
24. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку, К. 1981 р., с. 233.
25. Ганіна О. Д. Поселення ранньоскіфської доби поблизу с. Залісся. Археологія № 47. 1984 р., с. 68—79.
26. Малеев Ю. М. Гальштатські городища Північно-Східного Прикарпаття. Вісник Київського університету., випуск 20, К. 1978, с. 113—114.
27. Пачкова С. П. Археологические исследования много-стойного поселения у с. Горшова Тернопольской области, Археологические памятники Среднего Поднестровья, К. 1983, с. 5—50.
28. Кучера М. П. Обследование городищ в зоне водохранилища Могилев-Подольской ГЭС на Днестре, Археологические памятники Среднего Поднестровья., К. 1983, с. 97.
29. Чоловський А. Януш Б. Минуле і пам'ятки воеводства Тернопільського, Тернопіль, 1926, с. 10 (польск.).
30. Кучера М. П. Троянові вали Середнього Подністров'я. Тези: I—II Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції, ч. 1., с. 48—49.
31. Ситливий В. І., Ситник О. С. Деякі підсумки і перспективи пошуку палеолітичних пам'яток Придністровського Поділля., Тези—I—II Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції, ч. 1. с. 28—30.

СЕРЕДНЬОПАЛЕОЛІТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ БОРЩІВЩИНИ

Середнє Подністрів'я є сьогодні одним з найбільш досліджених палеолітичних регіонів не лише на Україні, але й загалом в Східній Європі. Протягом багатьох років тут велись стаціонарні комплексні розкопки таких всесвітньо відомих стоянок палеоліту, як Молодово I, Молодово V, Кормань IV та ін. (Черниш, 1955, 1973, 1982, 1987). Всі ці пам'ятки знаходяться на правобережжі Дністра в межах Чернівецької області. Між тим, лівобережжя середньої течії Дністра в питаннях історії палеолітичного населення вивчене недостатньо. Так, на території Борщівського району Тернопільської області до недавнього часу була відома лише одна пам'ятка мустьєрського віку, яка відкрита ще польськими геологами в кінці 20-х років ХХ ст. біля с. Більче-Золоте (Черниш, 1954, 1965; Борисковський, 1950, 1953; Береговая, 1960; Археологічні пам'ятки... 1981, с. 22). На поверхні високої тераси лівого берега р. Серет поміж галькового алювію разом із іншими крем'яними виробами було знайдено типово мустьєрське скребло, вкрите білою патиною. На думку О. П. Черниша, воно аналогічне скреблам з ранньопалеолітичної колекції с. Касперівці Заліщицького району, матеріали якої мають геологічне датування (Полянський, 1929, с. 51).

Пізній палеоліт Борщівщини представлений лише трьома пунктами. Це місцезнаходження поблизу сіл Рудка, Устя, Більче-Золоте. Перше з них було відкрито С. Круковським (документація і матеріали зберігаються в Археологічному музеї Варшави, Археологічні пам'ятки..., 1981, с. 84). Біля с. Устя палеолітичний об'єкт розміщений на лівому березі Дністра, в ур. Ясенівка. Відкритий Дністрианською палеолітичною експедицією під керівництвом О. П. Черниша в 1951 р. На поверхні орного поля знайдені білопатиновані крем'яні вироби, вкриті молочною патиною (Черниш, 1954; Береговая, 1960; Археологічні пам'ятки..., 1981). В 1988 р. пункт був обстежений О. С. Ситником і М. Р. Левчуком. Додатково виявлені нуклеуси, кінцеві скребки, різці.

В околицях Більче-Золотого на схилі лівого берега Серету були зібрані крем'яні нуклеуси, скребок з крайовою ретушю, пластини і відщепи, вкриті молочною патиною (додаткова інформація відсутня). (Черниш, 1973, с. 65; Археологічні пам'ятки..., с. 84)

Отже, палеоліт Борщівщини досліджений досить поверхово. Стаціонарних археологічних розкопок пам'яток не проводилось; колекції крем'яних виробів, зібраних на поверхні, кіль-

кісно невеликі і неоднорідні, що значно знижує їх джерелознавчу цінність.

Ситуація дещо змінилась після того, як у 1988 р. на території району проводила дослідження Тернопільська палеолітична експедиція (далі—ТПЕ) Тернопільського краєзнавчого музею під керівництвом автора за участю М. Р. Левчука. Протягом польового сезону вдалось відкрити і частково розкопати кілька мустьєрських, пізньопалеолітичних і мезолітичних пам'яток, які групуються в місці впадіння Нічлави у Дністер (околиці сіл Устя, Пилипче, Михалків, Худиківці). Слід відзначити значну допомогу в пошуках залишків стоянок стародавнього кам'яного віку жителя с. Пилипче краєзнавця М. Д. Бандури.

В даній публікації буде дана характеристика лише пам'яток середнього палеоліту (мустьєрської доби). Питання це важливе насамперед тому, що виявлені комплекси мустьє не мають прямих аналогів з уже відомими опорними індустріями і можуть становити окремий технічний варіант розвитку середньопалеолітичного населення Подністрів'я.

На сьогоднішній день більшість вчених виділяють на Дністрі 4 групи мустьєрських комплексів: молодовську, стинківську, бутештську і мерсино-дуруїторську (Анисюткин, 1971, 1977, 1978, 1981; Гладилін, 1971, 1976; Борисковський, 1979). Найбільш яскраві молодовську і стинківську групи інколи співставляють з археологічними культурами, що викликає у деяких вчених заперечення. Так, наприклад, О. П. Черниш не сприймає виділення молодовської культури (хоч він є першовідкривачем і єдиним дослідником пам'яток молодовського типу), як і взагалі культур «в межах просторих районів мустьєролеваллуазських індустрій» (Черниш, 1982, с. 97).

Так чи інакше, але на Середньому Дністрі відомі дві досить різко відмінні культурні традиції мустьє: молодовське леваллуа і стинківське мікро-мустьє зубчасто-двобічне (Анисюткин, 1972, 1988; Черниш, 1965, 1973, 1982, 1987). З часом склалось враження, що названі культури—єдині в даному регіоні. Але насправді це не так.

В результаті досліджень ТПЕ в 1988 р. вимальовується новий куц мустьєрських пам'яток на лівобережжі Дністра. Вісім з них знаходяться в Борщівському районі. Це місцезнаходження Пилипче, VII, XI, XVI, Устя, III, VIII, Худиківці I, Михалків I і II. Вони розміщені компактною групою в радіусі 7—8 км по обох берегах Нічлави і лівому березі

Дністра. Всі пам'ятки виявлені на високих терасах (6-4) і приурочені до терасового алювію, хоч генетично з ним не пов'язані. Місцезнаходження віддалені від русел великих рік на відстань до 1—2 км, але поряд, як правило, знаходяться джерела, потічки чи інші водоймища.

Пилипче XI.

Опоцта пам'ятка даного регіону. Розміщена на вершині вододілу лівого берега Дністра і невеличкої річки Білки, яка протікає по дну глибокої балки Барлиги. Місцезнаходження в 2 км від південно-східних околиць с Пилипче (рис. 1). Культурні рештки виявлені на орному полі, вкритому гальковим алювієм. Площа розповсюдження крем'яних виробів дорівнює площі виходу на поверхню терасового гальчаника 70х50 м.

У 1988 р. закладено три шурфи (1х2 м) по лінії південь-північ на віддалі 50 м один від одного. В шурфі № 1 на вершині плато знахідки залягали безпосередньо в алювіальних відкладах, нижче яких йшли корінні породи. В шурфі № 2 (ближче до річки) декілька предметів знайдено на глибині 0,7 м під значним шаром чорнозему і верхньоплейстоценових суглинків. В шурфі № 3 зафіксовано один предмет на глибині 1,35 м в шарі лесового суглинка. Таким чином, можна констатувати факт наявності культурного шару мусьте, який залягав безпосередньо на древній річковій терасі і був частково перевідкладений в процесі наметичення лесу. За відсутністю викопних ґрунтів застосувати геологічний метод датування неможливо. Така ж доля спіткала і всі інші пам'ятки палеоліту, які розміщені на вершинах плато і пов'язані з терасовим алювієм.

На поверхні поля зібрано більше 500 крем'яних виробів, які засвідчують сліди штучного сколювання. Значна частина їх представлена грубими уламками кремнистої породи. Для всебічного аналізу використана колекція з 376 виробів. За сировину правили: кремниста порода сеноманського ярусу крейдового періоду (90%), алювіальний туронський гальковий кремій (8%) і кварцит (2%). Туронські артефакти дуже патиновані, вивітрені і нерідко вкриті розмивами залізистих окислів. Сеноманський кремій патинований в меншій мірі. На розломі це, як правило, чорна, темно-сіра грубокристалічна порода.

В технічному аспекті колекція підрозділяється на нуклеуси—47, нуклеоподібні уламки—14, відщепи—184, пластини—44, вироби з вторинною обробкою—зряддя праці—87.

Первинна обробка.

Нуклеуси—47 (12,5%).

За винятком 4-ох скземплярів це невеликі, спрацьовані до краю ядрища розмірами 5—7 см в поперечнику. На багатьох з них простежуються численні і дрібні оформлювальні

негативи знятть. Переважна більшість виробів злегка підправлені з тильної сторони і не мають правильної геометричної форми. Домінують нуклеуси багатогранного характеру, всі сторони яких грубо оживлені. Нуклеуси з жовняною кіркою на протилежній стороні—рідкість. Ці та інші морфологічні ознаки викликані, на нашу думку, неякісною сировиною.

Цілі ядрища діляться на групи безсистемних—12, радіальних (дископодібних)—11 (рис. 2,2—4,8), леваллуазських атипових—5 (рис. 2, 1, 7), паралельних—19. Останні представлені поздовжніми—8, поперечними—6, біпоздовжніми—2, біпоперечними—2, поперечним двохсторонніми—1 екз. формами. На леваллуазських атипових ядрах останній негатив виражений нечітко; важко «читається» спеціальна допоміжна сбробка робочої поверхні. Радіальні нуклеуси також не мали класичних форм. Центробіжні негативи не завжди розміщені геометрично правильно. Їх тильні поверхні оббиті грубими сколами. Деякі з поздовжніх і поперечних нуклеусів нагадують пізньопалеолітичні зразки (рис. 2, 5, 6), відрізняючись лише більшою мірою сплюснення і меншою випуклістю робочих площин.

В цілому, простежується деяка аморфність, відсутність єдиної системи сколювання і використання еkleктичного принципу розщеплення на одному ядрищі.

Відщепи—184 (49,5%).

З них біля 10% виробів являють собою грубі аморфні відщепи товщиною 2—3 см. 35—40% предметів мають параметри більше 5—6 см в довжину чи ширину. Половину колекції відщепів—леваллуазські атипові. Відбивні площадки оформлені в основному грубими атиповими знятть. Переважають плоскі скошені чи двох—і трьохгранні площадки. Тонкофасетовані відбивні площини зустрічаються вкрай рідко.

Пластини—44 (11,7%).

Серійності пластинчастих заготовок не простежується. Більшість з них—фрагменти поздовжніх, поздовжньо-крайових, або ж реберчастих виробів. Форма їх нестабільна, поздовжні краї нерівні і непаралельні. Біля 30% пластин—реберчасті сколи переоформлення нуклеусів.

Вторинна обробка.

Застосовувались різні прийоми повторного оформлення, серед яких центральне місце займає двобічна плоска оббивка і крайова одностороння (іноді зубчаста) ретуш.

Зряддя праці—87 (23,1%).

Двобічні і частково-двобічні зряддя—27 (31%).

Рубилоподібні зряддя—5 (5,7%).

Одно з них—овальний, клиноподібний профіль жовняний кремій розмірами: 12,0х7,8х2,3 см. Обидві плоскі сторони мають лише по одному великому негативі знятть. П'ятка

масивна. Злегка підправлений робочий край широкий (типу колунів чи стамесок). Два знаряддя являють собою масивні фрагменти рубил. Перше—верхня частина виробу розмірами: 6,3x7,2x2,2 см. Воно має підтрикутні обриси, чуть підгострений випуклий термінальний край і суцільну двобічну обробку підрадіального виду (рис. 3,1). Друге знаряддя слід визначити як уніфас з частковою ретушшю на зворотній стороні (рис. 3,2). Він має трикутно-стрільчасту форму (8,2x7,5x2,8 см). Лицева випукла сторона оббита в центробіжному напрямку широкими зняттями. Ще два знаряддя типу рубил представлені незначними фрагментами.

Наконечники — 13 (11,9%).

Це найбільш типологічно виразна група знарядь (рис. 4). З них 5 предметів виготовлено з тонкокристалічного крейдяного кременю, інші—з сеноманської сировини. Середні розміри: 8,5x4,5x1,2 см. Наконечники — видовжені листоподібні і трикутні двобічні вироби з заокругленою і потоншеною основою—4 (рис. 4, 2, 3, 5, 7) чи потовщеною основою у вигляді робочого краю скребка—2 (рис. 4,1). Чотири предмети мають підтрикутну форму з грубо-сколотою основою. Максимальна їх ширина знаходиться на рівні базальної частини. Інші наконечники представлені медіальними фрагментами і термінальним гострим кінцем.

Всі наконечники об'єднуються такими ознаками, як листоподібнотрикутна форма, дрібна двобічна оббивка, випукло-плоский поперечний переріз, засвідчуючий про те, що заготовкою для цих знарядь були в основному видовжені відщепи і пластини.

Частково-двобічні знаряддя—9 (13,2).

Це природні уламки чи масивні відщепи, на двох плоских сторонах яких спостерігаються широкі сколи підправки і ретуш оформлення. В функціональному відношенні ці вироби могли б бути грубими скреблами (рис. 4, 8, рис. 5, 7), а також незакінченими (бракованими) заготовками під наконечники чи двобічні ножі.

Скребла — 29 (33,3 %).

За розміщенням робочих країв скребла поділяються на поздовжньо-прямі — 5, біпоздовжньо-прямі — 2, поздовжньо-косі (кутові) — 3, поздовжньо-випуклі — 13, поперечно-випуклі—1, кругові овалні—1.

Найбільш стандартизованою є група поздовжньо-випуклих простих скребел. Їх розміри коливаються від 3,5 до 8 см. Робочі ділянки цих знарядь оформлені напівкрутою і крутою підпаралельною ретушшю (іноді зубчастою).

Досить виразна також група поперечно-випуклих скребел, робочі краї яких підправлені нерегулярною напівкрутою ретушшю (рис. 5, 1, 2). Кутіві скребла (більше 10%) також мають більш-менш стандартизовані обриси. Всі вони виготовлені на протолеваллуазьських заготовках зі зміщеною віссю сколювання (рис. 5, 5, 8).

Не можна обійти увагою кругове овальне

скребло, заготовкою для якого слугував повторний скол, очевидно, пластинчатого типу (рис. 5, 6). Суцільна кругова ретуш нанесена по всьому периметру виробу.

Вістря — 3 (3,4%).

Це типові трикутно-стрільчасті, приземисті відщепи з максимальною шириною на рівні ударної площадки (рис. 6, 4). Їх поздовжні краї, як правило, нерегулярно підретушовані зі сторони спинки (2 екз.), або ж радіального огранування. Гострі термінальні кінці спеціального оформлення не несуть.

Ножі — 11 (12,6%).

Розчленовуються на обушкові (5 екз.) і не-обушкові (6 екз.) форми. Останні виготовлені на пластинчастих відщепках з безпоздовжніми лезами, на яких фіксується незначна ретушна підправка, (рис. 5, 10).

Обушкові ножі — штучно-обушкові. Три знаряддя мають обушок, виготовлений майже прямовисною ретушшю, два—обушок-площадку.

Ножі зубчасті—4 (4,5%).

Відрізняються від простих ножів способом оформлення робочих ділянок — зубчастою (надшербленою) ретушшю. З них три—обушкові форми.

Скобелі — 2 (3 %).

Обидва поздовжньо-кутові (вентральний і дорсальний типи).

Зубчато-виїмчасті знаряддя — 5 (5,7%).

Виготовлені на невеликих, але масивних відщепках, на більшій частині периметру яких спостерігається дорсальна зубчата обробка (рис. 5, 3, 9). Іноді спостерігаються дрібні скребкоподібні ділянки робочих країв, або ж скобелеподібні виїмки. Яких-небудь закономірностей в формі і типології немає.

Скребки — 5 (5,7%).

Підрозділяються на термінально-випуклі—2, поздовжньо-випуклі, плечикові—1, базально-випуклі площадкові — 1. На 4-ох знаряддях робочі ділянки низькі, оформлені напівкрутою підтескою. Лише на площадковому скребку робочий край високий і підправлений майже прямовисною східчастою ретушшю,

Різці — 1 (1,2%).

Це кутовий багатофасетковий різець на поперечному краю зламаной пластини.

Завершують характеристику комплексу основні технічні і типологічні індекси індустрії

Пилипче XI:

леваллуа — 5,7;

пластин — 17,8;

паралельної техніки розщеплення—40,4,

радіальної техніки—23,5;

двобічної вторинної обробки—31,0;

наконечників — 15,0;

скребел — 33,3;

пізньопалеолітичних типів знарядь—6,7;

підправки ударних площадок широкий
— 31,3;
підправки ударних площадок вузький
— 9,0

Отже, індустрія в цілому виглядає, як нелеваллуазька, середньопластинчаста, нефасетована, з високим показником масивності. Домінують паралельний і радіальний принципи розщеплення, проте стандартизовані за формою заготовки відсутні. Вторинна обробка виражена, головним чином, двобічною плоскою оббивкою і нерегулярною крайовою ретушшю. Зубчасто-виємчасте оформлення знарядь зустрічається порівняно рідко і знаходиться в підлеглому становищі. Провідною формою знарядь є двобічний листоподібно-трикутний наконечник з потоншеною і заокругленою, або ж грубосколою основою. Значний процент складають рубльноподібні знаряддя, скребла і ножі. Пізньопалеолітичний тип виробів кількісно незначний, але технічно розвинутий.

Хронологічні межі стоянки в попередньому плані можна визначити другою половиною середнього палеоліту.

Пилипче УІІ.

Місцезнаходження на лівому крилі балки Барлиги, 800 м східніше пункту Пилипче ХІ, в ур. Кирилів Корчі (рис. 1). Відкрито ТПЕ в 1988 р. Тут, на привершинному схилі біля виходу на поверхню підземних вод зафіксовані культурні рештки мустьєрського віку. Поряд — досить багате поселення мезолітичного часу (Пилипче УІ). Крем'яні вироби знайдено на зораній ділянці схилу.

До середнього палеоліту можна віднести кілька десятків знахідок із сеноманської породи і один цілий наконечник — ніж із високоякісного туронського кременю.

В колекції представлені нуклеус, пластини, відщепи, знаряддя праці. Привертають увагу відщепи леваллуазьського типу з випуклими фасетованими площинами, паралельним і радіальним органуванням спинок. Один з них можна класифікувати як вістря атипове з дрібною крайовою ретушшю. Ще два вироби використувались, очевидно, як ножі. Це пластини з частково двобічною ретушшю на випуклому поздовжньому краю і відщеп з крайовим підгостренням на прямій поздовжній стороні.

Двобічно оббитий наконечник — ніж має видовжену підвальну форму з частково підправленим термінальним кінцем. Вся його поверхня з обох сторін вкрита дрібними плоскими негативами оформлення. Загалом, матеріал Пилипче УІІ має прямі аналогії з виробами Пилипче ХІ. Разом з тим, спостерігається вищий процент леваллуазьських заготовок.

Пилипче ХІУ.

Знаходиться на одному з мисоподібних виступів лівого борту балки Барлиги, 700 м на півдний схід від околиці с. Пилипче (рис. 1). Відкрито краєзнавцем Р. Н. Алфєровим в

1989 р. На межі зораного поля і задернованого схилу було знайдено кілька білоплатинових виробів, які можуть датуватись періодом мустьє.

Показовим в цьому плані є плоско-випуклий радіальний нуклеус з круговою (по периметру) площадкою. Речі зіставляються з матеріалами Пилипче ХІ.

Устя ІІІ.

Палеолітичний пункт знаходиться на високій терасі лівого берега Дністра, приблизно 2 км на схід одноіменного села, в ур. Хриплів (понад глибоким яром, що розмежує землі сіл Устя і Худиківці. (Рис. 2). Відкрито ТПЕ в 1988 р.

На поверхні орного поля зібрано невелику колекцію виробів з сеноманського кремню, вкритих білою і голубою патиною. В ній можна вичленити два рубилоподібні знаряддя, одне типове поздовжньо-випукле скребло, ніж на овальному відщепі з випуклою («шапо») ударною площадкою, пластини і відщепи.

За техніко-типологічними характеристиками ці вироби подібні до знарядь опорного пункту Пилипче ХІ.

Устя VIІІ.

Палеолітичний об'єкт розміщений на високому лівому березі Дністра, приблизно 500 м на схід від околиць села, над піщаним кар'єром (рис. 1). Тут на поверхню виходить терасовий гальковий алювій, з яким і пов'язані крем'яні вироби з голубою патиною (сеноманська порода) мустьєрського віку. Найбільш повно представлені дископодібні і паралельні (протопризматичні поздовжні) нуклеуси — 5 екз. Всі вони спрацьовані до краю, сплюснені, округлих і чотирикутних обрисів. Один з них (рис. 7, 4) має на зворотній поверхні жовтяну кірку з капсулованими каверлами. Інші ядрища оббиті з двох сторін. Два вироби можна віднести до групи леваллуазьських атипових (рис. 7, 1, 2). Відщепи і пластини (всі — фрагментовані) технічно і типологічно менш показові.

В цілому матеріали Устя VIІІ мають прямий генетичний зв'язок з виробами Пилипче ХІ.

Худиківці І.

Пункт розміщений на високому лівому березі Дністра, 3 км на північний захід від околиць одноіменного села, на лівому борту яру, в ур. Хриплів (рис. 1). Відкрито ТПЕ в 1988 р.

Разом з основною масою мезолітичних виробів на поверхню виходять (разом з терасовим алювієм) окремі знахідки мустьєрської доби. Серед них трапляються поздовжні (рис. 6, 2) і біпоздовжні (рис. 6, 1) нуклеуси, скребла на масивних відщепках (рис. 6, 5), приземисті трикутні вістря-ножі на леваллуазьських заготовках (рис. 6, 3). Аналогічні вістря зустрічаються в колекції Пилипче ХІ. Пред-

ставлені також пластини з зубчастою ретушю (рис. 6, 7, 8), масивні відщепи архаїчного вигляду (рис. 6, 4) та інші сколи, вкриті білою і сірою кіркою патини.

Михалків I

Місцезнаходження на краю високого терасового уступу лівого берега Нічлави в південно-східних околицях Михалкова, в ур. Крем'янка рис. 1) виявлено ТПЕ в 1988 р. Серед терасового галечника, який вкриває більшу частину мису, зустрінуті мезолітичні і мустьєрські знахідки. Останні представлені сеноманськими кременями з голубою патиною на поверхні. Це біпоздовжньо-ортогональний нуклеус (рис. 7, 6) і кілька сколів. Привертає увагу ніж із штучним обушком у вигляді багатогранної площадки (рис. 7, 7). Знаряддя оформлене на пластині з паралельним огрануванням і випуклою фасетованою площадкою. Ще один ніж на радіальній пластині має штучно приутулену площадку-обушок (рис. 7, 8).

Михалків II.

Пункт на вершині вододілу лівого берега Дністра і правого берега Нічлави в північно-західних околицях одноіменного села (рис. 1). Тут у 1988 р. ТПЕ було знайдено кілька масивних відщепів архаїчного вигляду, які в попередньому плані віднесено до епохи мустьє.

Таким чином, аналіз матеріалів всіх місцезнаходжень «нічлавського куща» дозволяє зробити висновок, що зібрані колекції споріднені між собою і, очевидно, мають спільні генетичні корені. Основні типи інвентаря багатьох місцезнаходжень аналогічні. Так, наприклад, серед виробів Пилипче VII зустрінуто двобічний наконечник—ніж, Худиківців I — приземисте вістря—ніж, Устя—III —рубиллоподібні знаряддя, Устя VIII—дископодібні нуклеуси та ін. Всі ці характерні типи знарядь і нуклеусів в достатній мірі представлені в матеріалах еталонної пам'ятки—Пилипче XI.

Даний варіант розвитку мустьєрської культури в Придністров'ї виявлено вперше. Він відрізняється як від молодовських комплексів (наявність двобічної техніки оформлення знарядь, відсутність розвинутих леваллуазських традицій), так і від стинківської культури (відсутність мікрознарядь і зубчастих виробів, наявність мустьєрських скребел, двобічних наконечників—ножів та ін.).

Відрізняється нічлавський варіант і від індустрій Кетрос, Бутешт, Кишлянського Чу,

Мерсини, Тринки I—III (Борзняк, Григорьева, Кетрару, 1981; Анисюткин, Борзняк, Кетрару, 1986).

Розміщення компактною групою (вісім стоянок) на високих віддалених терасах Дністра, зв'язок з алювіальним галечником, однакова сировина, єдині принципи ведення первинної і вторинної обробки, а також яскрава своєрідність матеріалів дають можливість ставити питання про виділення на лівобережжі середньої течії Дністра окремого локального варіанта розвитку мустьєрської культури — Нічлавського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Анисюткин Н. К. К вопросу о принципах подразделения мустье.—МИА, № 173, Л., 1971.
Анисюткин Н. К. Листовидные острия с двусторонней обработкой со стоянки Стинка I.—МИА, № 185, М.-Л. 1972.
Анисюткин Н. К. Об археологических культурах мустье// Археологический сборник.—№ 18, Л., 1977.
Анисюткин Н. К. Варианты среднего палеолита в Приднестровье (стинковская) культура //Археологический сборник.—№ 19, Л., 1978.
Анисюткин Н. К. Археологическое изучение мустьерской стоянки Кетросы //Кетросы. Мустьерская стоянка на Среднем Днестре. — М., 1981.
Анисюткин Н. К. Особенности и динамика эволюции мустьерских культур юго-запада СССР//Закономерности развития палеолитических культур на территории Франции и Восточной Европы.—Л., 1988.
Анисюткин Н. К., Борзняк И. А., Кетрару Н. А. Первообытный человек в гротах Гринка I—III.—Кишинев, 1986. Археологичні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку.—К., 1981.
Борзняк И. А., Григорьева Г. В., Кетрару Н. А. Поселения древнекаменного века на северо-западе Молдавии.—Кишинев, 1981.
Борисковский П. И. Деякі доповнення до археологічної карти Наддністряни.—Археологія, 1950, т. 4, Борисковский П. И. Палеолит Украины, — МИА, 1953, № 4.
Борисковский П. И. Древнейшее прошлое человечества,—Л., 1979.
Береговая Н. А. Палеолитические местонахождения СССР.—МИА, 1960, вып. 81.
Гладилин В. М. Ранний палеолит // Археологія Української РСР.—К., 1971, т. 1.
Гладилин В. Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы.—К., 1976.
Полянский Ю. Подільські етюди //Збірник мат.—природ. секції т-ва ім. Шевченка.—Львів, 1929, т. XX.
Черниш О. П. Карта палеоліту УРСР// Наукові записки інституту суспільних наук.—К., 1954, т. II.
Черныш А. П. Ранний и средний палеолит Приднестровья.—Труды КИЧП, XXV, М., 1965.
Черныш А. П. Палеолит и мезолит Приднестровья. — М., 1973.
Черныш А. П. Многослойная палеолитическая стоянка Молодова I // Молодова I. Уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре.—М., 1982.
Черныш А. П. Эталонная многослойная стоянка Молодова У. // Многослойная палеолитическая стоянка Молодова У. Люди каменного века и окружающая среда.—М., 1987

ІНСТИТУТ „НАРОДНИЙ ДІМ“ В БОРЩЕВІ (1896—1939 рр.)

I. Початки товариства

Серед цілого ряду політичних, культурно-освітніх, суспільно-економічних і жіночих організацій, покликаних до життя національним відродженням Борщівщини кінця XIX—початку XX ст., інститут «Народний Дім» займав особливе місце. Він відіграв важливу роль в становленні свідомості українського населення краю, в умовах австро-угорського, а згодом і польського панування, об'єднував навколо себе ініціативу та енергію народних мас.

В умовах тоталітарної комуністичної системи вивченням історії українських товариств Галичини (в т. ч. і борщівського «Народного Дому») не дозволялось займатися нікому, оскільки такі студії виводили на визнання факту існування незалежної національної мережі установ, створеної на західно-українських землях до 1939 року. А це не вкладалось в закріплену схему ленінської великодержавної концепції історії, де українському народу як самостійному чиннику історичного процесу не відводилось місця.

З огляду на це не є дивним, що феномен «Народного Дому» в його історичній ретроспективі не став предметом окремого дослідження. В даній статті робиться спроба заповнити прогалину в літописі товариського руху на Борщівщині і відтворити окремі сторінки історії «Народного Дому». Головну увагу зосередимо на основних засадах діяльності інституту, історії побудови «Народного Дому», роботі інституції в 20—30-х рр. Пошуки у львівському і тернопільському архівах дозволили виявити велику кількість документів та матеріалів (у фонді «Просвіти», галицькому часописі «Діло» за 1896—1909 рр., серед реєстраційних записів Галицького Намісництва і Тернопільського воєводського управління), що створили достатню джерельну базу для висвітлення теми.

Ідея «Народного Дому» не була новою в Галичині. Перше таке товариство створила у Львові в 1849 р. Головна Руська Рада (1). Воно вело Галицько-Руську Матицю, видавало підручники, займалося музейно-архівними справами. В останній чверті XIX ст. «Народні Дому» появились в Коломиї, Перемишлі, Стрию

На Борщівщині з приїздом туди у 1894 р. адвоката Михайла Дорундяка почалась активна пропаганда на користь заснування інституту. Незабаром її аргументи переконали у необхідності товариства більшість краян. Від 1896 р.

розпочато приготування: збирались кошти, створено ініціативний комітет.

Після складення статутів і затвердження поданих документів у Галицькому Намісництві борщівчани скликали установчі збори товариства «Руський Народний Дім». Вони відбулися 14 січня 1898 р. (2) Членами—засновниками інституту виступили Михайло Дорундяк, Еміль Медвецький, Олексій Сальвицький, Василь Дроздовський, Йосип Шарковський, Йосип Свизінський, о. Омелян Глібовицький, Роман Ярославич, Омелян Кобринський, о. Михайло Гулла, Єронім Калитовський, Іван Шиманський, Михайло Зелінський, Іван Крочак, Лонгин Фсдорівський (3).

На честь важливої події в місцевій церкві пройшло богослужіння. Вступне слово до більш як двохсот людей на зібранні виголосив д-р М. Дорундяк. Головуючим зборів спільчани вибрали присутнього там Михайла Грушевського, професора Львівського університету і голову Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Єронім Калитовський, адвокатський помічник Дорундяка, пояснив присутнім суть і завдання товариства, зміст статуту. Священник Сіменович з Вовковець говорив про необхідність створення крамниць в повіті, відкриття філії «Просвіти». Збори одногослоно обрали Михайла Грушевського членом—покровителем «Народного Дому», а суддю Омеляна Медвецького—почесним членом товариства.

Першим головою інституту став о. Петро Лобода з Глубічка, а Михайло Дорундяк його заступником.

Незабаром у ряди організації влилися 61 член, з них 24 священники, 10 осіб світської інтелігенції та 27 міщан і селян. Нововибрані органи на перших порах намагалися зібрати якнайбільше фондів, переважно на будову власної домівки. Багато турбот лягало на керівництво у зв'язку з судовим процесом між громадою Борщева і читальнею «Просвіти» щодо спору за площу, відведену під будову «Народного Дому». За посередництвом М. Дорундяка конфлікт уладнено на користь інституту. В перші роки діяльності товариство з найважливішим своїм завданням,—залучення ініціативної громади повіту до активної роботи,—справлялось успішно. У цьому велика заслуга лідерів «Народного Дому», кількісний і особовий склад яких постійно змінювався. Наприклад, на других загальних зборах 15 березня 1900 р. Виділ інституту очолив о. Йосип Баль

ко, парох Турильча (4), який багато зробив для розквіту організації.

2. Статут. За свою більш як сорокарічну історію товариство мало три «конституції» — статуту, 1897, 1912 і 1934 рр. Вони були покликані регулювати політичні, майново-грошові, адміністративно-управлінські відносини як всередині «Народного Дому», так і між ним і суб'єктами його дії (іншими товариствами, владою, окремими особами чи групою осіб і т. д.). Тому статуту складалася дуже ретельно і відображали рівень розвитку інституції у той чи інший період.

Крім того, час від часу приймалися «поправки» до статутів (у 1910, 1912, 1914, 1918, 1934 рр.) — зміни параграфів, окремих речень, ставилися нових положень: або, навпаки, винесення за рамки документу віджилих термінів фразеологічних зворотів.

Перший статут «Народного Дому» ще перед заснуванням товариства у липні 1896 р. за ініціативою Михайла Дорундяка складала група священиків, борщівських міщан і окремих представників інтелігенції (5). Безперечно, найбільша заслуга у розробці документу належить М. Дорундюку. Використавши досвід львівського, перемишльського «Народних Домів», а також враховуючи специфічні особливості Борщівського повіту, він сформулював його основні положення і напрямки діяльності.

Того ж року статут переправили у Галицьке Намісництво до Львова, де 12 листопада 1896 р. затвердили особливим рескриптом. Досить оперативно, вже 21 листопада його зареєстрували у Борщівському повітовому старості (6). Таким чином, австрійська влада визнала легітимність першої «конституції» товариства і відкрила перед ним вільний шлях розвитку.

У 1897 р. статут за кошти членів-засновників обмеженим накладом випустила друкарня Миколи Джулинського в Перемишлі. Невеликого формату, книжечка обіймала всього 32 сторінки (7).

Наступний статут появився 1912 року і суттєво відрізнявся від першого. Його прийняли 28 липня на надзвичайних загальних зборах за настійною вимогою греко-католицьких священиків — Слександра Капустинського з Мельниці і Дмитра Курдидика з Циган. Нові параграфи статуту тоді написали о. Курдидик і Володимир Мриць, місцевий урядовець (8).

Після 1919 року, в умовах польської окупації, товариство зіткнулося з новими реальностями, що зумовили появу у 1934 р. третього статуту «Народного Дому». Новий проект фактично був лише його реконструкцією. Запропоновані зміни стосувалися назви організації та її керівних органів і затверджували відповідні ухвали загальних зборів від 28 липня 1912 р. і 1 квітня 1918 р. (9).

Всі три статуту «Народного Дому» до недавнього часу більшості науковцям і широкій

громадськості були невідомі. Перший статут у 1989 р. виявлено автором цих рядків у фондах ЦДІА України у Львові серед матеріалів борщівської «Просвіти» (10). Пізніше наукові працівники Борщівського краєзнавчого музею віднайшли другий його примірник у Борщеві (11). Окрім того, дві рукописні копії документу з автографами засновників інституту знаходяться у збірковому архіві (12).

Від статуту 1912 р. збереглася лише машинописна копія, затверджена Виділом і Галицьким Намісництвом (13). Статут 1934 р. також представлений машинописною копією з автографами керівників «Народного Дому» (14).

З огляду на велику цінність статутів як історичного джерела два з них — 1897 і 1934 рр. — публікуємо додатками до статті.

Переходимо до аналізу статутів. За основу візьмемо «конституцію» 1897 р. — найбільш повну і інформативну. Одночасно через призму цих документів постараємось висвітлити основні засади діяльності товариства, напрямки і форми його роботи.

Інститут «Руський Народний Дім» (таку назву він носив у 1897—1918 рр.) об'єднував усіх українців Борщівського повіту і вважався народною установою на громадських засадах, координуючим центром політичного, суспільно-економічного і культурного розвитку корінного населення краю. Згідно параграфів статуту, організація створювалась «с ціллю ширити просвіту, доброту і моровственисть (моральність—авт.) межі народом, плекати і підпирати питому науку, штуку (мистецтво—авт.) і літературу, двигати і розвивати рільництво, торгівлю, ремесло і промисл..., а таким чином дбати про полущеня так морального, як матеріального биту руского народу» (15). Як бачимо, інститут мав дуже широке поле діяльності.

За весь період існування «Народного Дому» не змінювалися в принципі засоби досягнення поставлених завдань. Однак часто з уваги на фінансовий стан, політичну ситуацію товариство корегувало форми і методи їх втілення в життя. Ці зміни досить чітко відбилися на сторінках документів і дозволяють прослідити еволюцію розвитку інституції.

З побудовою будинку «Народного Дому» статут зобов'язував відкрити там бібліотеку з книжковим і газетним фондом, читальний зал. Редомендувалось заснувати музичну школу, українську гімназію для хлопців і дівчат з народних шкіл, «науково-рукодільничу школу... з узглядненем відомостей гандлевих і крамарських як також школу рільничо-господарську...» (16).

Планувався також краєзнавчий музей господарсько-промислового, етнографічного, історичного, природничого характеру з «особливим узглядненем матеріалів повіту».

Для піднесення культурного рівня населення створювалась дієва система освітньої робо-

ти: проводилися літературно-мистецькі і науково-популярні лекції, влаштовувались аматорські вистави, на Борщівщину запрошувались відомі театральні трупи.

З метою поліпшення матеріального добробуту населення Виділ мав право вести кредитно-торгівельні спілки, засновувати склади товарів, «причинюватися до розвою рільництва огородництва, садівництва...», (17), влаштувати виставки.

Окремі пункти § 2 статуту надавали можливість скликати народні віча, приймати резолюції тощо

Оскільки інститут був організацією усього корінного населення повіту, його майно також вважалося власністю української громади краю. Маєтковий фонд «Народного Дому» складається з вступних і членських внесків, добровільних пожертвувань, свого власного будинку, доходів від утримуваних ним установ, а також надходжень від концертів, вистав, лекцій, фестинів.

В разі припинення діяльності товариства його маєток переходив у власність греко-католицької громади міста Борщова (в т. ч. читальні «Просвіти»), а з частини майна створювався стипендіальний фонд для малозабезпеченої студентської молоді повіту.

За тлумаченням статутів, членом організації юридично вважався кожний українець Борщівщини. На практиці активну участь в діяльності спілки брало не більше сотні чоловік.

Товариство складалося з членів-покровителів, членів-добродіїв, членів-засновників, дійсних і почесних членів. Довгий час «Народний Дім» не мав покровителя (М. Грушевський ним числився номінально). Лише в 1912 р., зв'язку з прийняттям нового статуту, посаду обійняв Станіславський греко-католицький єпископ Григорій Хомишин (18). Він залишався почесним головою організації до 1939 р. включно. Опіку «Народного Дому» мав досить широкий права: вимагати скликання загальних зборів, контролювати діловодство, роботу інституцій товариства, анулювати рішення Виділу в справі майна, зміни статуту або припинення діяльності (19). Безумовно, член—покровитель до деякої міри обмежував у своїй діяльності «Народний Дім», здійснюючи контроль над усіма важливими ділянками життя інституту. З другого боку, зміни у статуті носили вимушений характер і рятували установу від економічного краху. Не забуваймо, що єпископський контроль носив номінальний характер і на практиці зводився до присутності на зібраннях уповноваженого Григорія Хомишина. А ним, як правило, був священник о. Йосиф Малицький з Борщова. Таким чином, доходимо висновку, що заміна статуту виявилась вимушеним, але й виправданим заходом.

Членом—добродієм товариства ставав кожний, хто складе на його фонд не менше 100 золотих, а член—засновник—50 золотих. Дійсним

членом мін бути громадянин—українець Австро-Угорщини без різниці віку, статі, соціального стану. Крім широких прав (вибирати і бути вибраним, брати участь у загальних зборах, вносити пропозиції і т. д.), вони мали і обов'язки перед інститутом (платити внески, «причинюватися усіма силами до розвитку і зросту товариства...» (20). Статут 1897 р. особливо наголошував на особистій ініціативі і відданості народний справі: «...обов'язком кожного члена (є) прикладним і моральним життєм, любовію до землі і народа руського, передовсім замилованем до праці і ощадности відзначитися, а маючи завсїгда на оці високу ціль товариства і велику вагу економічного піднесення руського народу, приміром і заохотою причинятися до щастя рідного краю і народу». (21).

Організаційно «Народний Дім» будувався за такою схемою: Загальні збори—Виділ—Надзираюча Комісія Найвищим органом інституту вважалися загальні збори. Вони скликалися неперіодично, в міру потреби, затверджували почесних членів, приймали дійсних членів, вибирали голову, Виділ, Надзираючу Комісію і виконавчі комітети. Зібрання приймало річні звіти, затверджувало статuti, визначало напрямки діяльності, розподіляло дотації і фонди. Демократично проходила процедура голосування, на що вказує §21 статуту: «Загальні збори відбуваються з захованем загально прийнятих форм парламентаризму» (22).

Виділ товариства складався з голови, десяти членів Виділу і трьох заступників. Він затверджувався на один рік з правом нового вибору. Виділ керував всіма поточними справами, розпоряджався майном і фінансами інституту, від його імені вів переговори, укладав угоди, опікувався установами при «Народному Домі». Щороку з своєї діяльності керівництво складало звіт загальним зборам.

Надзираюча Комісія була свого роду юридично-правовим органом, що регулював діяльність виконавчих структур «Народного Дому». Комісія слідувала за відповідальністю прийнятих ухвал статуту, за виконанням рішень загальних зборів піддавала ревізії поточну документацію, двічі на рік робила перегляд діяльності Виділу.

На окремих етапах існування товариства допускалося створення комітетів у складі трьох чоловік для «переведення окремих функцій...» (23). Наприклад, на таких засадах статуту існував «Комітет для допомоги убогій молоді» (24).

Мав «Народний Дім» і свою атрибутику: герб, прапор, печатку. Їх зовнішній вигляд описано в §6 статуту 1897 р.: «Печать інституту на письмах, всяких грамотах і прапорі Льва, окружений написсю «Руский Народний Дім у Борщеві» (у статуті 1934 р. напис змінено на «Український Народний Дім в Борщеві», авт). Такий образ золотого Льва на червоному полі без написи представляє герб інституту на письмах, всяких грамотах і прапорі (25). Ідентичні по змісту описи атрибу

1912 та 1934 рр (26)

Статут «Народного Дому» перший найбільш демократичним. Він охоплював всі ділянки життя товариства, регламентуючи кожний його крок. Національно-демократичний характер документу визначався засадами добровільності, патріотичного обов'язку членів перед народом і інституцією, спрямуванням енергії організації на досягнення національної і економічної незалежності українців в умовах Австро-Угорської монархії, Російської імперії та Польщі. Концепцією статуту послужила теорія народництва, що переважала серед членів інституту і опиралися на програмні документи Української Національно-Демократичної Партії (УНДП).

На відміну від першого статуту, Статут 1912 р. носив національно-клерикальний характер. Залишаючи незмінними стратегічні завдання, закладені у кінці XIX ст., він суттєво обмежував вплив світської інтелігенції і віддавав перевагу духовенству, покладаючи на нього ідеологічний і практичний провід у діяльності товариства. Це знайшло свій відбиток у §§ 1, 2, 7, 23, 48 статуту. Для кращої наглядності наведемо кілька прикладів:

Статут 1897

- § 1. «Народний Дім» є товариством русинів з ціллю ширити просвіту, добробит і порозсвітненість межі народом
- § 2. літ. «л». спомогати рускі пожиточні видавництва народньо-просвітнього і практично-економічного змісту
- § 23. Виділ інституту «Руський Народний Дім» складається з голови, десяти членів Виділу і трьох заступників

Статут 1912

- § 1. ... є товариством русинів греко-католицького обряду з ціллю ширити християнсько-католицьку просвіту, плекати добробит і моральність межі народом; спомогати рускі пожиточні видавництва, вселені в душі католицьким народньо-просвітнього і практично-економічного змісту. Виділ інституту «РНД» складається з голови, десяти членів Виділу, з котрих шість будуть греко-католицькі священники...

Нагадаємо, що статут 1912 р. зобов'язував також мати покровителем інституту Станіславського греко-католицького єпископа, в разі припинення існування товариства управа його майна переходила не у власність «Просвіти», як передбачав статут 1897 р., а у розпорядження релігійного «Інституту Непорочного Зачаття Пр. Д. Марії» в Станіславові (27).

Тим не менше перелічені зміни не зачіпали основ діяльності «Народного Дому». Вони до певної міри лише змінювали методологію досягнення цілі і переміщували центр впливу у товаристві в сторону духовенства. Якщо згадати, що священники на початку XX ст., особливо у селах, вели провід у культурно-національному відродженні краю, то окремі положення стату-

ту, що віддавали їм перевагу, не викликають подиву. На нашу думку, прийняття у 1912 р. нового регламентуючого документу було кроком назад у демократичному розвізві «Народного Дому». Хоча, без сумніву, з практичної сторони персоніфікація себе виправдовувала і закріплювала реальну розкладку політичних сил у той час на Борщівщині.

Статут 1934 р.—останній прийнятий,—майже нічим не відрізнявся від свого попередника. Особливість документу полягала у скороченому викладі параграфів та у виведенні їх у відповідність з тогочасними вимогами українського правопорядку.

3. Історія будови «Народного дому». Одним з перших завдань, яке доводилось вирішувати новоутвореному інституту, була нагальна потреба будівництва власного приміщення. В кінці XIX—на початку XX ст. на Борщівщині одні за одними виникають численні установи і організації. Переважна більшість з них не мала даху над головою. Це суттєво обмежувало можливості української громади і перешкоджало її поступальному розвитку.

«Народний Дім» як координуючий центр мав об'єднати зусилля усіх товариств повіту для національного відродження краю, а тому не уявляв себе без власної будівлі. Це безпосередньо зазначалося в першому статуті 1897 р.: «Побудувати в Борщеві «Дім Народний» с відповідною салею для представлень драматичних... для продукцій зборів і потреб самого товариства..., так для (його) підрядних інституцій..., для поміщення других руских товариств względно їх філій» (28).

Отже, справа будівництва «Народного Дому» не підлягала сумніву і вимагала негайного вирішення. Складнішою виглядала практична реалізація задуму. Відсутність підтримки з боку влади, коштів, досвіту породжувала масу проблем, які доводилось вирішувати утвореному комітету побудови «НД». Очолив комітет Микола Дорудяк. На перших порах найбільшу допомогу адвокату надавала сестра Медведький, Єронім Калитовський, борщівський міщанин Василь Дроздовський.

За сприянням Михайла Дорудяка Громадська Рада Борщева для спорудження «Народного Дому» виділила земельну ділянку в центрі міста, поблизу церкви (29). Проектувати будівлю згодився відомий український архітектор і економічний діяч Василь Натірний (1847—1921), будівничий сотень церков, численних громадських споруд, засновник і керівник «Народної Торгівлі», «Зорі», «Ремісничої Бурси» (30).

Не гаючи часу, товариство розпочало збір коштів на «Народний Дім». Акція носила масовий характер і охопила переважну більшість української громади повіту. Кожна патріотично свідомо сім'я, суспільно-громадські заклади вважали своїм обов'язком сприяти до побудови символу і національної гордості Борщівщини. Ініціативний комітет зумів підтримати патріотичний порив земляків і раціонально використати для поховання бу-

дівничого фонду. Сторінки львівської газети «Діло» у кінці ХІХ—на початку ХХ ст. рясніли дописами про успішно проведені концерти, фестивали, аматорські вистави на дохід будови борщівського «Народного Дому». Перший такий захід комітет влаштував 25 лютого 1897 р. у приміщенні міського казино (31). Зібрані там пожертвування—126 золотих—стали першим внеском у фонд.

Найбільший вклад у збір коштів внесла читальня «Просвіти» у Борщеві, яку тоді очолював Михайло Дорундяк. За неповними підрахунками, за період 1900—1907 рр. вона організувала більше десяти масових акцій (32). Найуспішніше проходили аматорські вистави. Їх залюбки відвідували міщани, інтелігенція. Характерними були повідомлення такого типу: «Вечером відіграно заходом драматичного кружка читальні «Просвіти» виставу «Свекруха» Льва Лопатинського. Саля... повніська» (33).

Читальні в багатьох селах, містечках також частину виручених грошей переводили на будівництво.

Студенти семінарії, гімназій, вищих учбових закладів, які походили з Борщівського повіту, не лишалися осторонь кампанії і активно допомагали батькам. Як засвідчують газетні матеріали (34), на літніх ваканціях вони зліщували «забави з танцями», вечорниці, віддавали на «Народний Дім» частину стипендії, популяризували ідею побудови споруди у Львові, Чернівцях, Кракові, Відні і т. д.

Про один з таких заходів у 1904 р. розповідає «Діло». «На дохід будови «Народного Дому» в Борщеві відбулися заходом і при співучасті академічної молодіжи в неділю 21 серпня 1904 р. пополудні в ліску Замковім Фельднуга... прогулянка і концерт «Лісовий» (35).

Свою лепту у збір пожертвувань вніс і театр «Руська Бесіда». Навідуючись у місто в 1896, 1899 рр. (36), акторська трупа частину коштів, виручених від продажу квитків, перевела у будівничий фонд. Окремі вистави «Руської Бесіди» спеціально призначались для «Народного Дому» (37).

Патріотичний почин борщівчан підтримали багато видатних діячів науки, культури, освіти. Михайло Грушевський, окрім внеску як член-засновник товариства, подарував йому перші томи своєї «Історії України-Руси», протягом довшого часу щороку вносив грошові суми у будівничий фонд (38).

Грошову допомогу надавали також Олександр Окуневський, Олександр Колесса, Микола Шухевич, Іван Горбачевський з далекої Праги, Іван Пулюй (39). Але найвагоміший внесок у будівничий фонд внесли місцеві священики і громадсько-політичні діячі: оо. Микола Анастазієвський, Віктор Чомкевич, Омелян Глібовицький, Дмитро Курдидик. Ісидор Ганкевич, Йосип Балько, Михайло Дорундяк. який вніс більше десяти тисяч корон.

Не сиділо, склавши руки, і саме товариство «Народний Дім». Воно об'єднувало меценатів, ініціативних людей, координувало зусилля ор-

ганізацій, систематично проводило численні громадські заходи по збору пожертвувань. З метою фінансової підтримки виділ товариства організував випуск для розповсюдження серед населення «записів довжних» — облигацій по 10 корон (40). А коли у 1904 р. стало очевидним, що коштів на будову не вистарчає, він через пресу і агітаційні листівки звернувся до народу з патріотичним закликком: «Родимці! Хто бажає добра і щастя своєму народові, кому дорогий рідний край і его поступ, хто ще не попав в цілковиту байдужість і зневіру у власні сили,—той нехай безпоровочно поспішить з помічю на будову «Народного Дому» в Борщеві і зложить до рук виділу як найзвичайнішу пожичку.—Борщів в жовтні 1904 р.» (41). Одночасно відповідне звернення було направлене і на адресу митрополита Андрея Шептицького.

Борщівське повітове староство у грудні 1904 р. дозволило Виділу публічний збір пожертвувань, що значно полегшувало роботу комітету.

Проведена масова збіркова акція дозволила отримати у розпорядження інституту значну грошову суму. Якщо у 1900 р. вона становила 1797 корон, то у 1904 р.—більше 4 тисяч (42).

Хоч цих коштів і не вистарчало для покриття усіх видатків, комітет у 1904 р. вирішив розпочати будівництво. Громади сіл Турильче, Ланівці, міста Борщева виділили підводи і робочу силу для завою матеріалів, проведення підготовчих робіт. На весну 1905 р. майстрові під орудою Василя Нагірного вивели фундамент і пивниці. Найдіяльнішу участь у будівництві приймав Василь Дроздовський, — борщівський міщанин, практичний керівник будови.

Щоб підкреслити вагу події і піднести моральний дух земляків, Виділ «Народного Дому» вирішив урочисто відзначити завершення найскладнішого етапу будівництва. Часопис «Діло» у зв'язку з цим помістив відповідне звернення: «Русини Борщівського повіту! Велике свято будемо обходити... Дякуючи жертволюбности і старанням рускої інтелігенції духовної і світської, невпинним трудам борщівських міщан і ревній помочі доохресного селянства буде незабаром посвячений угольний камінь на фундаментах «Руського Народного Дому» в Борщеві... Годиться і вказаним є, щоби в такій важній хвилі будови прадідівським звичаєм був посв'ячений угольний камінь нового дому, а то не тільки щоби ми велике наше народне свято з богом починали, але також щоб цілий народ побачив наглядно гарний плід своїх спільних змагань і трудів, щоби набрав віри в свої власні сили...» (43).

Урочистості розпочалися 9 жовтня 1905 р. святковим походом. Опісля в церкві пройшло богослужіння, а о 10 год. відправлено Службу Божу при участі хору з Скали. Згодом процесія, складена з міщан, представників товариств і громад, численних гостей направилася на

площу перед будовою, де о. Михайло Гулла висв'ятив наріжний камінь під «Народний Дім». Після виголошених промов та проповіді у фундамент будівлі було вмуровано пам'ятну грамоту з дарчими підписами членів інституту, гостей і меценатів.

На 1907 р. будівничі довели споруду до даху. А у грудні 1908 р. Василь Нагірний здав під ключ будівлю товариству. Весь комплекс робіт обійшовся інституту в 160000 корон.

9 червня 1909 р. відбулося посвячення всього будинку «Народного Дому». Про історичну для Борщівщини подію детально розповіла читачам газета «Діло»: «Сповнилась улюблена мрія покійного д-ра Михайла Дорундяка, дозрів овоч його довголітніх трудів... Того дня обходила Борщівська Русь велике свято... На границі Галичини станув величавий храм народний, видимий знак народного життя, доказ народної свідомости, цінний завдаток ясної народної будучности...» (44).

Далі часопис описує хід торжества: «Місто прибрало святочний вигляд. Улиці і руські доми прикрашено народними фанами (синьожовтими прапорами—авт.). Умаєний зеленню та обвішаний хоругвами царював гордо «Народний Дім» з двома візантійськими вежами над містом та околицею. О годині 10 зрана виповнилася церква в Борщеві по береги народом та інтелігенцією. О. Гулла в асистенції чотирьох священників правив соборну Службу Божу. По Службі відправили кільканадцять священників панахиду за померших основателів і добродіїв «Народного Дому». По панахиді вирушило духовенство з процесією... до «Народного Дому», де довершило чин посвячення.

З балькону «Народного Дому» виголосив о. Курдидик з Циган до зібраного народу патріотичну проповідь. Проповідник порівняв це велике свято зі святом Воскресення Христового,... заохотив до дальшої безвпинної праці, бо «Народний Дім» в Борщеві — це лише одна цегла... нашого народнього відродження... Чим більше таких цегол, тим скорше надійде день нашого відродження, правдивий празник народного воскресення!» (45).

Перед величезним зібрання людей виступали ще д-р Дам'ян Савчак, який як організатор Борщівщини замінив покійного М. Дорундяка: посол австрійського парламенту від Борщівського повіту д-р Теофіль Окуневський і багато інших.

Так завершився 13-літній марафон по будові в Борщеві «Народного Дому», великий двоповерховий будівлі (розмірами 30х40 м), з прекрасними банями, Він став місцем перебування Віділу «Народного Дому», центром суспільно-економічного і політичного життя краю. Це був п'ятий «Народний Дім» в Галичині, що появився вслід за подібними спорудами у Львові, Коломиї, Перемишлі і Стрию.

На закінчення необхідно звернути увагу на такі моменти. По—перше, не слід змішувати поняття «товариство «Народний Дім» і «буди-

нок «Народного Дому», оскільки досить часто всю увагу зосереджують саме на будівлі, ідентифікуючи її з інститутом і залишаючи в тіні товариство «Народний Дім». По—друге, вибита на фасаді будинку дата—«1905»,—означає не рік побудови, а час посвяти фундаменту і початок будівництва. Достовірна дата спорудження «Народного Дому», за свідченням архіва джерел і газетних матеріалів.—1909 рік.

УКРАЇНСЬКІ УСТАНОВИ ПРИ ІНСТИТУТІ

а) Повітове кредитове товариство «Руського Народного Дому»

На початку ХХ ст. у Борщівському повіті торгівля, споживча кооперація, позичкові банки перебували в руках поляків і євреїв. Через відсутність національного банку селяни і міщани несли значні матеріальні збитки. Тому першою установою, що виникла при «Народному Домі», було «Повітове кредитове товариство»—український банк з обмеженою відповідальністю. За ініціативою М. Дорундяка кредитне товариство уконституювали другі загальні збори «Народного Дому» 15 березня 1909 р. (45). Через пресу комітет засновників (М. Дорундяк, М. Зелінський, І. Шиманський, Є. Калитовський) звернулися до українського населення з закликом підтримати їх зусилля і спричинитися до важливої для краю справи: «Звертаємося до вас, руська інтелегенція, міщани і селяни Борщівського повіту! Не легковажте тої справи, але всі, хто лише може вступає з уділами і вкладками щадничими до нашого товариства... Є нас русинів в повіті 74000 голів, тим часом ми на цілий повіт, крім поменших кас читальнях, не маємо ні одної більшої інституції кредитової 18000 поляків мають аж три, а 14000 жидів навіть аж 9 великих банків, а ми—70% цілої людності, не здобулися навіть на один банк!... Скільки гроша хлопського, тяжко запрацьованого, йде в чужі руки, народові неприхильні!... Обіцяємо доложити всіх наших старань і посвячення, щоби наші селяни хлібороби, для котрих головно наш банк служити має, найшли в нім дешевий кредит і правдиву поміч в своїх грошових потревах» (47). Установчі збори банку відбулися 2 лютого того ж року. Членом товариства став кожний, хто підпише письмову вступну заяву, буде дирекцією прийнятий, «зложить 2 корони в резервний фонд, найменше один внесок в квоті 20 корон» (48). Двері банку були відкритими і для колективних внесків, пожертвувань державних і приватних інституцій. Кожна юридична особа, яка вносила вклад у банк, отримувала ощадну книжку і право на відповідні дивіденти у процентах. З свого боку, «Повітове Кредитове Товариство» брало на себе всю відповідальність за вклади клієнтів і забезпечувало їх страхування. Процентні відрахування банк зробив вищими, ніж в решті подібних установах на Борщівщині. Таким чином, оборотний капітал з повіту почав стіка-

тися у банк, що став запорукою матеріального добробуту своїх вкладчиків, переважно українців.

Управлінські структури фірми склалися з Надзираючої Ради, уповноваженої здійснювати контроль за її діяльністю, і дирекцією, яка вела практичну роботу. У склад першої Надзираючої Комісії увійшли повітовий суддя в Борщеві Маркіль Туринський (голова), асистент телеграфів в Борщеві Іван Танич (заст. голови), Єронім Калитовський (секретар), а також Ісидор Зеліньський, Йосиф Свидзінський, Онуфрій Голубець, борщівські міщани.

Дирекцію банку очолювали М. Дорундяк, М. Зеліньський, І. Шиманський (49).

Фактично товариство увійшло в життя 23 серпня 1901 р. і досить швидко перетворилося на центр кредитно-грошових операцій на Борщівщині. Якщо у 1900 р. його пайовики склали лише 27 чоловік з декларованими внесками на 660 корон, то через рік—135 чоловік з маєтковим фондом 3456 корон. Загальний касовий оборот складав 83635 корон.

Необхідно відзначити і сподвижницьку діяльність керівників банку. Вони надавали багато сил, енергії і знань такій потребній справі, намагаючись поставити на ноги товариство. Досить сказати, що майже всі управляючі банку працювали без матеріальної винагороди.

Незадовго до вибуху першої війни, згідно «Звіту... дирекції» Повітового Кредитового товариства «Руського Народного Дому», банк налічував 519 членів, в т. ч. 5 церков і три читальні «Просвіти», його маєток складав 28000 корон, загальний оборот капіталів—628400 корон (50).

За весь період існування інституту «Народний Дім» в Борщеві «Кредитове Товариство» було його найбільшою опорою, гордістю, матеріальною основою існування і меценатським фондом.

б) «Комітет для заохоти і підмоги убогої шкільної молодіжи».

Розуміючи значення виховання підростаючого покоління, а також матеріальні нестатки молоді, «Народний Дім» намагався надавати їй посильну допомогу і прилучати до служіння народу, по можливості розкрити її творчий потенціал та індивідуалізм. З цією метою при товаристві у 1900 р. створено «Комітет для наукової заохоти і підмоги селянських і міщанських дітей». Його організатором був Єронім Калитовський. Молодіжний комітет перед собою ставив першорядні завдання: «вишукувати межі руською молодіжею повіту Борщівського... способних дітей, як хлопців, так дівчат, та власним коштом... висилати їх до шкіл вищого степення або до шкіл фахових... в цілі придбання вищого образования...» (51).

Членом комітету, на думку Є. Калитовського, зобов'язувався бути «кожний руский священник і кожна особа рускої інтелігенції в повіті і вони зобов'язані складати на цілі комітету по 12 корон...» (52).

Комітет розпочав діяльність організацією аматорських вистав і збору пожертвувань на «Фонд допомоги убогій молодіжи». У 1900 р. він мав 141 корону, і з року в рік збільшувався. Найявність матеріальної підтримки дало можливість за кошт «Народного Дому» навчати окремих борщівщан у вищих навчальних закладах Львова і Чернівців. Так, 1900 року одного юнака з повіту відправлено на курси до «Народної торгівлі у Львів» в цілі підготування його до ведення міщанської крамниці і складу в Борщеві» (53).

В «Повітовому Кредитовому Товаристві» відкрили окремий рахунок на підтримку заходів комітету, і кожний поважний громадянин краю вважав своїм обов'язком вносити туди грошові заощадження.

в) «Крамарський Союз».

Ініціатором появи «Крамарського Союзу» при «Народнім Домі» виступив о. Микола Сіменович з Вовковець. Ідею спілки він вперше висунув на установчих зборах інституту у 1898 р. Його почин зібрання підтримало і надало посильну допомогу. Біля витоків українського крамарства на Борщівщині стояли також оо. Анастасієвський і Д. Курдидик (54).

Своє завдання «Союз» вбачав в згуртуванні крамарів повіту для захисту українського сільськогосподарського ринку, закладенні крамниць у великих населених пунктах, здійсненню надійного контролю і захисту інтересів членів спілки.

На початках о. Сіменович дійшов згоди з усіма крамарями повіту і домогся того, що «Народна Торгівля» у Львові зобов'язалась надсилати необхідні товари і стати посередником в торгово-кредитових операціях.

Заходами «Крамарського Союзу» створено розгалужену сітку sklepів і крамниць. «В самім Борщеві заложено... три руські крамниці, які відтак перебрали на себе українські міщани і які до тепер розвиваються гарно» (55), інформував галичан календар «Просвіти» у 1908 р. Міщанські крамниці відкрились також в Озерянах (2) і Королівці (1).

Про успішну діяльність «Союзу» писала і галицька преса: «Завдяки невсипущому труду о. Сіменовича справа звісного «Союзу сільських крамарів пішла гарно на перед. Народ з повним довір'ям і великим жаром горнеться до гарного діла...» (56).

Суттєву допомогу спілці надавала княгиня Тереза Сапіга з Більча-Золотого, українське духовенство, читальні «Просвіти».

З початком світової війни припинив своє існування.

г) «Народний Дім»—осідок національних інституцій.

Крім установ, фундованих при інституті «Народний Дім» як координуючий центр і товариство усіх українців Борщівського повіту фінансував і безплатно надавав приміщення будинку на розміщення національних інст.

вій. З побудовою «Народного Дому» там знайшли своє місце магазини «Крамарського Союзу», повітовий банк товариства, «Руська Бесіда» і «Руське Казино», приватні мешкання, кілька готельних кімнат, склад «Народної Торгівлі», театральна сцена і великий зал з гардеробами (57).

Особливе місце в «Народному Домі» займала читальня «Просвіти». Віддаючи належне видатному вкладу членів читальні в побудову «Народного Дому», Відділ інституту спеціальною ухвалою надавав «Просвіті» в довічне користування відповідні приміщення. Офіційний документ так закріпив ці права: «На основні умови... (від 7 лютого 1900 р. і контракту купівля-продажу з дати «Борщів 12 грудня 1906 р.») зобов'язок інституту «Руський Дім Народний в Борщеві» відступити на стало... для товариства читальні «Просвіти» в Борщеві відповідні приміщення, складаючія з двох просторих кімнат з приналежностями... на першому поверсі» (58).

В 20—30-х рр. в будинку містилося ще більше число товариств та установ.

Філія «Просвіти» знаходилась у театральному гардеробі (з 1931 р.). «Рідна Школа» з часу заснування народної школи у 1927 р. отримала безплатне приміщення у трьох кімнатах. Повітовий Союз Кооператив займав 2 кімнати. На підставі порозуміння з управою ткацьких курців у 1931 р. «Союз» обняв ще й магазин в господарському будинку на подвір'ю «Народного Дому», сплачуючи невеликий чинш.

На партері містилась міська пошта і відділення «Народної Торгівлі». Осідок в окремих кімнатах знайшли також «Український Повітовий Банк», канцелярія правової поради УНДО і військове кіно (з 1926), що дало від аренди найбільший прибуток інституту—8920 золотих. (59).

В різні роки «Народний Дім» надавав свою площу і під приватні помешкання. Притулок тут знаходили громадські і культурно-освітні діячі Борщівщини: Рушицький (до 1928 р.), Петро Смаль, Андрій Луїв і т. д.

Таким чином, товариство «Народний Дім» згуртувало під своїм дахом більшість українських організацій повіту, через матеріальну допомогу і виділення приміщень суттєво допомагало становленню і розвитку національних інституцій Борщівщини.

д) Діяльність товариства у 1910—1939 рр.

З побудовою будинку «Народного Дому» інститут отримав можливість основні зусилля зосередити на виконанні своїх безпосередніх обов'язків, визначених статутом і потребами української громади. На загальних зборах 9 лютого 1910 р. співчани на чолі з д-ром Д. Савчаком констатували, що товариство розвивається успішно. Про це свідчила допомога, виділена «Руському Педагогічному Товариству» у Львові, його філіалу в Заліщиках та багатом борщівським організаціям (60). Завдяки допомозі «Народного Дому» український театр «Руська Бесіда» під час гастролей на Борщівщині мав хороші умови для виступів і творчої

праці, велика театральна сцена і акустичний зал стали місцем численних аматорських вистав, фестинів та імпрез (61).

Однак поступальний розвиток інституту незабаром виявився під загрозою. Справа в тому, що величезні кошти, вкладені в будову «Народного Дому», не вдалося повністю повернути кредиторам, поставивши установу на грань банкрутства. Будинок товариства вже навіть був висгавлений на ліcitaцію (62). Загальні збори, скликані 28 липня 1912 р., вирішували долю «Народного Дому» і шукали можливості його порятунку. Ініціативу в свої руки взяло греко-католицьке духовенство. Від їх імені Дмитро Курдидик, парох Циган, запропонував допомогти Станіславському єпископа Григорія Хомишина, його покровительство і протекторат над інститутом. Як записано в протоколі зібрання, Курдидик «зажадав зміни статутів в тім напрямі, що товариство буде розвиватися в національно-християнським дусі, а духовенству буде гарантована перевага і провід в тім товаристві» (63). Фактично мова велася про надання діяльності «Народного Дому» національно-клерикального характеру і переорієнтацію його ідеологічних засад. 125 членів, присутнім на зборах, довелося погодитися з таким розвитком подій і узаконити запропоновані зміни. З свого боку, Станіславський єпископ вкунув борги «Народного Дому» і врятував його від закриття.

Напередодні першої світової війни провідну роль у діяльності організації відігравали адвокат д-р Роман Курбас, о. Олександр Капустинський, о. Франц Назаревич, о. Семен Гребенюк, о. Михайло Дроздовський, Йосип Аксентій, Володимир Мриц, Йосип Шарковський (тодішній директор «Кредитового Товариства»), о. Дмитро Курдидик (64).

Членами Дирекції повітового банку у 1914 р. були Йосип Марковський, Йосип Свидзінський, Іван Дроздовський.

В роки війни (1914—1918) російська окупаційна влада забороняла будь-які прояви організованого національного життя, тому «Народний Дім», як і інші українські товариства, не діяв. Лише у 1917 р., з відходом фронту за Збруч, Інститут активізував свою роботу. В умовах, коли більшість його членів воювали на фронтах світової війни, а населення перебувало у важкому матеріальному стані, першорядним завданням «Народного Дому» стало згуртування українців повіту для відновлення економічного і культурно-освітнього потенціалу краю.

1 квітня 1918 р. збори товариства вибрали нового голову—Петра Смалья, та намітили конкретні кроки по підтримці домагань Української Національної Ради щодо створення незалежної української держави в межах Галичини. Тоді ж змінено і назву Інституту з «Руського «Народного Дому» на «Український Народний Дім», що відображало зростаючу самосвідомість населення Надзбруччя.

В період ЗУНРу (1918—1919) на базі «Народного Дому» були сформовані місцеві державні структури молодієї республіки, керівники товариства зайняли найважливіші посади у повітовому Комісаріаті (В. Мриц, Р. Курбас, Й. Аксентій і т. д.). Будинок «Народного Дому» став резиденцією повітового уряду ЗУНРу, в його приміщеннях містилася редакція першого українського часопису краю,—«Борщівського голосу»,—офіційного органу Повітового Комісаріату (66).

1 листопада 1918 р. над «Народним Домом» вперше в історії Борщівщини під звуки українського гімну «Ще не вмерла Україна» піднято національний синьо-жовтий прапор.

У травні—липні 1919 р., в ході боїв між частинами УГА і легіонами Галлера, споруда зазнала руйнувань. Польські власті після встановлення свого панування на західно-українських землях віддали її військовим, які розмістили там штаб і каральні органи. Незважаючи на домагання борщівської громади, повітове староство лише у 1923 р. віддало будинок «Народного Дому» його законним власникам,—українцям. З цієї події, власне і починається відновлення діяльності інституту.

Петро Смаль, який залишився головою «Народного Дому» до 1939 р, очолив нелегку працю по поверненню інституту мінулої слави і провідного місця в суспільному розвитку краю. При допомозі своєї дружини—професійної артистки Л. Петровичевої, яка організувала і провела кілька вдалих і популярних вистав, йому вдалося зібрати достатню кількість грошей і сплатити борги «Народного Дому», що появились у 1914—1922 рр. (67).

Навколо Смалья згуртувались його прихильники і однодумці, — Петро Гораль, о. Йосип Малицький, о. Семен Гребенюк, Йосип Шарковський та інші. Всі вони очолювали різні українські організації, були прихильниками УНДО і складали центриську течію в товаристві, визначаючи основні напрямки діяльності і політики установи. Одночасно в Борщеві появилася група діячів (А. Лунів, С. Воркун), які репрезентували радикальну течію українського визвольного руху і претендували на гегемонію у всіх національних організаціях Борщівщини. Опанувавши філію «Просвіти», «Повітовий Союз Кооператив», вони намагалися зайняти панівні позиції і в «Народному Домі».

Почався безкомпромісна боротьба. Оскільки Петро Смаль мешкав у кімнатах «Народного Дому», «лунівці» почали вимагати виселення з будинку всіх приватних осіб. Для цього А. Лунів переніс свою канцелярію в інше місце і на засіданні Виділу запропонував це ж саме зробити і іншим. Досить добре ситуацію, що склалася, описав Степан Кушей, учасник подій, в «Історично-меморіальному збірнику Чортківської округи»: «Вирішальним моментом у розколі Борщівщини на два табори була подія, що заіснувала на Шевченківському концерті в 1923 р., підготованим групою судді Смалья. На

свято прибуло дуже багато... публіки, а між нею група українських студентів із польських університетів, що зломали проголошений «Студентською Грамотою» бойкот цих університетів. Перед концертом колишній старшина УГА... зажадав, щоб ці студенти покинули залю. Суддя Смаль став у їх обороні, а д-р Лунів проти них. Коли ж суддя Смаль загрозив поліцією, селяни палицями вигнали із залу студентів із польських університетів» (68).

На початку 30-х рр позиції «лунівців» завдяки напливу в товариство їх прихильників зміцніли, і вони перейшли у наступ. Одночасно установи, контрольовані «смалівцями», почали занепадати. Ткацькі курси, що знаходилися в «Народному домі» інституту, перестали належати «Рідній Школі» і перейшли у приватну власність. Тим самим товариство залишилось без значного прибутку. У тому ж меуарному виданні борщівська діаспора розповідає і про шляхи примирення ворогуючих сторін: «Інститут «Народний Дім» не мав фондів на необхідні напрями даху, підвалів, стін, бетонування підвір'я, тощо... Тоді «лунівці», бачачи, що «Народний Дім» іде до катастрофи, за посередництвом дир/ектора П/овітового/ С/юзу/ К/ооператив/ Ол. Наконечного запропонували «смалівцям», що всі видатки, зв'язані з ремонтом, візьме на себе ПСК, під умовою, що звільняться для його ужитку деякі кімнати... На цю умову, не зважаючи на сильний спротив Горалья, «смалівці» пішли і з того часу наступило відпруження в громаді» (69).

Насправді не все виглядало так добре, як описано в збірнику. Непорозуміння і протистояння між двома таборами продовжувалось і до 1939 р. включно. Достатньо сказати, що до управління «Народним Домом» Смаль «лунівців» так і не допустив. В держархіві Тернопільської області збереглися доноси борщівській польській поліції на тих чи інших представників ворогуючих сторін, часто необгрунтовані і образливі (70). Це звичайно, підривало їх репутацію не тільки перед своїм народом, але навіть і перед офіційними органами польської влади.

Не зважаючи на складні перепитії політичної боротьби, «Народний Дім» продовжував працювати. Активну діяльність проводив Виділ, вибраний у 1926 р.: П. Смаль, о. Й. Малицький, о. О. Навроцький, о. Д. Курдидик, А. Лунів, С. Воркун, А. Понторська, М. Лоточинський, М. Скорохід, І. Зелінський, Й. Свидзінський (71). Правда, з політичних міркувань голова інституту рідко скликав засідання Виділу. Це негативно позначилося на вирішенні оперативних питань, зростала напруга між членами. Сам Петро Смаль так пояснював причини таких дій: «Загальних зборів не скликав з двох причин—передусім з тої причини, що в Борщеві і в Борщівській повіті організувалася шайка комуністів, яка за всяку ціну постановила опанувати товариство, а найперше усунути порушення честі єпископа... Виділ у поро-

зумінні зі всіма членами товариства... і владою... постановив з тої причини не скликати загальні збори» (72).

Тим не менше Виділ час від часу організував різні культурно-освітні і політичні заходи. З метою згуртування міщанства при інституті 23 травня 1926 р. влаштовано театральну виставу «Свячене». Однак «більше подібних імпрез не урядовано бо показалося, що они безхосенні (не прибуткові-авт.)» (73).

Від 1928 р. товариство відновило матеріальну допомогу студентській молоді Борщівського новіту (1500 злотих у рік). Освітньо-культурним установам на виховні цілі виділено того ж року 8264 золотих. «Захоронка» сестер-служебниць в Борщеві на будову власного приміщення отримала 500 золотих, а «Рідна Школа» на організацію начавчального процесу—7764 зол. «Просвіта» і «Сільський господар» за кошти «Народного Дому» передплачували часописи «Життя і Знання», «Сільський Господар» тощо. Не припинялись і кредитно-грошові операції інституту. Так, кооперативі «Єдність» позичено 300 золотих. З метою допомоги «Повітовому Українському Банку» «Народний Дім» став його членом, ввівши в оборот більше 1000 золотих. Сприяв інститут і розвитку «Рідної Школи» в Циганах та «Захоронки» в Глубічку, Озерянах, виділяв кошти у пенсійний фонд інвалідів УГА.

Гордістю «Народного Дому» був духовий оркестр, створений при ньому стараннями Петра Смалья. У 1928—1929 рр. за кошти голови музиканти закупили інструменти, і незабаром оркестр став кращим в повіті. «Незабутнім... повинен залишитися поход трьох оркестр на Йорданське Водохрестя в 1932 р.—в Борщеві, Скалі, Цигацах,—не згадуючи вже про багато інших виступів... в церкві на фестинах... на

Шевченківських святах і г. д.» (74),—читаємо в одному із звітів Виділу

При «Народному Домі» також організовано диригентський хор під керівництвом п. Варончука, пізніше—Михайла Дрібнока. Він співав на концертах, у церкві під час Служби Божої. Протягом 1930—1932 рр. хор дав два концерти: Шевченківській і Ювілейній «Рідної Школи».

Важким тягарем на плечі товариства лягла реставрація «Народного Дому». розпочата 3 серпня і закінчена протягом наступних чотирьох місяців. Роботу доручили львівським майстрам Юрію Грицаку і п. Ковальському. В комплекс реставраційних заходів входили на права обох веж, виправлення кімнат і фасаду. В театральному залі було зроблено новий суфіт. Найсуттєвішим результатом ремонту стала побудова огорожі навколо «Народного Дому». Майстрові також переобладнали окремі окремих кімнат, і в такому вигляді він зберігся до наших днів.

На заключному етапі діяльності інституту у склад Виділу входили Петро Смаль (голова), о. Йосиф Мальцький (заст. голови), о. Семен Гребенюк (секретар), Михайло Лоточинський, Йосиф Шалацький, Михайло Скорохід, о. Олександр Капустинський, о. Іван Дерев'янюк, Іван Вальницький, Степан Іскович, Йосиф Свидзінський (75). Поряд з виснажливою внутрішньою боротьбою вони стикались і з опором та перешкодами польської офіційної влади, та це предмет окремої розмови.

У вересні 1939 р., в зв'язку з приєднанням Західної України до Радянського Союзу і початком масових репресій проти українців, інститут «Народний Дім» в Борщеві припинив існування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Крип'якевич І, Історія України, —Львів, 1990—С, 379.
2. Діло.—1898.—Ч. 4.—7 січня.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі—ЦДІА у Львові). — Фонд 348, оп. 1, спр. 1248.—Арк. 154 зв.
4. Діло.—1900.—Ч. 59,—13 березня.
5. ЦДІА у Львові.—Ф. 348, оп. 1, спр. 1248,—Арк. 154 зв; Ф. 146, оп. 25, спр. 307.—Арк. 16 зв.
6. Там же.—Ф. 348, оп. 1, спр. 1248,—Арк. 154 зв.
7. Там же.—Арк. 139—154 зв; Борщівський краєзнавчий музей (Фонд).
8. ЦДІА у Львові.—Ф. 146, оп. 25, спр. 307.—Арк. 21.
9. Держархів Тернопільської області (далі—ДАТО).—Ф. 231, оп. 2, спр. 6058.—Арк. 12.
10. ЦДІА у Львові.—Ф. 348, оп. 1, спр. 1248.—Арк. 139—154 зв.
11. Борщівський краєзнавчий музей (Фонд).
12. ЦДІА у Львові.—Ф. 146, оп. 25, спр. 307.—Арк. 10 — 19 зв.
13. Там же.—Арк. 23—28 зв.
14. ДАТО.—Ф. 231, оп. 2, спр. 6058.—Арк. 1—3 зв.
15. ЦДІА у Львові.—Ф. 146, оп. 25, спр. 307.—Арк. 10: Ф. 348, оп. 1, спр. 1248.—Арк. 140.
16. Там же.
17. Там же.—Арк. 141.
18. Там же.—Ф. 146, оп. 25, спр. 307.—Арк. 21—21 зв.;

- ДАТО.—Ф. 231, оп. 2, спр. 6058.—Арк. 12.
19. ЦДІА у Львові.—Ф. 146, оп. 25, спр. 307.—Арк. 21 зв.
20. Там же.—Ф. 348 оп. 1, спр. 1248.—Арк. 145.
21. Там же.—Арк. 145 зв.
22. Там же.—Арк. 148.
23. Там же.—Арк. 152.
24. Там же.
25. Там же.—Арк. 143; Ф. 146, оп. 25, спр. 307.—Арк. 11 зв
26. Там же.—Ф. 146, оп. 25, спр. 307.—Арк., 24.,; ДАТО, —Ф. 231, оп. 2, спр. 6058.—Арк. 1.
27. ЦДІА у Львові.—Ф. 146, оп. 25, спр. 307.—Арк. 21 зв.
28. Там же.—Ф. 348, оп. 1, спр. 1248.—Арк. 140—140 зв.
29. Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на 1908 р.—Львів, 1908.—С. 91; Надзбручанська правда (Борщів).—1989.—23 вересня.
30. Українська Загальна Енциклопедія: в 3-ох томах.—Львів—Станіслав—Колюмня, 1930—С. 795.
31. Діло, 1897.—Ч. 30, —7 лютого.
32. Там же.—1900.—Ч. 30.—8 лютого; 1901.—Ч. 32, 52.—12 лютого, 6 березня; 1902.—Ч. 21.—25 квітня; 1903.—Ч. 215. 24 вересня; 1905.—Ч. 21, 118—27 січня, 27 травня; 1907.—Ч. 35.—27 лютого.
33. Там же.—1902.—Ч. 21.—25 січня.
34. Діло.1905.—Ч. 169.—29 липня; 1908.—Ч. 201, — 8 вересня.
35. Там же.—1904.—Ч. 173.—3 серпня.
36. Сковця І. Гастролі українського театру «Руєвка

Бесіда» в Борщеві //Нічлава. Літературно-мистецький альманах.—Борщів, 1991.—С. 6 — 7.

37. ЦДІА у Львові.—Ф. 348, оп. 1, спр. 1248.—Арк. 210,

38. Там же.—Арк. зв.

39. Діло.—1904.—Ч. 292,—30 грудня,

40. ЦДІА у Львові.—Ф. 348, оп. 1, спр. 1248.—Арк. 138,

41. Там же.—Арк. 137,

42. Діло.—1900.—Ч. 86.— 18 квітня; 1904.—Ч. 292.— 30 грудня.

43. Там же.—1905.—Ч. 212.—22 вересня.

44. Там же.—1909.—Ч. 127,—14 червня,

45. Там же.

46. Там же.—1901.—Ч. 118,—29 травня,

47. Там же, 1900.—Ч. 59.—13 березня.

48. Там же.—1901.—Ч. 118 29 травня.

49. Там же.

50. ЦДІА у Львові.—Ф. 146, оп. 25, спр. 1762. — Арк. 10 — 14.

51. Діло.—1900.—Ч. 59,—13 березня,

52. Там же.

53. Там же.

54. Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на 1908.—Львів, 1908.—С. 93; Діло.—1898.—Ч. 4,—7 січня,

55. Там же.

56. Діло.—1900.—Ч. 21,—27 січня,

57. Там же.—1907.—Ч. 283.—31 грудня; 1908.—Ч. 260, —17 листопада.

58. ЦДІА у Львові.—Ф. 348, оп. 1, спр. 1248.—Арк. 201,

59. ДАТО.—Ф. 231, оп. 2, спр. 6058.—Арк. 9—10 зв,

60. ЦДІА у Львові.—Ф. 146, оп. 25, спр. 3672.—Арк. 2,

61. Діло.—1909.—Ч. 155.—19 липня.

62. ДАТО.—Ф. 231, оп. 2, спр. 6058.—Арк. 12,

63. ЦДІА у Львові.—Ф. 146, оп. 25, спр. 307.—Арк. 21.

64. Там же.—Спр. 3672.—Арк. 4—4 зв.

65. Діло.—1918.—Ч. 67.—24 березня.

66. Сковчиас І. Перший український часопис Борщівщини //За вільний край (Борщів).—1991.—25 грудня.

67. Історично-меморіальний збірник Чортківської округи повіти Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1974. — С. 555// Український архів.—Т. 26,

68. Там же.—С. 555—556.

69. Там же.—С. 556.

70. ДАТО.—Ф. 231, оп. 2, спр. 6058.—Арк. 16—18,

71. Там же.—Арк. 31.

72. Там же.—Арк. 31 зв.

73. Там же.—Арк. 5 зв.

74. Там же.—Арк. 8 зв.

75. Там же.—Арк. 15.

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

ДОСЛІДНИК КРИВЧЕНСЬКИХ ПЕЧЕР

Про печери у Кривчому знає чи не кожний. Своєю неповторною красою вони приваблюють тисячі туристів, любителів природи, спеціалістів—фахівців. Оригінальна будова, об'ємні розміри, своєрідна геологічна структура зробили Кришталеву печеру однією з найбільш відомих у світі.

Менше нам відомо про тих, хто відкривав, досліджував, і пропагував підземні скарби борщівської землі. Особливо цікавою є історія відкриття Кривченських печер, або точніше, етапи їх відкриття у XVIII, XIX, XX ст.

В силу певних обставин залишилось повз увагою краян ім'я відомого громадського діяча, автора стрілецьких пісень, січового стрільця Кліма Гутковського (1881—1915). Ця людина має безпосереднє відношення до унікальних природних утворень у Кривчому, відкривши їх у 1908 р. (Втретє за всю історію печер).

Кілька слів про К. Гутковського. Народився 18 серпня 1881 р. в Тернополі. Після закінчення гімназії служив у війську, згодом продовжив студії в Політехнічному інституті у Львові, приймав дієву участь в роботі національних товариств (1).

«Українська Загальна Енциклопедія» початку 30-х років відзначає його як організатора «Січей», сотника УСС, редактора українського часопису «Праця» в Бразилії (1910 р.) (2).

Та найбільшої слави напередодні першої сві-

тової війни Гутковський зажив як відкривач Кривченських печер. Під емоційними враженнями від підземної подорожі він паше статтю у газету «Діло», а 22 листопада 1908 р. виступає із звітом у будинку українського «Сокола» у Львові. Тодішня галицька преса жваво реагувала на перебіг дивовижних пригод Гутковського у Кривчому. А те ж «Діло» у черговому номері помістило детальний опис виступу Кліма у «Соколі»: «Подавши коротко історію відкриття, перейшов до чисто наукових своїх розслідувань... Відтак перейшов до характеристики будови Поділля, опису Кривче, а в кінці подав докладний опис гори, в якій знаходяться сі печери. При описі печер демонстрував фотографії, які поробив в печерах, вправляючи в подив своїх слухачів, котрі по свідченню відчиту нагородили його заслуженими оплесками» (3).

Вдруге Гутковський побував у Кривчому в 1909 р., після чого відомостей про його перебування на Борщівщині не збереглося. Стаття Гутковського, поміщена у «Діло» (1908 р.) думамо, зацікавить читачів, введе їх в захоплюючий вир пошукової роботи дослідника, ознайомить з маловідомими сторінками відкриття печер у Кривчому. Після 1908 р. стаття з деякими скороченнями публікується вперше. Мову і стиль оригіналу збережено.

Ігор СКОЧИЛЯС.

1. Погребняк Ф. Ой ви стрільці січові! (Тернопіль. — 1991.—№ 4, с. 60)
2. Українська Загальна Енциклопедія. В 3-х томах. — Львів—Станіслав—Коломия.—Т. 1., с. 990,
3. «Діло».—1908.—Ч. 265,—24 листопада,

«ПРО ПЕЧЕРИ В КРИВЧУ»

Про землетрясення яке було у нас в Східній Галичині в ночі з дня 6 на 7 жовтня с. р. розписуються учемі багато та широко, найрізгородніше толкуючи його причину. Більшість з них толкують у той спосіб, що у верствах гіпсу, котрого в нас на Поділля є величезні поклади, повимувувала вода великі печери, і вони імовірно позавалювались, значит, верстви гіпсу усунулись з гуркотом, викликаючи разом потрясене землі.

Хто в життю мав нагоду оглядати такі печери, приміром, в Адельсбергу, той легко зрозуміє, який би повстав гуркіт, та як сильно трясло би землю, коли б такі адельсберзькі печери завалились. Отже на наших Поділля знаходяться, може найбільші по краю поклади гіпсу в найрізноманітніших відмінах, як алябастир, лупок, кальцит і т. і., а в тих покладах плакоч і печери. Перед двадцяти роками (тобто і 1888 р.—ред.) відкрито в Більчу коло Озеряні такі гіпсові печери, а князь Лев Сапіга почав їх упорядкувати своїм коштом. А коли він в році 1833 помер, діло ним зачатє покінчила вдовця, княгиня Тереса коштом кількі десяти тисяч та віддала в заряд археологічному товариству консервації в Кракові.

Подібні печери можна подибати в Кривчицях, в Скв'ятині, Іваню єпископскім, і деінде, але всі вони маленькі та не звертають на себе уваги. Найбільші доси в Галичині знані були висшезгадані печери в Більчу, але й там нема нічого надзвичайного. Проходи в них низькі, так що хильцем треба ходити, а під ногами переважно болото: звиджуючи їх, відчуває ся лише одно велике вражінне, яке гортає кожного, коли знайдеться в величезних підземеллях.

В другій половині серпня с. р. удалось мені зовсім случайно відкрити печери, яких нікому і не снилось, Печери ті своєю величиною та красою могут рівнятись хіба з адельсберськими, а є там навіть річи, яких і Адельсберг не має, як пр. сталактити покриті кришталлами.

Історія відкриття сих печер така. в Кривчу в Борщівськім повіті на стрімкім взбочі доволі високої гори вимулила вода з весною с. р. отвір великості людської гомови.

Пастухи що пасли худобу на збоци, побачивши отвір, якого давніше не було, здивовані почали заглядати в середину, кидали загалом ні сірники та побачили, що ся глибока вузька яма, гейби студить, глибока до шість метрів. На дні тої ями, як часто в таких випадках буває, увиділось одній пастущі Матір Божа, Оден хлопчина, що таки нічого не бачив, кинув камінчиком на дно, і Матір Божа сховалася в бічну стінку.

Вернувши до дому, дівчинка розповіла се

родичам, родичі сусідам, а сусіди знов сусідам, та вже на другий день пів села було коло отвору. Розширили отвір остілько, що чоловік міг влізти, та спускались в долину шкати чуда. В білій стіні на самій долині є в скалі щілина, і в ній найшли вони Матір Божу.

Від тої хвилі стало се місце славним. Вістка про чудо рознеслась по цілій околиці: тисячі путників спішило на гору, котру зараз охрестили «святою», щоб оглядати чудо. Одні бачили, другі не бачили, а всі, наслуховавшись багато оповідань про чудо, вертали щасливі додому, розносячи славу «святої» гори, в чим раз дальші околиці. Таким чином вістка про чудо розходила ся чимраз дальше і дальше. Видячи се, поляки задумали сотворити кресову кальварню.

Кривче є містечко, і має попри руського пароха також і польського. Сей запросив іще кількох священників, і 10 червня с. р. о 10 год. зрана мали вони з великою парадною взяти місце чуда в своє посідане. Русини нічого о тім не знали, аж коли дня 19 мая вечером зачали з'їздитись польські ксьондзи, розвідались руські селяни о що ходить. О 12 год. вночі збудили місцевого руського пароха о. Сербицького, до третої пороблено всі приготування, збито два хрести, о третій досвіта вдарили давони, а о 3.30 виринула вже процесія з тисячами народу на свята гору, там закопали хрести і посвячено місце. За кілька день станула дерев'яна капличка, та таким чином місце лишилося в руках русинів, Слава про чудо пронеслась і до Станіслава перед престолом єпископській, та 20 серпня с. р. делегував станіславовській єпископ духовну комісію, котра на місці мала розслідувати, скільки правди в тім чуді.

Будучи під той час в Борщівськім повіті, дістав я як технік запрошене до тої комісії і поїхав на той день до Кривча.

Урядоване такої коомісії відбувається дуже поважно. Наперед іде комісія до церкви і там предсідатель відбирає від кожного члена присягу. Відтак засідає ціла комісія за стіл: на столі між двома свічками уставлений хрест та св. Євангеліє, на котре люди склали присягу, а відтак зізнання, котрі протоколовано. Переслухавши всіх людей комісія удалася на місце чуда (на св. гору) Аж тут показало ся що не дуже щасливим був склад сеї комісії. Бо коли прийшло ся отвором зійти в долину аж до щілини, де показується образ Матері Божої, то лиш ігумен о Василян з Михайлівки та я могли зісунутись в долину, а для прочих членів комісії оказався отвір за вузький. На сім місци попрощаю чесну комісію, а розкажу дещо про саму печеру.

Щілина, де показується явище, при самім дні своїм о стілько розширюється, що поклавшись боком на землю, можна через ню перековзнутись. Тим отвором пустивсь я лізти, але зараз з самого краю подибав на болото, а не маючи з собою до такої подорожі відповідної одежі, мусів, розслідження тої нори відложити на пізніше. Постаравшись одіж та о відважних товаришів, пустився я в два дні пізніше, 22 серпня в товаристві студента прав Уляницького і ученика УІІ кл гімназії Сербинського та ще одного селянина на святу гору для розслідження тої нори. По дорозі довідався я, що безпосередньо по тім, як комісія відійшла від місця чуда, якийсь путник мав видінне, що якраз в тій норі, о котрій я згадав є чудо: там має бути стіл, а за столом сидить Матір Божа, ціла свята родина та всі святи. І той чоловік поліз в ту нору шукати чуда та до тепер не вийшов. Поспитав я ще, чи хто лазив туди за тим чоловіком: та дістав відповідь, що пускалось кількох лізти, але вертали зараз назад, кажучи, що в середині є такий страх, що обгортає чоловіка та не дає далі лізти, тому й люди бояться і ніхто не хоче лізти.

Довідавшись, що від двох днів пропадає під землею чоловік, прийшов я на думку, що або мусять там бути троючі гази або величезні розгалуження печери, в котрих той чоловік заблудився та не може вийти. Накупивши свічок, взяв я 500 м шпагату і о год. 10 зрана прибув на місце та, підбадьорений гадкою, що крім первісної моєї задачі роблю ще й добре діло, бо йду ратувати загибаючого чоловіка, пустився з товаришами в знану дучу. Та зараз з самого початку наш селянин напудився і звернув, а я з п. п. Уляницьким і Сербинським пустився даліше.

Спершу дорога наша була дуже прикра, бо довгий час треба було повзти на животі, а ще й до того в зимнім болоті. По 30 до 40 м такої дороги дуча (дира-ред.) ставала чим раз сухшою та ширшою, так що можно вже було рачки лізти, але zarazом почала дуча розгалужуватись.

Тут причепили ми шнурок і вже лізли за шнурком, даліше за слідами того чоловіка, що загинув, бо відтиски його колін на вогкій землі було дуже добре знати. Коли дуча вела в один просторий коридор, то ми перервали шпагат і йшли без нічого. Ще кілька місць було дуже прикрих, так що лежачи на землі силою треба було перепихатись: відтак дуча перемінилася в обширній і досить просторий коридор, котрим можно вже було йти похилавшись. Грунт під ногами ставав чимраз твердіший, так що сліду босої ноги (бо пропавший чоловік пішов босо) вже не було знати. Але zarazом стала дуча чим більше розгалужуватись і лиш простому випадкові треба дякувати, що ми йшли тою самою дорогою, що загинув: а що йдемо добре переконали нас о тім кістках з вишень які подибали ми по дорозі. Що кістки кидав пропавший були ми певні поперше тому,

що жоден з селян не відважився би так далеко пускатись, а по друге, що один слоїк варених вишень знайшли ми в його клуночку, котрий, йдучи до печери лишив в каплиці. (В тім клуночку найшли ми між іншими речами і паперами, з котрих ми довідалися, що він називається Карпо Музика з Зеленої, рільник, літ 45, жонатий і має четверо дітей).

Коридором сим похилившись можно вже було вигідно йти. Увійшовши яких 500 кроків, пішли ми до великої печери, на вид якої стали ми якийсь час мовчати, не можучи, ні словечка промовити. Був се захват, здивуване, ляк, взагалі неописане чувство. Вид се був величавий, пречудний, а zarazом поважний, аж страшний. Печера величини просторої кімнати, висоти двох поверхів, стіни дивоглядні з алябастру, міки і лупку, котрий йде жилами формуючи найріжніші орнаменти: всьо се покрите висвітом мінеральних кристалів, почавши від дуже дрібоньких і білих як сніг, до грубости середньої палиці, темно-жовті, уложені групами або носмугами, творячи різні десені, а з гори висять сталактити. Освітлена вже нашими свічками дає мільйони різнобарвних світел і робить вражінне кришталеве зачарованого замку з тисяч і одної ночі.

В глибині видно чорні отвори дальших коридорів, котрі манять чоловіка непереможною силою. Чим даліше йти, тим сила та збільшається: чоловік майже тратить свобідну волю, нападає його гарячка цікавості котра пхає його чим раз даліше і даліше, так що коли вже не стало нам шпагату, ні дертих папірців, а мої товариші сказали, щоб без ніяких знаків даліше йти вже годі, казав я їм від часу до часу гойкати, а сам пішов даліше і йшов доки лиш голос трошечки було чути.

Аж тут огорнуло мене таке прикре таке пригноблююче почуване, якого я не зазнав ще ніколи в життю. Та абсолютна тишина, та самотність серед неї, ті докола чорні глибини дальніх коридорів, та думка, що чоловік глибоко під землею серед безмежних лабіринтів, що заблудивши був би живцем погреблений, мусів би повільно конати голодною смертю, серед тої томлячої тишини, котра вже сама може чоловіка до божевільства привести,—взагалі, ціле мое окружене насунуло мені думку, в яким страшнім положенню мусить знаходитися в сій хвилі Музика. Аж тепер зрозумів, яку превелику силу має гора коли той Карпо Музика сам відважився лізти в такі безмежні печери. Як комаха до світла так і він мусів незважаючи ні на що, йти все вперед, беручи перед собою лиш одну ціль. знайти Матір Божу.

І в тій хвилі перед моїми умученими очима пересунувся образ нещасного Музики. Він, певно, погодивсь вже з судьбою та безсилий і зрезигнований лежить десь під скалою, апатично очікуючи смерті, кінця страшних мук....

Повернувши до своїх, стали ми раду радиги, що нам даліше робити, та аж тепер застановались, що властиво зробимо, коли удасться нам знайти Музику. Се ж уже друга доба минає, він певно вже омлів. Винести його на світ годі, бо у вузьких дучах хіба за ноги тягнути, а в прикрих місцях і все ні на що би не здалося. Стало на тім, щоб шукати, доки лиш будемо могли, а як знайдемо, то я маю лишитися з Музикою в печерах, а мої товариші вернуть на світ, наберуть поживи та ліків і повернувши назад будемо разом з Музикою так довго, доки не виздоровіє остілько, щоб о власних силах опустити печери. Пускаючись в даліші пошукування ударив я палицею в скалу, та на диво скала ся зазвонила повним дзвінким голосом, тому пізніше при надаванні назв поодиноким печерам і коридорам, назвав се місце «Звоном Чорної Ради». Даліше наше пошукування відбулося в той спосіб, що вернули ми оскільки, щоб називати досить шнурка, та пускалися ми в інший коридор і т. д. По якімсь часі прийшли ми до переконання, що се даремна праця: треба би багато шпагату та багато людей, щоб можна найти пропавшого.

Почали ми вертати назад і тепер віддалися виключно огляданню коридорів та печер, на котрі ми перед тим мало звертали уваги, шукаючи по землі лише за слідами Музики.

Ріжнорідність печер годі описати. Є величезні з дивачними стінами і стовпами, а є і маленькі та низькі лиш на кілька метрів: місцями знов так високі, що при освітленню свічки годі верху добачити. Так само і коридори є досить широкі, а є і вузькі, що лиш один чоловік може перейти ними. Стіни таких коридорів йдуть просто вгору різнобіжно і виглядають як розгята скала. Під ногами сухий м'який намул. Місцями рівно, місцями треба йти в долину то знов в гору, а що кільканадцять кроків надібуться розгалуження або бічні коридори.

Чуючи умучення і голод, повернули ми на світ божий, була вже п'ята година по полудні. Вийшовши, казав я присяжному прикликати скільки можна людей, котрі би рішилися піти зі мною до печер шукати Музики. Аж по роботах о 9-й год. зібралась більша скількість хлопців та молодих, газдів, прибули і баби і дівчата і старики і діти, а всьо прийшло прощати нас на далеку дорогу.

Охотники скидають роботи, сердаки і капелюхи складають все на одну велику купу, розбирають між себе світло та шпагат, котрого назбирали на 1500 метрів, берут потроха за пазуху їди та тютюну, а все тихо, не говорячи ні словечка оден до другого. Перед десятою пустився я на чолі сеї виправки до печер (вдруге). Була се вже поважна і настрійна хвиля, баби та старці благословили нас на дорогу, желяючи доброго успіху: декотрі наголос молились, а декотрі прощались з охотниками, як би вже мали їх востідне видіти. Дівчата збились в одну купку та почали спі-

вати набожну пісню, а її звуки товаришили нам ще якийсь час в підземеллях.

Зараз в першій більшій переході задержав я похід щоби порахуватись, та на сум пересвідчився я, лише вісьмох йде, а решта всьо зі страху вернулось. Описувати наших почувань вже не буду, додам лиш гілько, що було нас замало та що визнатися в лабіринтах є прямо неможливо: трафлялось не раз таке. — Ніби все вперед, торуючи розуміється за собою шпагат, а нараз перетинає дорогу мені мій власний шпагат. Можна і тиждень ходити та на тім самім місци крутитися, Сім годин крутилися ми так дарма по лабіринтах. Аж о 5.30 з рана повернули ми назад, а мої охотники лишили по дорозі свічки за душу нещасливого Музики. Видячи, що люди в сім випадку річи, безсильні, постарався я о мисливського пса, дав йому обнюхати річи, що лишив Музика, та разом з псом втретє пустився в печери. Але пес ніяк не хотів лізти в печери. Аж тепер побачив я, що справа прощаша. Дали ми зараз знати до Зеленої. Прийшли жінка і діти, серед плачу відправлено панахиду над отвором, заспівали вічну пам'ять, та й кінець Музиці.

Через кілька днів чувся я таким ослабленим, що як то кажуть кожную кісточку можна було б в мені порахувати.

Прийшовши до себе, повернув я до Львова, забрав апарат фотографічний, магnezійові набой бусольовий інструмент і т. д., а дав тижні опісля був я назад в Кривчу та почав систематичну роботу в печерах. За першу і найважнішу задачу поклав я собі винайти вигідний доступ до лабіринтів, бо думаю, що кожному було би цікаво оглянути ті галицькі дива природи, не говорячи вже геологів, натуралістів і т. д.

В ті цілі оглянув я кождий рів та кожду яму в околиці, блукав по полях але не дармо. Не могучи найти отвору, задумав я вибити штучний. Здіймав я плян всередині, порівнивши його з поверхнею і таким чином винайшов я місце, де випадало би бити отвір. Забрався зараз до роботи, але показалося що треба перебити дуже грубу кам'яну верстуву, не маючи відповідних фондів залишив я на разі ту роботу. Не могучи дати приступ ширшій публіці, задумав я бодай фотографіями показати світові, як се виглядає. Перші знимки були ні на що, плити, які я мав оказались замало чуль, а магnezійові набой заслабі. Отже, залишив роботу,... а тим часом почав відкривати поволі чимраз даліші печери, надаючи їм зараз відповідні назви. Та дивні річи надібав я там. Є там широка і дуже довга печера, а з її дна вистають скали та величезні каменюки, місцями глибокі пропасті, лазячи по скалах маєся вражінне, що єсть се в Татрах, лиш що над головою у висоті доброї церкви склепіння, Будучи послідовним разом між тими «Дикими скалами», побачив я високо в бічній стіні невеличкий темний отвір. Видрапався я до него, а перелізши його, знайшов коридорик, котрим

уйшовши пару кроків, надібав я велику печеру з дуже гарними стовпами, а з неї веде п'ять коридорів. З тих коридорів оглянув щойно один, і се було моє останнє відкриття сего року. Отвір сей назвав я «Перелазом», а печеру «Новим базаром».

На другий день по відкритті «Нового Базару», до котрого треба йти п'ять годин, дістав я посилку з клішами і світлом і занявся зараз виключно знімками фотографічними. До нині вже маю кілька дуже гарних і цікавих знімків. Останні знімки зроблені в суботу 17 жовтня, але ще не знаю як удалися. В неділю несподівано упала зима, покриваючи землю

грубою верствою снігу. Переймаюче зимно вже не дає вийти з хати, вже третій день ліпить сніг безперестанку, то ж мушу покидати свої печери та вертати до Львова. Але перед від'їздом мушу хоч не хоч піти ще раз до печер, щоб забрати звіттам свої речі... В коротшім часі буду старатися взяти картки з видами сих печер, з них можна буде мати хоч маленьке поняття, як виглядають печери. За тиждень буду вже в Львові, а для тих, котрі хотіли би дещо більше про ті печери довідатися, подаю свою адресу: Львів, Вірменська, №—25 Клим Гутковський.

(Діло, —1908—ч.. 248. 3 листопада).

ЕТНОГРАФІЯ

Зіновій ГРУШКЕВИЧ

ГЛУХЕ ПОДІЛЛЯ

Допись етнографічна 1879 року

Без сумніву Галичина належить також до країв, дуже багатих в історичні пам'ятки. Майже на кожному місці, в кожній стороні, в кожному закутку можна подібати сліди давньої бувальщини, правда не все шановані та зберегані, а ще менше всім зрозумілі, пам'ятливі.

Але найбільше таких пам'ятників історичних має так зване «Глухе Поділе». «Глухим Поділем» або «Глухим Кутом» називається цілий Борщівський повіт. Не завадить одже, подати важніші характеристичні ціхи Глухого Поділля. Глухе Поділля—се головний шлях, куди тягнули орди татарські. Тут відбувалися найзавзятіші борби з Бисурманом, и тут найбільше полялося крови християнської. Глухе Поділе мож сказати, подібно як Ломбардія уроджайне від крови людської. Нарід тут живучий з малими виїмками виключно руський, с природи поетичний и музикальний. Любуєся в жалосних піснях, котрих звучний голос в жнива при чистім воздуху далеко розсходиться. Глухо-Поділляне гр. кат. обряду називають себе «Русинами», а латинники не инакше, тільки «Шляхтою».

Мужчини в кожній місцевості Глухого Поділля дуже різняються між собою так будовою тіла и ростом, як звичаями и обычаями народними. В одній стороні мужчини середнього росту, а другі рослі хлоп в хлопа, и як їх сусіди кажуть, що «вони здорові як ведмеді». Нарід тутешний справді дуже сильно збудований, при надзвичайній відвазі и витривалості навик до найбільших невогд життя и знощеня голоду, дуже терпеливий, але довго памятає зділану ему обиду. Мовою не різняються між собою. Їх риси лиця гарні, волося темне, очи живі, темні. Люде тутешні дуже гостинні, кожного подорожного радо у себе приймають и частують, чим хата багата—тим и рада.

Одежа мужчин складається з сорочки и штанів вшитих з білого полотна. Сорочки на раменах, грудях и ковнірах повишивані в різні взорці. Сорочку застягають шнурочками закінченими червоними, або синіми китицями. Сорочка звисає поверх штанів, її підперізують широким ремінним «чересом». В неділю й в свято вбираються старі й молоді як зимою так и літом в «холошні», зроблені з грубого сукна. Поверх холошень надівають парубки ще з білого сукна, «нагавиці», а на себе загортають кожух або сердак. Гожих парубків називають тут «чабанами». Шляхта в неділю и свято убирається в штани и камизельки з досить лихого сукна, а коли погода, то більше й нічого на себе не загортають. Сердаки довгі по коліна,

и по боках повишивані в червоні або зелені взорці. Волосе обстригають рівно з чолом, а по боках и на задній часті голови запускають довге волосе. Бороди не носять, тільки вуса, и підстригають їх від часу до часу. Голову охороняють від сонця капелюхом, уплетеним с стрілок житних в формі низького циліндра и о малих крисах. В інших місцевостях носять капелюхи в виді святого стіжка и о великих крисах. Капелюх завязують або гоненьким перевеслом, або гарасійкою. Чоботи на одній підшві с підкованими обпасами. Курять оакун (Руський тютюн) и то тільки переважно в бляшаних люльках. Женщини носять також сорочки з грубого полотна, але тільки в буддень. В свята и неділі вбирають сорочки з ляного полотна; для оцаности надштуковують такі сорочки до половини звичайним грубим полотном. Спідниці довгі аж по кістки, зроблені з матерії купної перкалевої або бавовняної. По спідниці оперізуються «запасками». Так молоді як и старі женщины вбирають в літі рід спідниці, так звану «горбожку». Есть то сукно вожняне, довге на 2 лікті, а широкое на 3/4 ліктя, вкрашене жовтими и темно-червоними пасами. Тою «горботкою» оперізуються кілька разів. На шиї носять кілька шнурів коралів с хрестиками, срібними медалями и дукатами. Бідніші носять цюкянні пацерки. В літі д погоди носять женщины окрім того коротко убрание, котре називають «кадабайкою». Дівчата строятъ голову цвігами, як: Гергоніями, купчаками и позолоченим барвінком. Замужні женщины убираються в чещі и білі рантухи, на кілька ліктів довгі, котрими сбвизають цілу голову, також и лице по під бороду, а довгі кінці пускають через плече на долину. Хати и загороди господарські вже троха ліпше побудовані, як в інших сторонах Галичини. Кожда хата поділена на дві часті и то в той спосіб, що по одній стороні є хата гостинна, а по другій стороні «сидить» газда враз з родиною и челядю. Стіни в середині украшають найчастіше образами Спастиеля, св. Миколая. Крім того украшають також стіни а именно коло образів гарно покрашеними писанками и галунками. На вні для забезпечення стін від вогкости роблять досить широку «приспу». Плотів коло загороди тут майже зовсім нема. Замість плота обведене кожде обійсте селянина ровом, або насипом з мерви, котрої тут подостатком. Ті насипи, с поза котрих ледво до половини видно хати и будинки господарські, підтримує ряд густо засаджених верб. Сади переважно засаджені сливками и вишнями, менше черешнями, грушками и яблінками. Люде займають-

ся найбільш рільництвом. Надибуємо тут вже й поправніші знаряди господарські, и нерідко мож подибати лекомобілі (автомобілі—І.С.), сівачки и січкарні. Коні, як по найбільшій частині всюди в Галичині, дрібні и тільки де-не-де можна подибати рослі коні. За те рогату худобу годують тут досить рационально, бо часто мож видіти товар раси альгавскої, голендерської, добре виплеканий. На високу скалю годують тут вівці ріжних рас, менше кози, а дуже мало свиней. Сіють найбільше пшеницю, кукурдзи, буряки, ріпак, жито, аниж, бараболі и т. д. Крім того є села, де люде займаються якимсь реміслом. Так пр. в Залісі самі ткачі. Полотно їх виробу так ляне як и грубе можна часто видіти на торгах в Лашківцях, Тернополі, а також и в Чернівцях. В Новосілці самі мулярі. Иване-Пусте виробляє цегли з болота и т. д.

СПІВАЊКИ З ГЛУХОГО ПОДІЛЯ.

Дума про козака Демка.

С Хотіня до Заваля копана могила,
Аж там Демка козаченька на празнику вбили.
Вбили його вбили празникові люде,
Вже Демка козаченька на світі не буде,
Довідався пан Қанйовський, по під боки взявся,
Який Демко жвавий хлопець, що він бити дався.
А вже Демка козаченька провадять с свічками.
Ой поїхав пан Қанйовський в світ за ліками,
Вішта коні, вішта коні, вішта на долину,
Та висипмо на Демкови високу могилу.
Нехтя коні вівса їсти, ані води пити,
Нема Демка козаченька коло них ходити.

Дві думи про Боднарівну.

Ой у місті Ушатині тиха вода ходит.
Молодая Боднарівна усім переводит.
Надїхав пан Қанйовський, казав кіньми стати,
Молодую Боднарівну медом привитати.
Молодая Боднарівна звичаю не знала,
Тай вдарить по личеньку Қанйовського пана.
Ой стояли старі люде говорили собі,
Тікай, тікай Боднарівно, бо буде по тобі,
Ой втікала Боднарівна понад береженьки,
За нев, за нев пан Қанйовський и два жовняреньки.
Ой виїхав пан Қанйовський на високі гори,
Як устрілив тай уцілив поміж чорні брови.
Ой лежала Боднарівна 7 день и 7 нічки,
Не казав же пан Қанйовський засвітити свічки.
Ой бився старий боднар по полах руками:

Діти мої дорогі пропав же я з вами!

2

Ой у місті Пиришині капелія грала,
Там молода Боднарівна до раня гуляла.

Натрафився пан Қанйовський на тоту господу,
Всім дівонькам панянонькам добри-день віддає,
А молоду Боднарівну за руки стискає.
Ой чи волит Боднарівна мід горілку пити,
Ой чи волит молоденька в сирій землі гнити?
Воліла бим, молоденька, в сирій землі гнити,
Як из козаками мід горілку пити.
Молодая Боднарівна на то не зважала,
Тай вдарила по личеньку Қанйовського пана.
Втікала Боднарівна аж до своей мами,
А за нею пан Қанйовський аж з двома стрільбами.

У нашої Боднарівни сорочка мережка,
Куди ишла Боднарівна, кровавая стежка,
Ой вдарився старий боднар по полах руками:
Мовимем ти дочко моя, не пий з жовнярами!
Ой як виплели Боднарівні вінець из барвінку,
Так убрали Боднарівну, як дослобу дівку!
Ой уїхав пан Қанйовський, дорога не рівна,
Питаєся сусідочки: де ту Боднарівна?
Ой як вїшов пан Қанйовський из сіней до хати,
«Вчера була Боднарівна, як рожа в городі,
И заложив білі ручки, и став жаловати.
Нині лежить на лавоньці, як вимокла в воді!»

МУЗИКА

Я не піду за музику,
Бо не люблю того крику,
Бо музыка ледащиця,
Цілий тиждень волочиться,
А в неділю іде грати,
В понеділок іде спати,
А в вівторок іде пити,
А в середу жінку бити.
А в четвер іде по струни,
В п'ятницю из міста 'суне;
А в суботу розболівся,
А в неділю встав, наївся.

Тойже музыка наївшись и напившись роз-
тягнувся на постелі и оттак заспівав:
Ой співаку співаченьку,
Що співати вмієш,
чому тогди не співаєш,
Як ти зголоднієш».

Залісьє над Збручом.

Правда.—1879. — 447.—450, 457

Стаття — розвідка відомого українського етнографа Зіновія Грушкевича, що є передруком з львівського журналу «Правда», написана на основі матеріалів етнографічної експедиції автора у Борщівський повіт в др. пол. 70-х рр XIX ст. Особливості мови і стиль автора збережені.

ПОХОРОННІ ЗВИЧАЇ І ОБРЯДИ НА ГА- ЛИЦЬКІМ ПОДІЛЛЮ В ПОВІТАХ БОРЩІВСЬКИМ І МЕЛЬНИЦЬКИМ.

Зараз по сконі чоловіка, старого чи молодого хтось з родини або із близьких сусідів прикликає, найбідніших людей, жебраків, які тільки на те й чекають, щоби помершого умити. За то дістають від доматора по келішку або по два горівки, і закусу, що складається переважно з хліба, соли, чеснику або цебулі. До мущини закликають мущин, а до жінок жінощин.

Тіло помершого умивають теплою водою, кладуть стелець посеред хати, коло стільця цебер з теплою водою і стирки із старого лаха і стирками миють помершого від голови до ніг. По умитю убирають мерця в чисте біле і кладуть на постелену лавку, яка звичайно уложена в хаті попри стіну, або і посеред хати на застелені дошки, але така парада практикується тільки в багатих газдів. Зверху накривають тіло обрусом або простиралом, руки складають на груди, на палець закладають перстень з воску, на груди кладуть восковий хрест, на очі, як не заперті, дають мідяки, а на голову накладають шапку, в якій ходив за життя. Поверх обруса кладуть на груди серп, ноги звязують докучи удертим довгим платочком. Потім виносять цебер з водою, в якіймили помершого надвір і лиють десь у сутичі, куда люди не ходять. Гребінь, яким чесали покійника, викидають на дорогу. Хатне зеркало обертають склом до стіни. Потім усі разом уклякають і моляться за душу небіжчика. По роботі і молитві дістають від доматора «почесну».

Жінчину таксамо убирають по святковому, голову завивають у рантух, закладають восковий перстень на палець, а на груди дають восковий хрестик і серп. Молодих хлопців і дівчат убирають як до шлюбу., до шапки пришивають кокарду з червоної бинди на вид рожі, а дівчину убирають у вінець.

По таким споряженню тіла знову хтось з родини або близьких сусідів іде до паламаря або до дяка і дає на позвінне, за скільки згодиться. Наколи паламар дзвонить три рази (і так має ся дзвонити) і то рано, в полудне і в вечері, а ще до того довго, то значить, що хтось умер багатий або старий, а як дзвонить коротко, то знак, що умер бідний або таки дитина. Той, хто ходив замовляти дзвонити, бере з церкви хрест і два ліхтарі малих, а чотири великих, які мають стояти при помершій через цілий час його лежі на «катафельку».

Хрест і два малих ліхтарі кладуть за головою покійника, а чотири по боках катафельку.

Люди тої місцевости, наколи почують, що всі дзвони на дзвіниці разом дзвонять, знають, що хтось у селі помер. Тоді випитуються других, хто умер, і в короткім часі знають у цілім селі про помершого. Денехто з родини або зі

знайомих покидає своє діло і йде додому, бо знає, що при тім вип'є килішок або два, три горівки і що перекусить,—бо так практикується.

У вечері того самого дня, коли хто умер, сходяться до помершого на «лубок». Родина і знайомі, старі і молоді, мущини і жінки, хлопці і дівчата, а навіть і малі діти з родичами, як уже вміють ходити всі то разом заповняють цілу хату, яка є, і сїни, а як не влазять ся до хати, то літною порою на дворі де хто може. Старі мущини оповідають собі всяку бувальщину про давні часи, про панщину, всілякі небелиці, правду і дурниці. Для прикладу оповім, що я чув за всіх молодих літ між людьми.

І так оповідають про бога і чорта, як Бог позичав у чорта жменю землі, щоби нею засїяти, про Адама і Еву і про їх подружене, про чортів, ангелів і взагалі про духів і страхи. Дуже люблять розказувати про старі часи, особливо про панщину, яка за мого дякування була ще в свіжій памяті. Розказують про панську буту і про лядське збитковане над народом. Як пани їх били буками, як родичі мусіли безплатно давати своїх синів за панських фірманів, лакеїв, кухтиків і козачків, а своїх доньок за покоївок, дівок і няньок. Як родичі самі мусіли водити свої доньки до пана на розпусту, а так само і молоді чоловіки своїх жінок. Отак, приміром розказували раз, що, коли батько чи чоловік спротивився привести жінку до пана, то пан казав його замкнути, а доньок чи жінку казав обнажити і бити різками, а на посміхвище казав її обголити голову серпом, намастити зранену голову дегтем, на тото набити курячого пір'я і так голу водити по селі і на кождім роздорожу вчислювати на голе тіло по 5,10 або 15 різок. Розказують дальше багато про пана Каньовського, про мандататрів і про всілякі панські збитки та примхи. Кажуть, наприклад, як то один пан казав мандатарови виганяти вночі селян над стави та ріку і бити прутами по воді, щоби жаби не квакали.

То знов треба було кланяти ся псам, а жінки мусіли в псярнях плекати щенята. Дальше сходять на військові часи, оповідають як котрого брали до війська, що там бачив, кілька сидів в арешті, чого зазнав у житю і т. д. На кинци сходять на теперішні гаразди, розповідають про хрестини, весіля і похорони кілько вишло горівки і т. д.

Молодші газди оповідають собі те, що чули від старших колись: приміром про Довбуша, Дзвінку, про те, як Стефан Дзвінка забив Довбуша кулею, над котрою правили попи 12 служб божих, про опришків і як вони обходилися з панами і богачами, а як з бідними. Потім розказують, що хто наброїв у молодих літак, як був хлопцем і парубком, котру любив і з котрою оженився, дальше як він був відібраний до війська, де служив, як називала ся «шаржа», кілька сидів в «анцеляку» і т. д. Інші хвалять себе і брешуть. Один каже, щоя був в Італії, то ходив коло пекла (Везув), а багнет мусив здіймати з гвера, бо боявся, щоби не пробив неба низько. Другий знову хвалить ся, як то

він у війні кулі відбивав шапкою, або як зобачив, то ловив у кулак і стріляв нею до не приятеля. Ще инший оповідає, як він стояв на вартах і видів біду, який він був відважний, а другий оферма, які мав коханки при війську і т. д. Розказують також всілякі байки і анекдоти.

Старі баби говорять знов про своє, кілько вона мусіла за панщини кіп збіжжя на лані на жати, кілько навязати, кілько пряла мотків пряжі, як докладала свого повісма, щоби вдоволити двір, кілько зерна, піря на вагу, кілько давала яець, курині, качок, гусинь, як вона місила тісто на хліб досвіта, а гайдук упав до хати і бив нагаєм до роботи на лан, як вона мусіла лишати все лоском, тісто в діжі чи в печі, малу від грудей дитину і бічи на лан. Інші знов оповідають, що то з ними пани виробляли. То знов сходять на чарівниці і відьми, як вони уміють чарувати до любови, до вороговання, до злучення парубка з дівкою і до розводу чоловіка з жінкою, як уміють принести щасте, шукати папороть, привабити дівчині жиниха, а бідному парубкови богацьку дівку і т. д.

Як то відьми перекидають ся в котів, в собак, жаб, миший і відбирають молоко у коров, як на Юра, на Гилі ідуть на межі, до гори ногами лізуть на хрести, як кібцями збирають росу, чим таку відьму можна злапати (попівським пояском, що ним підперізується до Служби Божої): дальше йде розмова про чари, да не, чародіїв, що вміють відвертати хмари, град і зливи і розказують їм, куди мають іти, в котру сторону, про духів, про холеру, про те як вона ходить за куму, як перебирається за паню або жидівку і куди махне рукою або хусткою, то там дуже люди вмирають, про опирів і їх роботу і що з ними робити, щоби не ходили (розкопавши гріб, треба його назад перевертнути і пробити осиковим колом), за відшепти і промови, за підлиття і підспання, за зля, яке від чого, за хухане, злизуване, виліване воску, скидане вугля від вроків, за діточі плачі, чому плачуть і що на те робити, як піяка відзвичайти від пиятики і що на се робити і багато таких инших історій.

Молодші жінчини через цілий час плюткують. Скаржаться одна другій на чоловіка, друга на свекруху, инша знову на сусіду або на другу молоду жінку, що їй псує пожитте, одна нарікає на свою рідну маму і на тата, що їй присилували вийти за того, а того, друга нарікає на чоловіка, що напрасний і прикрый, инша, що нездалий і за опішалний щодо виконання своїх повинностей, инши обсуджують своїх сусідок, що то та а тотя нероба, капарниці, що любить других чоловіків, а свому щось зробила і він їй любить, а не бєє і т. д. без кінця.

Хлопці і дівчата бавлять ся лубка (лупка). Десь у куті сідає на стільчик хлопець або дівчина, кого собі зпоможи себе виберуть. Другі беруть посторонок, мотуз такий за грубий

як указуючий палець, сплітають у двое так, щоби був добрий, до битя, або як нема посторонка, то беруть від коний нашільник, шлюню або ремінь, і тим боють ся. І тепер зачинається забава, справді дика, з всякими неприличними виразами, жартами і сміхами.

Гурток молодіжи саджає одного або одну із свого гуртка на stoleць, а другий кладе йому голову між коліна. Сидячий триває зверхи за голову сильно, щоби не видерся і не підлягнув, хто його б'є. Кожний з гурта осібно зачинає бити по черзі того, що тримає голову межи колінами, а він має вгадувати, хто ударив. Усі в гурті сміються і передають собі по удину з рук до рук, аж доки той, що жмурить, не вгадає, тоді кладеться на його місце той, хто ударив і так йде забава дальше. При такій забаві не один часами тільки набере ударів, що за провину певне на то не приставби, а так забава, то мусить

Такі лубки з такими оповіданнями, розказами і переказами, з посудом і обсудом, як повище наведені, і з такою забавкою відбуваються майже при кожному помершій через одну або три ночі, доки труп лежить у хаті.

У визначений день і час похорону збирають ся всі знайомі і родина на погріб. Доматор збирає молодих парубків, щоби несли процесію, то є хрест і хоругву. А під трупа має бути віз або сани (відповідно до пори року), в які упрягають воли, а як не можна дістати волів, то впрягають коні. Парубки приносять із церкви процесію і спирають на хатну стріху перед вікнами тої хати, де лежить небіжчик, а також два або три господарі приносять воскові свічки з церкви і роздають зібраним, щоби при цілім погребі в поході світило ся в руках світло, і так очікують попа, церковного старшого брата з евангелієм і дяка.

В тім часі, коли чекають на попа, господар або хтось инший, якому заній є зараз, трактує зібраних горівкою і хлібом, а родина, зглядно жіноцтво, укладає пляни до плачу, яких мають добирати слів і жалю. Коли піп появиться на подвірю, тоді зачинають плакати, заводити або голосити. Плач буває сухий, без слів і правдивого жалю. В плачі виговорюють, що померший перед смертею говорив, чого жадав, що його жінка давала йому їсти і т. д. Звичайно виглядає плач ось так:

«А ти умер, а менесь лишив

А що ж я тепер буду робити,

Звідки я тебе буду виглядати,

Чи зза води глибокої,

Чи зза гори високої,

Чи зза ліса темньогого.

Боже, ж мій Боже, хто мене тепер порадит

Хто мою худібку обійде і т. д.

І то тільки тоді так плачут, як піп не відправляє, а наколи піп читає евангеліє або відправляє похорон, то тоді одна другу зацитькує і перестають плакати. Тоді сухі плачі бувають здовж дорогою до церкви і на цвинтар, на цвинтарі; по скінчених похоронах церемоніях то плачуть доволі сльозами і без слів.

По похороні вертають майже всі зібрані до того помешкання, де помер небіжчик і де лежало тіло. Тут доматори дають так званий обід. Перед їдою пють горівку і закушують. Притім зітхають, хвалять помершого, який він був добрий і т. д. По закусії встають усі на ноги і зачинають згодом молити ся. При обіді горить свічка, яка ще не допалилася при помершій. По обіді встають знову всі до молитви, випалюють на стели чорний хрест з диму свічки і розходять ся додомів. Доматорі наливають у келішок або в шклянку води повно, рівно з краями тої посудини і кладуть на вікно, а верх того відкраяну цілушку з хліба і так зіставляють на цілу ніч. Се має бути напій

і пожива для душі помершого, яка тої самої ночі має прийти, щоби напитися води і закусити цілушкою та оглянути ще раз те обісте, де він жив і умер.

Подав Василь Боровський з Черновець, довголітній дяк узгаданих повітах, літ 58
Текст і мова оригіналу збережені.
Вперше розвідка опублікована у видавні:
«Записки НТШ. — Львів, 1915.—т. СХХІІ. — с. 143—147.

ЛЕГЕНДИ РІДНОГО КРАЮ

Микола ВИРОВИЙ.

МСТА КРЕВНА

4 травня 1744 року Олекса Довбуш у Борщеві на смерть скарав пана Золотницького.

Місяць скрадливо плив за панським ридваном, силкувався зазирнути за його штори, бо дуже вже цікавість розбирала: хто так пізно, насуплений і сердитий на весь світ, поспішає подільським гостинцем-дорогою, чого його сон не бере?

В той же пізній час з крутизни Покуття, білоголова вершина якої іскрилась у синіх хвилях гір, ще не набравши ходи, повільно брело до двох десятків легенів, струнких як смереки, легких і спритних у своїх нових помережаних вишиванкою постеликах, простували, мов би ті обережні барсучата, що виповзли з криївки і тепер за своїм поводитирем-ватагом спускалися в долину, де запоморочливо по-домашньому рокотали пружні потоки і сторожно чатували столітні ялиці, щоб врешті знову звідати опришківського щастя.

Не сподівались що той запізнілий подорожній вельможа, за котрим услід, охороняючи, не відставала кавалькада відбірних жовнірів на конях, і той гурт опришків, що спускався з Чорногори, скоро зустрінуться, а їхні шляхи зіткнуться в Галичині так, що не розминуться...

— Слово гонору такої хлопської наруги я вже не перенесу... Бунтівливі лайдаки, як посміли?...—Бурмотів опівночі сердитий пан в своїй опочивальні

— Костянтіне, досить поклони та прокляття виголошувати, спати не даєш,—манірна заспана Зофія, солодко потягуючись, відштовхнула зім'яту подушку, припала лицем до прохолодного простирадла. Знадвору долинув ледь вловимий духм'яний бузковий аромат, в неї аж ніздри затремтіли... йде весна... Жінка не встигла додумати омріяне, плекане ще з зими, як п'який сон знову стулив її повіки.

Роздратований пан вкотре потягся до карафки. Щоб заспокоїтись, йому треба упитись до знемоги. Однак без звичного веселого товариства шляхтичів те гірке питво сьогодні не лізло до горла. З головки не йшла минула забава, на яку скликав незалежністю та крутою вдачею вельможного дідича, своїм багатством, що виливало до рук. Най видять, заздрісні, в

яких хоромах живе, яку господарку справив, скільки відбірних страв виставив на столах, що аж вгиналися... Тільки от той нещасний Ясь, що під п'яну руку потрапив...

— Ні, не те...—не це його ниньки мучить і непокоїть...

Тихенько скрадаючись, щоб не потривожити Зофію, а головне, не дратувати зайве її своїм впертим мовчанням на безглязді втручання, які певно ніколи по-справжньому не обтяжували безжурну, але крикливу дружину, він вирішив накінець якось заспокоїти своє сумління, стерти з пам'яті недавню ганьбу, оте принизливе плазування перед його світлістю Йосифом Потоцьким. Запізнілий сором розпалив чоло, вп'явши посоловілими очима у темінь ночі, що розгулялась за вікном, він аж застогнав у розпучі.

Ніколи й нікому не подарує свого приниження. Відомстить найперше тим, хто погнав його в неблизький Станіслав на шляхетський суд. І то—не вперше. Виходить, що його власні хлопці постарались аби він, уроджений шляхтич, змушений був вислуховувати натякання про етику та поведження з підданими бездарного коронного гетьмана землі Галицької, коли той сам десятками четвертував бунтівських опришків, зловлених спритними смоляками полковника Пшелуського, мов навілені хортами вони ганялися за невловними Ловбуцаками, і його добре знаного всіма полковника Костянтина Золотницького, теж нацьковував на удачливого ватага. Наказав його полку: «увійти в Покуття та громити свавільні купи козаків», а разом і опришківські загони. За безрезультатні погоні майже з тритисячним військом Потоцькому на сеймику ще й подяку висловили, на п'ять років звільнили від державних податків.

Плуталися хоробливі думки, а стримати їх не мав сили. Чомусь несподівано на згадку зринула історія з українським багатцем й чваньком Миколою Дідушком з Довгополля на Білому Черемоші і його безславною кончиною. Якось опришки вчинили йому незначну кривду

і злопам'ятний оголосив не пошкодувати великі гроші за голову Довбуша. Олекса виявився спиритнішим, першим напав на пана. Таку, кажуть, нелюдську силу бог подарував тому хлопському отаману: тільки топірцем вдарив Дідушка, а той ниц упав і тут же сконав, а Довбуш наказав зв'язати тіло вбитого з сином до купи, підняв однією рукою обох високо вгору і, явно забавляючись своєю силою, в оточенні прислуги і опришків вигукнув: «Ось так-то в'яже Довбуш, пане Дідушко».

Від безсилля й злості аж зубами заскреготів Золотницький, спрагло припав гарячими розпухлими губами до питва, вп'явся зубами в холодне скло. Вино притамувало глуху біль, що десь від серця заструменіла по всьому тілу. Ні, він не Дідушко,—хотілось кричати. Натомість похитуючись, побрів до м'якого крісла, впав у його прохолодні й заспокійливі обійми.

— Ти неспиш, Костю?.. — Знову з просоня зронила жінка, навіть не розкленюючи з сонного полону повік.

Байдужість дружини ще більше роздратувала пана. Таки не витримає, дасть волю п'ясткам, хоч доведеться сьогодні не спати. Най так! Тим гірше для хлопців, отих делегатів,—враз вирішив діяти.

— Гей, хто там? — Владно верескнув у двері і звідти, ніби на це тільки чекали, появився меткий гайдук.

— Збирай на плацу побільше своїх, по хатах підемо...

Ота буря панська, що як грім серед ясного неба, караюче впала на чотирьох втікачів, які знову появились дома і не тікали зовсім, як виявилось, а громадою були делеговані до самого короля Яна Собеського із скаргою на утиски панські. Вибрали надійник: Василя Гомжія, Федора Щупака, Івана Демчука та Василя Мігайчука. Такий їм випав жеребок. Мовили люди про короля: «Та він наш тато і він нас порятує». Посланці не застали короля в столиці, в канцелярії їм видали звичайнісінький охоронний лист, правда, з печаткою і відправили додому.

Ото ж, не дочекавшись ранку, розлютований самовільним вчинком громади, полковник посадив на коней гайдучню та звелів приєждати до панського двору всіх хлопських посланців. Гасали з криком так, що побудили всіх людей, і ті з острахом посунули до маєтку, передчуваючи нещастя. А повз них, стримуючи повіддя скаженіючого коня, пан полковник, як перед своїм ескадроном, скомандував:

— Шапки геть!

І не даючи перепочинку страху, накинувся на громаду, що німувала перед ним без шапок.

— Бунтувати захотіли, депутатів послали у Варшаву? Покажіться мені, хочу бачити тих сміливців...

Пан економ почав виштовхувати з натовпу посланців, найближче стояв Василь Гомжий.

— Пся крев, хлоп'є кабанне, підійди ближче! — Лютий вже цілився канчуком у Василя, але той не роздумуючи, істиком ляснув по храпах коня, а той аж свічкою звився, скинув, мов лантуха, очманілого вершилка. Демчук зломленого полковника на поміч поспішили гайдуки, а люди, побачивши до чого воно йде, почали розбігатися, за ними поспішили делегати. Тільки один Щупак залишився і так то над головою розмахував панером, благав:

— Стійте, люди, маємо охорону грамоту...

Ніхто не слухав, злякав економів голос.

— Гайдуки, ловіть, хапайте бунтівників!

Пан, обтріпуючись, вже був на ногах—жалюгідний, подряпанний і обдретий, але нестримно лютий.

Звелів підвести зловленого коня, підсаджений, зіп'явся у стременах:

— Закапчую бунтівників! — Потім поманив пальцем Федора, вихопив в нього гербовий напір, почав шматувати, пхати до хлопського рота.

— Іж, пся крев, свою грамоту! А то шаблек наб'ю нею твоє горло. — Погрожуючи кинув наостанок:

— До ями їх, я там з ними...

Пан жорстоко катував, знущався над делегатами. Бунтаря Шепітка, що вилами зустрів на своєму обійсті гайдук, шість годин без перерви били буком панські слуги, смільчака Грифеля так скатували, що він незабаром помер. Щупак теж не витримав, а Демчук, скалічений, ледве дістався комірчини батька. З останніх двох живих полковник знущався цілий місяць, палив свічками пальці, щоднини ранком і увечері вдіяв по двадцять п'ять палок.

Що могло вдіяти проти місто, в якому по хатах був розквартирований полк Золотницького?

Мовчало місто.

Мовчало доти, пока в маєтку не сталось нове вбивство. Кров невинного пролилась на панській гулянці: тоді пишний банкет на честь свого народження влаштував пан Золотницький. Ще ніколи так не розкошували любителі оковатої, та й сам господар не пам'ятає, коли так до смаку пилося, бо гонор сліпив очі, заставляв не відставати, проголошувати все нові тости, по-військовому чизуватися. Як ніколи, був напрочуд улесливим, ласкавим, щедрим. Підносили слуги питво, розносили паруючі страви. І все швидше, все більше. Бундючний господар в обтягнутому, тісному мундирі, гонорово стріпуючи золото еполетів і срібло медалей на широких грудях, що аж розпивалися від чванства, походжав з бокалом по залу, припрошував гостей. Шляхтичі обнімались, тішились уважністю, вчиняли своєрідні поединки, тільки не на шпагах, а кількістю випитих чарок. Дивувались гості—який гостинний та добрий цей багатючий Золотницький. На різні витівки не скупився. Всі збіглися подивитися як він, звелівши принести пару пістолів, пильно стежив як Степан, його покойовий, вмощував на стільці проти стіни зблідлого і зляканого Яся, сина кухарки Мокрини, як ладнав на

Його голівці, що трусилася з ляку, келих з іскристим вином.

— В кого соколинні очі, а рука тверда, прошу! — Хвацько спершись об шаблю, почав заохочувати панів господар.

Охочих не було. Бачили — від зброї в п'яних руках добра не жди.

Тоді, лихоманково поблискуючи очима, пістоль схопив полковник. Бо знали, він добрий стрілець, але сьогодні...

Зненацька пролунав постріл.

Упав Івась, куля вцілила йому в лобик.

А в дверях — крик. То Мокрина.

Один Золотницький був спокійний.

— Панове, не звертайте увагу на мою невдачу, я заплачу кому слід. А тепер всіх запрошую за стіл, не треба переривати собі забаву, Прошу! — Знову привітна гостинність розлилась по його усміненому обличчі, хоч очі мимоволі косились на кров, яку змивав з підлоги слуга.

Уклякла жінка в ногах опришка, за руку схопила.

— Пане Олексю,—сльози не давали їй говорити, — допоможіть...

Звів на ноги згорьовану молодицю спитав.

— Хто ти, сестро, про яку поміч просиш? Як знайшла нас? Най слухають всі, — гукнув до своїх хлопців, що саме біля потоку томили спрагу.

— Братики-легіні, ходіть ближче, послухайте.

Молодиця знеможено опустилась на плескастий камінь, видно далека дорога до краю її стомила, хоч сама, обрадуване зустріччю і увагою, крізь сльози усміхалась.

— З Галичини я, люди. Мокриною звать. А привів до вас оцей фаній пастушок. Знаєте його, пане Олексю?

— Яким це вітром, Василь тебе прибило до нашої дикої пуці? Як там мій отець, адже це ти в нього вівці пас.—Розхмарилось чоло Довбушеве, обрадувано переглянувся з легенями, мовляв, знаю цього гуцулика до опришківського ремесла все рветься.—Цей хлопах в мого Печеніжина. Василь Жолоб, так мовлю?

— Ось приніс свіжого будзу,—виймав і роздавав у підставлені долоні грудки сиру, печеню, мамалигу. — А за паленку вибачайте, не встиг дістати...

— І так гірко, а ти про горілку,—похмурий Присяк навіть не усміхнувся з власного каламбуру. Хлопців не треба було довго припрошувати до торби, в горах вони встигли зголодіти.

— Ага, — згадав Василь, — а це від вуйка, — підніс Довбушу загорнений в хустину білий хлібець.

Олекса розломив його на кавалки, один подав Мокрині.

— Вгощайся, сестро. Бачу, їсти хочеш,—він помітив вдячний вогник в жіночих зіницях, що спалахнув теплою іскрою і зразу заспокоївся, пройнявся довірею.

Радилися не посміхом, сперечались. Одних лякала далека дорога, адже з гір рідко коли спускались, інших — безлісся, відкриті поля, де сховаєшся, коли погоня вчепиться, смоляки насадуть? Але ніхто не лишився байдужим до історії страдалиці. Нарешті прийшли до згоди — скарати жорстокого пана полковника. Кривдик не тільки над кріпаками знущається, а й з своїми жовнірами-карателями готує опришкам пастку. Виходить, най спільна мста кривна веде їх до далекого Борщева. Правдолюбці не могли жити без правди.

— Аби-сте знали, браття, йдемо не по гроші й здобич. Їх в іншому місці знайдемо. Підемо пана карати. Просимо, Мокрино, ведіть нас...

Дивовижним видався для опришків майбутній шлях і це було добрим знаменням. Треба йти від Ясеня до Ясина, звідти—до Борщева, що над Прутом, потім знову від Ясенова до Борщева, що над Нічлавою. П'ять містечок, і всі починаються лише на дві букви, — останню в алфавиті і другу напочатку.

Йшли вночі, обходили села і містечка, задалегідь намічали місце перепочинку, таїлися в них вдень, бо гуцульський одяг зразу ж видав би, коли появились на виду у залюдненому краї. Нащо вже було убита своїм горем Мокрина, але й вона інколи зненацька любила фанійним опришківським вбранням. Привертав увагу рослий темноволосий, рухливий, з привітним обличчям, дзвінким голосом Олекса Довбуш. Ледь налягаючи на ранену ногу, йшов у звичайному вбранні опришка. На ньому була просочена олією сорочка, червоні штани, широкий пояс, до якого прикріплено два пістолі, порохівниця, торбинка для тютюну, торба-дзьобанка, ніж-ченелик, на плечах тримав кріс-рушницю. Носив капелюх з павинним пір'ям, а на ногах постолі. Весь той одяг у гуцульських вишиванках, на поясі і дзьобанці вправним майстром вкарбовані мідні бляшки на сонці виграють райдужно, звеселяють око. І все це при величавій і гордій ході, невимушеності і незалежності, якоїсь зверхньої поближливості, притаманних вдавна тільки гуцулам, хазяям гір. Неговіркі і невибагливі, вони швидко привичаїлись до безслісних полів, де кожен каміньчик, кожен кущик може їх сховати як рідного сина.

Коли дійшли до Прута, зупинились над вириванням швидкої течії — плисти ніхто не вмів. Спасибі Мокрині, скоро знайшла переправу, потім поталанило благополучно переправитись через Дністер. Нова перепона зустріла їх над повноводним та швидким Серетом. І знову жінка виручила, цікавий і мотушливий дід-перевізник, якого знайшли в Монастирку, підсліпувато приглядався на човні до чужинців—хто такі, в строї ненашому? Язик свербів розпитатись, але Мокрина веліла мовчати і він, веслуючи, тільки сказав:

— Нич не видно, але дорогу знаю...

Як пристали до берега, пообіцяв:

— Мабуть на добре діло йдете. Бо, виджу,

при зброї. Коли вертати будите, не минайте, перевезу... — й уклонився, знявши шапку. Він вже немало наслухався про опришківські звиятиги і радий був допомогти.

Від річки стежка взяла круто вгору, аж звеселілись хлопці, долаючи крутизну: ніби в річку Верховину втрапили. На горі зупинилась, з подивом вглядаючись в глибокий каньон, віками вимитий водами дужої ріки. Олекса ще й капелюх зняв, змахнув ним високо, вітаючись із краєвидом до болю знайомим: здавалось, знову зійшов на рідну Стіг-гору, де раніше табором стояв. Там однієї ночі на них напав настирливий переслідувач Пшелуський. Бодай не згадувати...

На сході сіріло, а над річкою пливла-гойдалась легенька хмарка туману. Вітру не було і дерева, ніби загіпнетизовані, сторожко зорали в небо, воно поступово мінялось, набирало в себе все більше сонячних променів, ткало ними прозору блакить. Вранішня зоря стрімко опускалась в небокрай.

— До Борщєва пєдалєко — всьогє денний перехід,—порушила мовчанку Мокрина.—Там перєлочинємо, — показала на височінь пагорба, що бованів осторонь ще сонного села. — Не остєрїгайтєсь, лєгінї, — заспокоїла.

— В тамтєшніх кєліях живє декількє монахів, вони добрі, гостинно нас приймуть. Коли йшла до вас, то ще й благословили.

Ватага підійшла до печерного храму і в пошані зупинилась, знявши свої кресані. До них з часовні, глибоко видовбаної в скелі, підійшов монах, вклонився, мовчки, одним жестом запросив завітати до монастира. Опришки з ватагом, присмирїлі і здивовані побаченєм, зайшли до храму і в очі їм вдарив позолотою яскраво освїчений свїчками багатий іконостас.

Вдень відсидїлись в кєліях, складєних з дикого каменя. Коли прощались, Олекса підійшов до масивної кам'яної брили жертovníка, поклав руку зверху.

— Братчики рідні, якби зумїв, взяв би цє важку каменюку і кинув би її на голови нєна ситного панствє... —

...З того часу, переказують люди, Довбушева рука залишила пам'ятний слїд на плоскому жертovníку...

В сутінках дістались мїста. Тодї саме гайдукї у своємє закапєлку вечеряли. Про цє знала Мокрина, тому поквєпила:

— Пєра, Сторож мєнє знає, відкриває ворота, а ви...

Не чекав сторож таких гостей, хотїв було вчинити тривогу, а Довбуша рука вже схопила за комір.

— Не кричи, тобї нічогє нє будє...

Злившись з мороком ночі, непомітно оточили панський палац, тіннями вирости біля вікон. Довбуш терпляче ждав, поки нє вляжєтьсє й поснє чєлядь, і вжє тодї безборонно зайшов до панської свїтлиці. Від скрипу дверей занєпокоєний шляхтич проснувсє, висунув голову зі спальні. Те, що побачив, відібрало в нього мо-

ву хоч на язикє крутилось нєтайно крикнути на поміч. Бачив, було пізно. Упав на колїна.

— Сприятний ти, пане,—недобра усмішка скривала Довбушевї губи.—Трєба було рєпіши вимолювати свої грїхи, а вони в тебе тяжкї. За що знущавсє, губив людє? Тому приїшли: нє шляхєтський, а людський суд чинити.

У безнадї пан вкляк на підлозі, дрібно трусились, як у пропасниці рука, нервовий дроз стрїпував тїло. Вірні брати Джамиги, поблизкуючи злими очима, чатували за кожним порухом прирєченого. До кєндєлябра підскочив Дрисляк, ухопив двї палаючі свїчки.

— Почнємо?—Дїловито спитав у ватага.

Олекса мовчки кинув на знак згоди. Опришок підніс вогонь до панської руки. Нє крик, а тваринний верєск розїтнув тищу вечєра.

Нє скавули, мов пєс, з гідністю прийми муки якї чинив над своїми крїпаками. Найперше, оцє тобї за Шєпїтка, Щупака...

— Панє Довбуш... берїть мої грєші... берїть мої пожитки, я вам всє скажу, повинюсє, тільки нє вбивайтє мєнє, — голос Кєстянтина Золотницького, великоможного і гордого шляхтича, зарозумїлого і нахабного полковника, став нєвпізнєно підєслєвним, час-од-часу зривавсє, зрадлива думкє, якїй вжє нє було простору, всупєрєч обставинам мимохідь зринала у кожному слові запізнїлого каяттє.—Я підданих відпущу на волю, берїть мїй маєток, лишє мєнє відпустїть...

— Нє за грїшми я сюди прийшов, а по твою душу, щоб ти бїльшє людєй нє мучив!

Золотницький у розпачі опустил голову.

— Пали дужчє, тепєр вжє за Домчука і Грибєля...

— Я бїльшє нє буду,—просивсє у знємозї пан, — присягаю...

— Знаю, чога вартє панська клятвє. Навїщо Івасє занєпастив? Підїйди, Мокрино,—прєстягнув свїчку їй,—пали цьогє нєлюдє за сина вбитогє.

— Нє можу,—жїнкє похитала головою, відвернулась. — Досить з ньогє.

— Жалїєш, а він тебе жалувєв?—Дрислюк підскочив, пекучим жалом свїчки вп'євсє у панську тїло, що аж зашкварчало, мов би сєло на сковорїдці. Побачив жєврїючє вугїлля в каменї, шпурнув його за панську пазуху. Смєрїд від горїлого полив по свїтлиці.

Пан вжє втратив голос, тільки стогнав знєможєно. Видно, допєкло до живогє, а найбільшє палєніла його зломлена пихатїсть, нєзнанї до цьогє ганьба і принижєннє, яких зазнав від простих хлопів.

Й крихти жалю нє викликали муки пана у месників. Зберїгєв спокійну суворїсть Довбуш, бо знав, що правомірно мєстить за кривду народну. Можє досить? Тодї блискавично, а опришки славилсє вмїлим володіннєм топїрцєми і ножами—чєпєликами, замахнувсє барткою...

Із спальні зринув жїночий лємент, видно щойно пробудиласє із солєдкого сну Зєфія,

Довбуш кивнув Дрислякові і той побіг, спитавши:

— На спілку з паном?—і ствердно:—До останку нищимо панське кодро.—Як тільки зник за дверима, крик жінки урвався.

— Василь підставив свічку під занавіску на вікнах аби горіли,—а коли зайнялись фіранки і портьери, запалало дерево, довгі жадібні вогневі язики раптово яскравим полум'ям обійняли всю світлицю, вибухнули крізь трісканину шибок надвір. Довбуш позадкував, трохи почекав надворі аби довідатись чи добре горить.

Ніхто з міста не поспішив рятувати маєток. Вулиці ніби вимерли, десь поховалися гайдуки й жовніри, з перестрашу люди вп'ялись головами у вікна, боязко дивились на смільчаків. А ті, йдучи безлюдними вулицями, вигукували:

— Ей, люди! Чому поховались? Вже нема вашого пана, чи може й мертвого боїтесь? Виходьте і дивіться—не грабувати прийшли, а за людську кривду помститись...

І поки йшли з міста, все гукали до незримої громади, як закликали до спільного повстання.

...Перегорнемо ще одну сторінку героїчної минувшини нашого краю. Ми розповіли про один з численних подвигів славного месника Олекси Довбуша, його сміливий орлинний стрибок з Чорногори у далекий Борщів, щоб тут утвердити справедливість. Зазначимо, що поверталась ватага назад не второваним шляхом а, заплутуючи сліди карателям, звернула назад не на схід, а на захід: не дійшовши до Скали-Подільської, повернула на Вербівку, перейшла неподалік Збруч і тамтешніми землями мало не дісталась Орнина, знову повернула на Скала-Подільську, повз Глибочок, у безлюдному місці перейшла Серет вище села, де легендарна Більча-Золота, казкової краси і доброти дівчина, взяла гайком у батька-пана золото і роздала його бідним людям. Жорстокий пан живцем замурував доньку у вапнякову скелю, тому вона й досі ронить джерельні струмені своїх вічно невиліпланих сліз за тим, що не все добре встигла зробити для людей, як і Олекса Довбуш, який сьогодні став для нас новою легендою-правдою.

МАТЕРІАЛИ

«РУСКИЙ ДІМ НАРОДНИЙ В БОРЩЕВІ».

СТАТУТ ІНСТИТУТА

Ціль і средства.

- § 1. Інститут «Руский Дім Народний в Борщеві» є товариством Русинів с цілею ширити просвіту, добробит і норовственність межи народом, плекати і підпирати питому науку, штуку і літературу, двигати і розвивати рільництво, торгівлю, ремесло і промисел, словом усі галузі економії а таким чином дбати взагалі про получення так морального як матеріального биту руского народу.
- § 2. До осягнення тої ціли буде управнене Товариство «Руский Дім Народний в Борщеві» після средств матеріальних і потреби:
- а) побудувати в Борщеві «Дім народний» с відповідною салею для представлень драматичних, перебуваючого в Борщеві руского народного театру, для продукцій зборів і потреб самого Товариства і інших за призволенем Виділу Товариства, а надто з відповідними убікаціями так для підрядних інститутій самого Товариства, як також після умови з Виділом для поміщення других руских Товариств взгядно їх філій;
 - б) отворити и удержувати для Членів Товариства комнати до читання, бібліотеку випозичальню книжок і заосмотрювати тїжь в письма, часописи і книжки з особливим увзгядненем рускої літератури;
 - в) устроювати виклади і відчити літературно-наукові, продукції вокально-музикальні, представлення аматорські і товариські забави;
 - г) завести школу співу і музики с увзгядненням співу церковного;
 - д) основувати і удержувати бурсу для рускої молодежи обох полів для шкіл народних, середних, ремісничих, промислових і інших галузей економічних;
 - е) основувати і удержувати для рускої молодежи науково-рукодільничу школу с увзгядненням рукодільництва в околиці і в краю потрібного — або відповідну школу рукодільничо-промислову с увзгядненем відомостей гандлевих і крамарських
- як також школу рільничо-господарську с особливим увзгядненем потреб дрібного господарства селянського;
- ж) отворити и вести торгівлю товарами як і удержувати склади товарів для околиці потрібних, як насіння, збіжа, дерева і т. д.
- з) причинювати ся до розвою рільництва, огородництва, садівництва, пчільництва і промислу домового через висилане і запомагане мандруючих учителів, устроюване публічних відчитів, викладів з агрономії і руских бідних учителів нижщих шкіл рільничої економії і можливо запомагане рільничих;
- и) опікувати ся рускою молодежю ремісничою і гандлевою через матеріальне запомагане бідних руских дітей міста Борщева і повіту, термінуючих у ремісників і купців і через моральний обов'язок членів товариства, повірені собі до фахового образования діти норовственно і по вітцівски їх учити;
- і) в справах економічно-просвітних загал обходячих скликувати публічні віча, рішати резолюції і висилати петиції;
- к) уряджувати господарсько-промислові вистави і уділяти премії;
- л) спомагати рускі позиточні видавництва народно-просвітнього і практично-економічного змісту;
- м) заложити і удержувати музей етнографічний, історичний або природничий, господарсько-промисловий і т. п. з особовим увзгядненням матеріалів повіту;
- н) підносити і улєкшити кредит для селян через закладане інституцій кредитових і філій в повіті.
- § 3. Внутрішнє урядження заведень взгядно шкіл удержуваних через Товариство, розклад і плян науки як і условини користання з них опреділят докладно статуту організаційні, котрі перед отворенем заведеня або школи загальний збір установит і дотичним властям до потвердження предложить.

Маєток товариства.

- § 4. Для dokonання згаданих задач Товариства «Руский Дім Народний в Борщеві» служить слідуєчий маєток:
- а) вступи і такси, вкладки і одноразові датки членів Товариства;
 - б) добровільні дари, спадщини, записи, легати в хосен Товариства;
 - в) складки і жертви;
 - г) набуті Товариством реальности і доходи з тихже;
 - д) доходи з заведень інституцій кредитових і підприємств, удержуваних Товариством;
 - е) доходи з устроюваних через Товариство або в его користь представлень, концертів, відчитів, в забав и льотерій;
 - ж) вільно також Товариству приймати в свій заряд фонди передавані ему через кого небудь на одну з цілей в § 1 означених;

- § 5. При завідованю майном належить передовсім бачити на ціль Товариства, особливо его економічні задачі. Доходами має ся орудовати в той спосіб, щоби по покритю усіх видатків певну надвижку щорічно заховати на збільшене фонду желізного, містити маючого ся в вартостях с цупілярнов забезпеков. Всі в прочім капітали і фонди Товариства, на потреби товариства безпосередньо не ужиті, має Виділ після відповідних постанов загального збору в як найбезпечніший спосіб льокувати і фруктифікувати. Набуване і позбуванне реальностей і недвижимостей починає або зенеховане уже існуючих сталих підприємств заробково-економічних шкіл і т. п. заведень, з рамени товариства виходячих, затягане позичок на гіпотечку або других важних зобов'язань, в кождім разі, може наступати лише на основі осібног рішеня загального збору.

В загалі в усіх ділах, где ходить о значну вартість маєткову і значнійше зобов'язане товариства, не повинен Виділ без важної потреби надто поквально самовільно без директив загальних зборів ділати.

Місце пробування. печать і герб.

- § 6. Місцем пробування Товариства «Руский Дім Народний в Борщеві» єсть місточко Борщів. Печать Інститута містит в середині образ Галицького Льва, окружений написею «Руский Народний Дім в Борщеві». Такий образ золотого Льва на синім поли без написи представляє герб Інститута на письмах, всяких грамотах і прапорі.

Склад Товариства.

- § 7. Товариство «Руский Дім Народний в Борщеві» складає ся:
- а) з членів покровителів;

- б) з членів благодітелів;
- в) з членів основателів;
- г) з членів дійстних;
- д) з членів почестних;

Покровителем товариства іменують загальні збори руского народу, особливо его економічного піднесення або коло добра Товариства в високом степени заслужив ся.

Членами благодітелями стають ся ті Товариства або особи фізичні, котрі в користь Товариства зложат даром найменше суму 100 зл а. в. або причинять ся іншим даром тої вартости;

Членом основателем стаєсь той, що зложет в хосен Товариства суму 50 зл. а. в. або дар іншої тоижь вартости;

Членом дійстним може бути кождий горожанин австрійській рускої народности без ріжниць пола і становиска і вправно існуючі особи юридичні, народні, если сповнят статутом приписані обов'язки і Виділ Товариства їх яко таких прийме;

Почесними членами Товариства на внесене Виділу іменує загальний збір особи заслужені для Товариства або в загалі для добра руского народу.

§ 8. Членів дійстних звичайно приймає Виділ заосмотрює їх в карти членські, членів благодітелів і основателів іменує загальний збір на внесок Виділу, котрий з поручення такогуж збору виставляє їм пропамятні грамоти.

§ 9. Членом Товариства перестає бути:

- а) хто таку волю свою на письмі до виділу заявить;
- б) хто мимо трикратного завізвання вкладок членських за минувший час не платит;
- в) кого Виділ за для якого нечестного діла, шкідливости для Товариства або за для неморального, марнотравного життя виключит.

Виступивший або виключений член однаково мусить всі свої обов'язки взглядом Товариства з часу его принадлежности повставші і не може жадати звороту або датків учинених в хосен Товариства Против виключеню Виділом може виключений відкликуватись до загального збору, бонакож рішення Виділу аж до можливого змінення его рішенням загального збору полишає ся в силі.

Права і обов'язки членів.

- § 10. Член покровитель має права члена дійсного, вибраним до Виділу може бути однакож лишень тогди, если заразом єсть і членом дійстним Товариства.
- § 11. Члени благодітелі і основателі лишень тогди маот право голосу рішаючого і право вибору активного і пасивного, если сүть заразом членами дійстними; впрочім маот усі права членів дійстних.
- § 12. Члени почетні маот право брати уділ в загальних зборах Товариства з голосом дораджуючим.

- § 13. Члени дійсні мають право;
- а) брати участь в загальних зборах з голосом дорадуючим і рішачим;
 - б) вибрати і бути вибраним в члени Виділу, надзираючої комісії і комітетів;
 - в) ставити свої ради, жадання, жалоби і внески загальним зборам і Виділови;
 - г) користати після постанов з заведень удержуваних при Товаристві;
 - д) брати участь в устроюваних через Товариство продукціях і забавах по зниженій ціні;
 - е) представляти нових членів і вносити на виключене;
 - ж) покривджені в своїх правах запоручених статутами відкликати ся до загального збору.

§ 14. Члени дійсні суть обов'язані заплатити в хосень Товариства при każdоразовім новім вступленю до Товариства вписове в кількості двох корон а. в. (1 зл) і платити річну вкладку що найменше по дві корони і сорок сотників (1 зл 20 кр) а. в. а то в найбільше двох піврічних ратах, с весною і в осени кожного року.

Товариства і другі особи правні платят вкладку по 4 корони або 2 зл. а. в. річно. — Крім того єсть загальним обов'язком всіх членів інституту причинюватись усіми силами до розвитку і зросту Товариства і до осягнення его цілей в его заходах коло добра Товариства як через особисте спідділане, примірне жите і достойне поведенне. В посліднім напрямі буде отже обов'язком кожного члена не лишень усіма силами справами Товариства каждого часу ревню займати ся, в них живу брати участь, збори і наради Товариства пильно посіщати, поручені собі справи Товариства радо на себе приймати і тїже совістно і щиро сповняти але також прикладним і норовственным життем, любовію до землі і народа руского, а передовсім замилованем до праці і оцадности відзначити ся, а маючи завсігди на оці високу ціль Товариства і велику вагу економічного піднесення руского народу приміром і заохотою причинятися до щастя рідного краю і народу.

Заряд Товариства

§ 15 Товариством «Руский Дім Народний в Борщеві» управляють:

- 1) Загальні збори; 2) Виділ і 3) Комісія надзираюча

Загальні збори.

§ 16. Найвисшою властію інститута або Товариства «Руский Дім Народний в Борщеві» єсть загальний збір членів Товариства. Особи правні яко члени мають право вислати на загальні збори по двох представителів з голосом рішачим.

§ 17. Загальні збори:

- а) іменують членів покровителів, благодітелів, осноавтелів і почетних як також приймают дійсних членів, від часу послідного засідання Виділу в голосивших ся;

б) вибирають голову Товариства і прочих членів Виділу, комісію надзираючу і інші комітети виконуючі;

в) обговорюють справоздане з діяльності Виділу, прелімінар і уділяють Виділови абсолюторію;

г) опреділяють напрям діяльності Виділу після цілей, статутом означених, призначають фонди на тоє;

д) розділяють надвижку і означують дотацію фонду желізного і резервного;

е) уділяють Виділови і уповноваження і директиву до предпріяня діл, до котрих після статуту потреба дозволу загальних зборів, могут прийняти через Виділ урядників і слуг віддаляти, ухвали Виділу зносити або зміняти;

ж) установляють порядок діловодства в Товаристві і заведенях Товариства;

з) нормують статус і платню урядників Товариства;

й) рішають, в якій спосіб коли і Товариство має приступити до сповнювання поодиноких цілей, вичислених в §2 статуту і установлюють потрібні регуляміни і статуту організаційні для підрядних собі заведень;

і) рішають над внесенями Виділу, комісії надзираючої і поодиноких членів, під час загальних зборів устно внесених або поданих письменно до виділу є підписом найменше одной десятой части членів Товариства;

к) рішають над зміною статутів Товариства і статутів організаційних та над розв'язанем Товариства по мисли статутів;

л) рішають відклики протів загальним ухвалам Виділу § 9. а. 3 стат.):

м) призваляють на продажу, заміну, заставлене, стале обтягочене майна корінного товариства, зятягане пожичок або зобов'язань іменем Товариства о скількоби тоє мало переходити обем звичайного завідованя або тягар 1 видатки перевизшали половину чистого доходу річного інститута в білянсі з минулого року виказаного;

н) призваляють на наєм і політики майна Товариства на час довшій як трилітний.

§ 18. Загальні збори суть або звичайні або надзвичайні;

Звичайні загальні збори відбувають ся раз до року, по можности в перших трьох місяців календарного року, а скликає їх Виділ.

Надзвичайні загальні збори може скликати в разі заходячої потреби Виділ або комісія надзираюча з власної ініціативи або мусить скликати Виділ на умотоване жадане одной четвертини (1/4) дійсних членів Товариства. Если ані Виділ ані Комісія надзираюча до такого жаданя в протягу 14 день не прихилят ся, могут ті 1/4 часть членів, умотивовавши належито потребу скликання, скликати самі загальні збори.

Кожний загальний збір відбувається під проводом вибраного председателя, котрий знов покликає собі двох секретарів.

§ 19. До важности рішень загальних зборів потреба:

- а) компетентного скликання тихже;
- б) повідомлення членів найменше на тиждень наперед через одну або більше часописей краєвих руских, котрі до того попередними Загальними Зборами будут призначені а крім того письменим оголошенем прибитим в компнатах Товариства в місци, до того призначенім а після можности також обіжником і письменими запрошеннями в кождім же разі за поданням органу каючого, часу, місця і програми зборів;
- в) присутности що найменше одной третини (1/3) усіх дійстних членів Товариства. Кожному членови служить право жадати формального сконстатованя, чи заходять усі вимоги до важности рішень зібраного загального збору.

§ 20. Сли на загальних зборах, правильно скликаних, не явиться вимагане число членів, мають покликані до того органи §18 скликане в такий сам спосіб повторити, с примічанем, що рішення збору будуть правосильні, хотяйби вимагане число членів не явилось.

§ 21. Загальні збори відбувають ся с захованем загально принятих форм парламентаризму.

Голосоване відбуваєсь звичайно через піднесене рук, в прочім могут збори зарядити після потреби також инший прийнятий спосіб голосованя. При виборах голови Товариства, Виділу і комісії надзираючої голосує ся завсїгда картками.

Рішає абсолютна більшість голосів присутних членів Товариства без голосу председателя, а в разі рівности голосів переходить внесок, до котрого председатель приступить.

§ 22. До рішення зміни статуту потреба присутности 2/3 числа членів

ВИДІЛ

§ 23. Виділ інститута «Руский Дім Народний в Брошеві» складаєсь з голови, десять членів Виділу і трьох заступників Виділу. Виділ управляє ділами Товариства через оден рік аж до нового вибору на звичайних зборах; надзвичайні загальні збори могут однак в разі потреби ухилити кождого часу існуючий Виділ і вибрати новий або доповнити зменшивший ся.

До Виділу може бути вибраний кождий член і то рік за роком — с тим органіченем, що не могут бути вибраними до Виділу особи правні яко члени Товариства, і члени котрі вкладок членських за минувший рік не заплатили.

§ 24. Зараз по загальних зборах у конститутує ся нововибраний Виділ в той спосіб, що з поміж себе вибирає заступника го-

лови, секретаря, его заступника, господаря, касієра і контрольора, бібліотекаря і інших, цілям Товариства відповідаючих функціонерів. Акт віддання і відобрання управи Товариства підписують члени уступаючого і відбираючого Виділу а сам списаний акт складають в архів Товариства.

§ 25. Виділ управляє Товариством безпосередньо і рішає у всіх ділах, не застережених загальним збором.

Права і обов'язки Виділу суть:

- а) приймати і виключати членів;
- б) вести зряд маєтку і заступати Товариство у всіх случаях правних.
- в) розділювати поодинокі функції і між членів Виділу;
- г) вибрати і відправляти урядників і слуг Товариства і препоручати в разі потреби поодинокі до переведення цілей Товариства потрібні функції іншим членам;
- д) установляти платню слугам Товариства;
- е) означати круг діяльности урядників і слуг;
- ж) скликати загальні збори і виконувати їх рішення;
- з) контролювати каси Товариства, переглядати рахунки, укладати прелімінарі справозданя і подавати тїжь до публичної відомости;
- и) уміщати корисно капітали Товариства на основі препоручення загальних зборів;
- і) стягати членські вкладки і інші належности і наглядати над точним виплачуванем тихже;
- к) приймати іменем Товариства дари жертви, записи, спадщини, гроші, цінности і виставляти поквитованя;
- л) вести іменем Товариства процеси;
- м) заключати іменем Товариства всякого рода умови, уділяти повномочія і зятягати позички після постанов статута, виплачувати довги і виповнювати зобов'язання Товариства;
- н) наглядати над ходом усіх діл Товариства;
- о) наглядати над заведеннями, удержуванними через Товариство.

В загалі в імени Товариства ділає Виділ в усіх таких випадках, для котрих ані в статуті сїм ані в осібних статутах організаційних (§17. и) або постановах для порядку внутреного діловодства (§17, й) не буде що іншого постановлено.

§ 26. Уступаючий Виділ винен зараз, а найдальше до 3 день по загальних зборах віддати зряд новому Виділови (§24).

§ 27. Если котрий з членів виділових перешкоджений брати участь в заряді Товариства, або з недбалости відтягає ся і на засіданнях раз по раз не являє ся, тогда покликає Виділ на его місце до кінця року або на якійсь час одного з заступників Виділових.

- § 28. Нікто з членів Виділу не може ніщо заряджувати самовільно без рішення або препоручення Виділу, лишь в таких випадках, где грозить небезпеченство в проволочи, може голова Товариства або в разі єго перешкоди заступник голови під власною вітвічальністю зарядити провізорично, тоє свое зарядженя однакожь як найскорше Виділови до одобреня предложити.
- § 29. Виділ Товариства скликає голова Товариства або, если той перешкоджений, єго заступник, а в разі наглої потреби найстарший віком член Виділу, кожного разу коли справи Товариства того вимагають а вже найменше раз в місяць.
- § 30. До важности ухвал Виділу потреби, щоби голова, або єго заступник, а в разі конечної потреби найстарший віком член Товариства скликав засіданє і членів повідомив та щоби крім предсідателя явилось найменше п'ятьох членів Виділу.
- § 31. Рішення западають абсолютною більшостю голосів, в разі рівности голосів рішає мніє, до котрого предсідатель приклониться.
- § 32. З веденя діл і орудованя майном Товариства обов'язаний єсть Виділ що року складати загальному зборови справозданє.

Комісія надзираюча.

- § 33. Надзираюча комісія складає ся з трьох членів, котрі з поміжь себе вибирають одного на предсідателя і з двох заступників.
- § 34. Надзираюча комісія має обов'язок, наглядати, щоби діла Товариства велись пієя постанов статута і установлених норм, щоби рішення загальних зборів точно виконували ся, а в загалі щоби Товариство через свій заряд не поносило шкоди і щоби свої задачі як найточніше сповнювати могло.
- § 35. В тій цілі комісія надзираюча має право:
- а) кожного часу вглядати в книги протоколів, рахунків, книги касові і усі книги діловодства в Товаристві;
 - б) бути присутними в комплеті або через свого відпоручника при всіх засіданях Виділу і комітетів з голосом дорадчим, через що о всіх засіданях належит предсідателя комісії завідомити.
- § 36. Комісія надзираюча має дальше обов'язок:
- а) кілька разів до року через відпоручника з помеже себе вибраного перевести шконтро каси Товариства і рахунків Виділу;
 - б) що пів року перевести перегляд діяльности Виділу.
- § 37. Для перегляду діяльности Виділу значує предсідатель комісії надзираючої день засідання комісії надзираючої, на котрім мають бути присутні Виділ і члени Виділу, здають устно на основі принесених книг діловодчих докладне справозданє діяльности Виділу від часу послідовного перегляду, почім члени комісії і підписують дотичні книги.

Протокол такого засідання вписує оден з членів комісії надзираючої в книгу засідання Виділу, где такожь вписують ся більшістю голосів комісії рішені уваги що до знайденого стану діяльности Виділу.

- § 38. На підстваї переведених шконтрів пересмогру комісія надзираюча на найближчих загальних зборах Товариства, по справозданю Виділу здає справозданє о знайденім стані діл Товариства с своїми увагами і внеском на уділенє чи не уділенє Виділови абсолюторії.
- § 39. Комісія надзираюча має каждый раз скликати загальний збір Товариства, если зайдуть важні до того причини, а Виділ Товариства загального збору скликати не хоче або не може.
- § 40. Засіданє комісії надзираючої скликає і приводить предсідатель комісії, для комплету мусять явити ся три члени комісії, а вразі перешкоди котрого з членів належить покликати заступника. Протоколи засідання веде оден з членів, а рештою засідання і рішення відбувають ся так, як засіданє Виділу.

Комітети.

- § 41. Для переведення поодиноких функцій і предпринять Товариства можуть так загальні збори як і Виділ в разях того вимагаючих вибрати осібні комітети. Кождий комітет виберає собі більшостю голосів предсідателя, засідання скликають ся, відбувають і рішають подібно, як засідання Виділу. До важности рішень комітету потреба присутности найменше половини вибраних членів комітету, но ніколи не мнеше трех членів.

Протоколи.

- § 42. При всіх зборах і засіданнях списує ся протокол, котрий підписує голова взглядно предсідатель і секретар. Кождий член може подати своє внесене устно до запротоколованя.

Язык.

- § 43. Всі наради на зборах всяких засіданнях в Товаристві «Руский Дім Народний в Борщеві» ведуть ся в руским язиці, тимже языком і скорописею мають бути списані усі протоколи, книги і письма; в загалі язык руский єсть языком кореспонденції і всього діловодства Товариства, так само языком товариським, домовим і викладовим у всіх заведеннях удержуваних через інститут. «Руський Дім Народний в Борщеві».

Заступництво Товариства.

- § 44. На вні заступає Товариство голова, а в разі перешкоди заступник тогожь.
- § 45. Всі письма від Товариства підписує голова

або его заступник і секретар взглядно его заступник а побіч їх підписів має бути прибіта печать Товариства. Повномочія до ведення процесів іменем Товариства і всі акти правні, котрими Товариство правно ся зобов'язує, мають крім того еще бути підписані через одного члена Виділу і належить в них відкликати ся до уповноваженого рішення Виділу взглядно загальних зборів.

Спори.

§ 46. Спори рішає в Товаристві Суд мировий, в склад котрого входять вибрані по одному через сторони судії з поміж членів Товариства, а тіж вибирають (в разі згідности жеребом) з поза себе зверхника.

Розв'язане Товариства

§ 47. До важности рішення що до розв'язання Товариства мусить бути загальні збори членів Товариства в тій власне цілі с докладним умотивованем потреби розв'язання інститута скликані, найменше, 3/4 (три четвертини) дійстних членів мусить явити ся і 3/4 (три четвертини) частинами усіх присутних голосів має запасти рішення о розв'язанню Товариства.

§ 48. Маєток Товариства если би скликані в тій цілі загальні збори інакше не рішили, або слиби Товариство без рішення загальних зборів розв'язане зістало припадає, ато маєток недвижимий яко власність Русинів міста Борщева т. є. грецько католицької віроісповідної громади. движимий на фонд стипендійний для убогої рускої молодежи с правом першешства молодежи міст Борщева і теперішнього его політичного повіта, образууючої ся в школах, заведенях ремісничих промислових, торговельних і господарських. Заряд майна недвижимого належить до греко-католицької віроісповідної громади в Борщеві, заряд фонду належати буде до Товариства «Просвіта» у Львові, а если би тоє не існувало до «Наукового Товариства імени Шевченка» у Львові, а в разі неістнованя і того Товариства переходить заряд тогож фонду в руки громад міста Борщева. Фонди, віддані Товариству «Руский Дім Народ-

ний в Борщеві» на певну означену ціль §4), переходить подібно як фонд стипендійний під заряд Товариства «Просвіти» у Львові взглядно «Наукового Товариства імени Шевченка» у Львові, взглядно громади міста Борщева, мусять однакожь обернути ся на ціль, на яку зложені зістали.

§ 49. Для докляного определення ходу діл в Товаристві «Руский Дім Народний в Борщеві» по мисли статутів можуть загальні збори крім згаданих в §3, статутів організаційних устанавити постанови (регулямін) о порядку внутрішнього діловодства в Товаристві, а постанови ті обов'язують так Виділ як усіх функціонерів Товариства.

Постанови переходові.

§ 50. Занім загальний збір скликаний зістане, Товариство буде в можности з організуватись після сего статута, мають члени підписуючі сей статут по его затвердженю усі права Виділу і они мають по потвердженю сего статута Товариства внести в жите. —

Др. Михайло Дорундяк, вр., Еміль Медвецький, вр., Алексей Салвіцький вр., Василь Дроздовський вр., Йосип Шарковський вр., Йосип Свідзінський вр. о. Омелян Глібовіцький вр., др. Роман Яросевич вр., Омелян Кобринський о. Мих. Гулла вр. Ієронім Калитовський вр. Іоан Шиманский, вр. Михаил Зелінський вр. Іоан Крочак вр., о. Лонгин Федоровський вр.

Статут сей затверджений зістав рескриптом високого ц. к. Намісництва з 12 листопада 1896 ч. 91975 і інтимований розпорядженем ц. к. староства в Борщеві з дня 21 листопада 1896 до ч.26930996

Статут інститута «Руский дім народний в Борщеві». Накладом фонду основателів Друкарня Николая Джулицького в Перемишли. 1897 р.

Мова оригіналу збережена.

(Оригінал Статуту зберігається у Борщівському краєзнавчому музею під № 6990 Переданий до музею жителькою м. Борщева Ковбель Л.А.).

ПУБЛІКАЦІЮ ПІДГОТУВАВ
МИХАЙЛО СОХАЦЬКИЙ.

СТАТУТ
ТОВАРИСТВА «УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ
ДІМ» В БОРЩЕВІ 1934 р.

I. НАЗВА

§ 1

Товариство має назву інститут «Український Народний Дім» в Борщеві.—Печатка інституту заключає на синім тлі льва, а довкруги написана назва Товариства.

II. ОСІДОК

§ 2

Осідком Товариства є місто Борщів, а тереном діяльності борщівський повіт.

III. МЕТА

§ 3.

Метою Товариства є ширити між своїми членами просвіту в християнсько-католицьким дусі, плекати моральність і підносити їх добробут.

IV. ЗАСОБИ

§ 4.

До осягнення сеї мети буде Товариство змагати всім законом дозволеними засобами, а з осібна буде:

а) удержувати бібліотеку;

б) уладжувати літературно-наукові виклади і відчити, устроювати льокально-музичні концерти та аматорські вистави;

в) спомагати українські видавництва, ведені в дусі християнсько-католицьким;

г) основувати і вести всякого типу школи: господарські, торговельні, промислові та також школу музики і співу, передовсім співу церковного;

д) спомагати матеріально студіюючу молодь міста Борщева і борщівського повіту і вести для ньої бурсу;

е) уладжувати господарсько-промислові вистави;

ж) основувати музеї (етнографічні, промислові, природничі);

з) основувати і вести кредитові і торговельні установи,—одним словом **попирати** всі культурно-освітні і економічні змагання своїх членів.

У. МАЙНО ТОВАРИСТВА

Майно Товариства складається:

а) з довідки під конс. ч. 861 в Борщеві,

б) з членських вкладок;

в) дарів, записів, субвенцій;

г) прибутків з вистав, концертів, відчитів та забав.

VI. ЧЛЕНИ, ПРИНЯТТЯ, ПРАВО
ОБОВ'ЯЗКИ

УТРАТА ПРАВ

§ 6

Товариство складається з членів звичайних, почесних, добродіїв і членів-покровителів.

§ 7

Членів почесних і членів-покровителів іменує на внесення Виділу Загальний.

§ 8

Челном-Покровителем заіменованим Загальним Збором 28 липня 1912 р. є їх Ексцеленція Преосвященний о. Григорій Хомишин станісл. епископ.

§ 9.

Член-Покровитель має право домагатися точного виконання постанов статута і в тій цілі має право особисто або через свого заступника домагатися скликання Загального Збору або засідання Виділу і брати в них участь та вглядати в усі книги діловодства. Має також право домагатися здержання виконання ухвал Виділу аж до вирішення дотичної справи Загальним Збором.

§ 10

Звичайним членом Товариства може стати кожна особа української народности, котру Виділ, як звичайного члена прийме.

§ 11

Членом добродієм може бути особа української народности, яка зложить для товариства одноразову вкладку в квоті 300 зол., а членом почесним особа, якій ту почесність нададуть Загальні Збори за великі заслуги для Товариства.

§ 12

Звичайні члени мають право брати учать в Загальнім Зборі вибирати членів Виділу і Провірної Комісії та бути вибраним в ті ж члени.

§ 13

Обов'язком звичайних членів є платити річну вкладку і причинятися відповідною працею до здійснення мети Товариства та підчинятися його рішенням.

§ 14

Членське право погасає через смерть члена, екступлення з Товариства та через виключення його з членів.

§ 15

Членство тратить також і той член, який **визваний** до заплати залягаючої членської вкладки, під загрозою утрати права членства, вкладки цієї в незначенім у тім **визванню** речинці не заплатить.

§ 16

Виділ має право виключати члена, котрий допустився нечесних або неморальних вчинків, або котрий очевидно ділає на шкоду Товариства.

Перепону такого виключення не може бути обставина, що дотичний член входить в склад Виділу, або Провірної Комісії.

§ 17

Виключений член має право відклику до Загального Збору.

УІІ. УПРАВА ТОВАРИСТВА І КРУГ ІІ ДІЛАННЯ І ЗАГАЛЬНИЙ ЗБІР

§ 18

Начальною законодавною і контрольною владою Товариства є Загальний Збір. Він вказує напрямні праці Товариства, оперті на цьому статуті та постановах дотичних законів, а його рішення обов'язують безапеляційно—зосібна Загальний Збір:

- а) іменує членів-Покровителів і почесних членів;
- б) приймає звіт з діяльності Виділу і уділяє абсолюторії уступаючому Виділові;
- в) вибирає Виділ і Провірну Комісію;
- г) рішає про зміну статута, розв'язання Товариства та висоту членської вкладки;
- д) зизволює на продаж, заміну, застав і постійне обтяження нерухомого майна Товариства та наєм тогож майна не довше як три роки;
- ж) уповажнює Виділ до переведення окремих справ Товариства застережених Загальному Зборі.

§ 19

До зміни статута треба згоди Члена-Покровителя і більшости 2/3 голосуючих, а до розв'язання Товариства треба крім згоди Члена-Покровителя приявности 3/4 загалу членів і також скількості голосуючих за розв'язанням.

§ 20

Неприсутність Члена-Покровителя мимо правильного повідомлення приймається за його згоду на повзяті в тім Зборі рішення.

§ 21

Загальний Збір є Звичайний або надзвичайний.

§ 22

Загальний Збір відбувається що 3 роки в перших трьох місяцях року.

§ 23

Надзвичайний Збір може скликати Виділ і Член-Покровитель, або Провірна Комісія.

§ 24

На умотивоване домагання 1/4 части членів, —Виділ мусить до одного місяця скликати Надзвичайний Загальний Збір.

§ 25

На Загальнім Зборі проводить Голова Товариства, його заступник, або вибраний Загальним Збором окремих представник, який покликуює собі двох секретарів.

§ 26

До важности рішень Загального Збору треба:

- 1) комплектного його скликання.
- 2) Писменного повідомлення Члена-Покровителя і всіх звичайних членів Товариства, про місце, час і порядок наперед.
- 3) приявности 1/3 частини членів Товариства.

§ 27

Якщо би однак на правильно скликанім Зборі не явилась кваліфікована скількість членів, тоді Загальний Збір може відбутися о го-

дину пізніше з тим самим порядком нарад, на якому вже без огляду на скількість членів западають правосильні рішення.

§ 28

Рішення Загального Збору западають звичайною більшістю голосів приявних. При рівности голосів рішає предсідник.

§ 29

Голосування відбувається усно і явно. Загальний Збір однак може в окремій справі прийняти інший спосіб голосування.

2/—ВИДІЛ

§ 30

Виділ Товариства складається з Голови — містголови — секретаря — його заступника—скарбника господаря і 5 членів Виділу.

В склад Виділу мусить входити 6 священників з борцівського повіту.

§ 31

Голову Товариства вибирає Загальний Збір — прочі функції Виділови приділюють собі самі Виділові на конституючім засіданню Виділу, яке мусить відбутися сейчас по Загальному Зборі.

§ 32

Виділ орудує майном Товариства і колегіально полагоджує всі його біжучі справи від дня свого вибору до дня вибору черговим Загальним Збором нового Відділу, а з осібна:

- а) приймає і виключає членів Товариства.
- б) зизнає іменем Товариства всякі правні акти;
- в) іменує повновласників до ведення процесів іменем Товариства;
- г) іменує урядовців Товариства, означає їх платню і виконує дисциплінарну власть над ними, приймає і віддає службу;
- д) скликує Загальний Збір Товариства і здає перед ним звіт зі своєї діяльности
- е) виконує рішення Загального Збору;
- ж) творить окремі комісії, потрібні для переведення окремих завдань Товариства

§ 33

Засідання Виділу відбувається під проводом Голови, зглядне його заступника.

§ 34

Коли член Виділу без оправдання не явиться на двох чергових засіданнях, голова покликуює в його місце заступника.

§ 35

До важности ухвал Виділу потреба крім голови приявности найменше 5 членів Виділу.

§ 36

Рішення западають більшістю голосів, при рівности голосів рішає голова.

3/—ПРОВІРНА КОМІСІЯ

§ 37

Провірна комісія складається з 3 членів і двох заступників, які собі вибирають предсідника.

§ 38

Комісія та має право і обов'язок вглядати в ціле діловодство Товариства, з окрема в фінан-

сові його справи, провірювати рахунки і скла-
дати на Загальнім Зборі звіт про вислід своїх
помічень, та ставити відповідні внесення.

Члени ревізори мають право брати участь
в засіданнях Виділу з дорадчим голосом.

§ 39

На Загальнім Зборі Члени Провірної Комі-
сії ставляють внесення на уділення або неуди-
лення абсолютесії уступаючому Виділові.

§ 40

До важности ухвал Провірної Комісії, треба
приявности наменше 2 членів.

VIII. ЗАСТУПСТВО ТОВАРИСТВА

§ 41

Товариство на зверх заступає голова згляд-
но його заступник. Всі грамоти, виставлені то-
вариством і всі письма походячі від нього, му-
сять бути підписані головою і секретарем,
зглядно їх заступниками та мусять мати пе-
чатку Товариства.

IX. РІШЕННЯ СОПІВ

§ 42

Спори між членами Товариства, а членами і
Товариством, які повстали з відносин в Тowa-
ристві—рішає мировий суд, зложений з двох

суддів вибраних по одному через сторони і зі
зверхника, вибраного суддями. Від рішення та-
кого суду нема відклику. Не прийняття рішен-
ня мирового суду потягає за собою автоматич-
ну утрату членства.

§ 43

Колиби члени в означенім головою речинці
не заіменували свої сусіддів, в той час браку-
ючого суддю іменує сам голова Товариства.

Наколиб судді не могли згодитися на особу
зверхника,—рішає жереб з поміж двох ними
запропонованих на зверхників.

X. РОЗВ'ЯЗАННЯ ТОВАРИСТВА

§ 44

На випадок розв'язання Товариства на ос-
нові ухвали Загального Збору (добровільно)
або на підставі рішення влади, майно Тowa-
риства переходить на гр. кат. церков в Борщеві.

Держархів Тернопільської області.—Ф. 231,
оп 2, спр. 6058.—Арк. 1—3 зворот . (Машино-
пис). 1934 р.

Публікацію підготував Ігор СКОЧИЛЯС

РЕЦЕНЗІЇ І ОГЛЯДИ

ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНИЙ ЗБІРНИК ЧОРТКІВСЬКОЇ ОКРУГИ: ПОВІТИ ЧОРТКІВ, КОПИЧЕНЦІ, БОРЩІВ, ЗАЛІЩИКИ (Редакційна РАДА: О Соневницька, Б. Стефанович, Р. Дrajнiвoвський).—НЬЮ-ЙОРК — ПАРИЖ—СІДНЕЙ — ТОРОНТО, 1974.—927 с.

Ліквідація глухої стіни між українською діаспорою і її альма-матірю — Україною, дає можливість кожній з сторін тісніше пізнати один одного, збагатитися досягненнями в галузі науки, культури, освіти тощо. Правда, з нашого боку здобутки не такі вже й значні. Тим не менше обмін потрібен і вимагає зваженого і тактовного підходу.

В цьому плані не є винятком і краєзнавство України, найбільш занедбана ділянка історичних студій. Якщо на Радянській Україні можливості краєзнавців були суттєво обмежені, то в умовах західної цивілізації українці отримали свободу вільного слова і творчого пошуку.

Однієї з яскравих сторінок сподвижницької діяльності української спільноти на американському континенті вважається підготовка та видання під егідою зарубіжного НТШ серії «Український архів» кількох десятків томів історично-мемуарних спогадів і розвідок.

Здебільшого вони охоплювали окремі повіти, іноді—більші регіони, переважно терену Галичини і Волині.

Таким регіональним збірником був і «Історично-мемуарний збірник Чортківської округи», що побачив світ 1974 року в канадському місті Торонто. Краєзнавчі матеріали видання охоплюють територію сучасних Борщівського, Заліщицького, Чортківського і частину Гусятинського районів Тернопільської області, умовно об'єднаних в Чортківську округу. Книга видана на високому поліграфічному рівні, займає 927 сторінок тексту, з багатьма ілюстраціями і світлинами. Художнє оформлення виконано Яковом Гніздовським, всесвітньовідомим митцем українського походження, уродженцем села Пилипче Борщівського району.

Ідея написання фоліанту зародилася на святкуванні чергових роковин Листопадового чину в «Літературно-мистецькому клубі» міста Нью-Йорку у 1961 р. Після доповіді журналістки Ольги Соневницької земляками Чортківської округи було створено «Ініціативний комітет» для підготовки видання книги.

У склад комітету увійшли Ольга Соневницька, Марія Лозинська, Остап Фірчук і Сильвестер Мартинюк (як представник Борщівщини). 10 грудня 1961 р. вибрано Організаційний Комітет по проведенні першого з'їзду вихідців з

Чортківської округи. Від Борщівщини туди включено С. Мартюка і Б. Стефанович (с. 869). Майже через рік, 11 листопада 1962 р., з'їзд відбувся у Нью-Йорку, з участю делегатів від США і Канади.

Самі редактори так описують форум: «З'їхались... земляки з наших чотирьох повітів, згадали молоді літа, землю, де народилися, де виростили, або де вкладали працю свого життя, і вирішили спільно видати пропам'ятну книжку, в якій слід би обговорити всебічно життя-буття нашої території, зокрема, пережиті події (с. 77).

Поспішливість, з якою готувався з'їзд і матеріали до збірника, диктувалась катастрофічним станом історико-краєзнавчої науки на Великій Україні, коли одне за одним покоління людей виростили, позбавлені свого історичного коріння, любові до рідної землі. До того ж 29 травня 1962 р. ЦК КПУ прийняв постанову «Про видання історії міст і сіл УРСР», а вже 12 червня того ж року в Тернополі затвердили склад і обласної редколегії по написанню тому «Тернопільська область». Наперед знаючи, що «Історія міст і сіл» носитиме антиукраїнський, антинауковий характер, українська діаспора протиставила їй свою роботу,—«Історично-мемуарний збірник Чортківської округи.

Основний тягар творчої і технічної праці взяв на себе Діловий комітет з п'яти чоловік під проводом Ольги Соневницької. Він збирав матеріали, необхідні кошти, координував зусилля аматорів. Більш як десятиліття плідна робота принесла блискучий успіх,—«Історично-мемуарний збірник Чортківської округи» став надбанням наукових кіл і широкої громадськості діаспори, а від недавніх пір,—і їх побратимів на берегах Збруча, Серету і Нічлави.

Серед різноманіття матеріалів, поміщених у виданні, значне місце займають спогади і розвідки, що стосуються Борщівщини. На них і акцентуємо свою увагу.

Структурно книга побудована по комбінованому принципу. Згальні обзорні статті висвітлюють події в хронологічному порядку, далі йдуть матеріали по повітах, групових тематичними блоками, а завершують кожний розділ нариси про всі населені пункти.

Необхідно звернути увагу на те, що у видавців книги був обмежений вибір авторів, наукової літератури та джерел. Про доступ

до українських архівів в ті часи можна було тільки мріяти... Однак і в таких скрутних умовах Комітет зумів підібрати потрібних людей для написання окремих розділів для Борщівщини, в результаті чого читачі отримали порівняно повну картину суспільно-економічного і політичного життя краю з кінця XIX ст. до 1939 р. включно.

Самі ініціатори видання збірника добре усвідомлювали реальні можливості діаспори і не намагалися подати книгу як вичерпну історію повітів, окремих сіл і т. д. «На нашій території зайшло багато важливих подій, яких не було кому описати, бо їх свідки винищені окупантами наших земель»,—читаємо у передмові. (с. 9).

Тому задум книги полягав не у написанні історії Чортківської округи, а у виданні збірки матеріалів до історії краю. Власне, з цим завданням редколегія успішно справилась.

Книга не є монографією чи працею окремої особи, аплодом зусиль колективу дописувачів, яких налічується десятки і сотні осіб. Втім, до цих пір не всі автори статей нам відомі. Багато з них з різних міркувань (насамперед з політичних) відмовилися ставити свої прізвища під власними матеріалами.

Основу «Чортківської округи» складають спогади і мемуарні записки сучасників описуваних подій. Перші розділи книги містять загальні, обзорні статті, написані фахівцями з використанням окремих джерел і багатой літератури. З друкованих видань автори користувалися «Шематизмами» Львівської і Станіславської єпархій за 1841, 1853, 1874, 1888, 1907, 1912 і 1930 рр., статистичними довідниками австрійського і польського періодів, атласом «Руських земель» О. Яблоновського з кінця XVII—початку XVIII ст. і т. д. Довідкова література складається з «Енциклопедії Українознавства», «Української Радянської Енциклопедії», «Британської Енциклопедії», «Великого Брокгауза». Наукові і спеціальні видання репрезентовані «Історією України—Руси», «З минулого Тернопільського воеводства» О. Чоловського і Б. Януша Вичерпної бібліографії у збірнику не падає, оскільки вона мала друкуватись доктором Дмитром Штогрином у другому томі «Чортківської округи». (Другий том так і не побачив світ).

Невважаючи на науково-популярний характер збірника, зроблено спробу дати критичний аналіз використаних джерел і літератури. Зокрема, справедливо піддається сумніву достовірність статистичних даних по етнічному і конфесійному складу населення, коли чисельність українців свідомо занижувалась і т. д.

В цілому залучених джерел і літератури виявилось недостатньо для всебічного аналізу складних процесів і висвітлення широкого спектру подій, що відчувається при ознайомленні з книгою. Але, ще раз повторюється, це сталося не з вини редколегії і було спричинено об'єктивними обставинами, несприятливи-

ми для українства взагалі.

Перейдемо до безпосереднього аналізу «Історично-мемуарного збірника Чортківської округи». Загальнообзоровий розділ відкриває дослідження патріарха української археології доктора Ярослава Пастернака «Західне Поділля на заранні історії». (с. 14 — 25). Стаття, без сумніву, є найбільш вдалою і кваліфікованою серед решти матеріалів збірника, написана з використанням результатів власних польових досліджень. Велику увагу Пастернак приділяє первіснообщинним стоянкам давньої людини, багато місця відводить опису печери «Вертеба» в Більче-Золотому.

Загальні відомості про історію чотирьох повітів, починаючи від давньоруського періоду і закінчуючи новим часом, подав Леонід Соневицький (с. 26—40). Про визначних особистостей краю написала розвідку Ольга Соневицька (с. 43—49). Зокрема, вона згадує про діяча фірми «Центросоюз» у Львові Івана Мартюка (1889—1972), уродженця Скали, його земляків Мирослава Старицького (1909—1969), оперного співака світової слави, Василя Юрчака (1876—1914), відомого актора театру «Руська Бесіда», Євгена Курила, також актора, Миколу Анастасієвського (художника), З. Вовковець походить Володимир Довганюк, драматичний актор у США і Канаді (с. 45—49).

Власне матеріали, що стосуються терену Борщівщини, охоплюють 215 сторінок, з 479-ої по 694-ту. За невеликими винятками, вони висвітлюють історію повіту кінця XIX — першої половини XX ст. Авторами статей виступають Степан Паладійчук, Іван Романюк, Ірина Лунів, Сепан Кушей, Василь Пакуляк. Крім того, відомості про населені пункти подали вихідці з цих сіл і містечок. Всі статті по Борщівщині написані свідками тогочасних подій і носять яскраво виражений мемуарний характер.

Степан Паладійчук у статтях «Борщівщина і Борщів», «Національно-політичне відродження Борщівщини (кінець XIX—поч. XX ст.)» подає загальні географічні і історичні відомості про повіт, розповідає про початки пробудження самосвідомості населення краю, провідну роль священиків, сподвижництво і невтомну працю організатора Борщівщини адвоката Михайла Дорундяка (с. 481—489).

Надзвичайно насичені фактичним матеріалом «Спогади про Мельниччину та Борщівщину» Івана Романюка. Перебуваючи у гущі тогочасної політичної боротьби, будучи активним учасником культурно-освітньої роботи серед населення, він емоційно, щиро і правдиво висвітлює такі маловідомі сторінки історії краю, як російську окупацію 1914—1918 рр., діяльність Повітового Комісаріату ЗУНРУ («Листопадовий чин і організація української влади»), прихід польської окупаційної влади і більшовицького режиму в 1920р., початок масових репресій НКВС проти борщівчан у 1939—1941 рр. Велику увагу Романюк приділяє південним районам Борщівщини, де народився і

виріс. Зокрема, він висвітлює кооперативний рух у Мельниччині, діяльність «Сільського господаря», «Сокола».

Ірина Лунів, колишній лідер українського жіночого руху на Борщівщині, у «Спогадах про діяльність «Союзу Українок» описує життя жінки-борщівчанки. Це єдина стаття у збірнику, де комплексно показано діяльністю українського товариства. (с. 547—550).

Події останнього десятиріччя польського панування знайшли своє відображення у серії мемуарів Степана Кушей під загальною назвою «Борщів у 30-х рр. і в часі другої світової війни». Автор знайомить читача з складними перепетями політичної боротьби в повіті, з незгодами в українському визвольному русі (між «смалівцями» і «лунівцями»). Особливо цінні його нариси про національні товариства, що тоді існували, — «Луг», «Сільський Господар», «Повітовий Союз Кооператив».

Завершують розділ спогади Василя Пакуляка про його роботу в «Просвіті», емоційні переживання з кінця 30-х — на поч. 40-х рр. З-поміж решти авторів Пакуляк вирізняється художнім описом подій, аналітичним підходом до аналізу суспільних явищ.

Як бачимо, борщівська діаспора, використавши свій значний потенціал, спромоглася на сторінках збірника відтворити широку панораму суспільно-економічного і товариського життя повіту, емоційно розповісти про далеке і близьке минуле Надзбруччя. Одночасно необхідно зазначити, що великий пласт історичних подій залишився поза увагою збірника з причин, незалежних від видавців. Це історія «Про світи», шкільництва, політичних осередків в повіті, культура, біографічні нариси про визначних діячів Борщівщини і т. д. З плином часу у спогадах авторів закралася окремі неточні, перекручення фактів і дат, що, однак, не впливають на загальний позитивний фон книги.

«Історично-мемуарний збірник Чортківської округи» містить нариси про всі населені пункти повіту, згруповані у двох анклагах — «Борщівський судовий округ» і «Мельницький судовий округ». Дані про більшість сіл і містечок

подав Степан Кушей, переважно статистичного і оглядового характеру. В тих випадках, коли авторами виступають уродженці місцевостей, про які ведеться розповідь, історії міст і сіл є досить повними і різноплановими. Заслужують на увагу нариси про Лосяч, Цигани, Скалу, Іванків, Жилинці, Ланівці, Більче-Золоте, Королівку, Сков'ятин, Шишківці, Шупарку, Кривче, Залісся. Взірцем творчого підходу до написання краєзнавчої роботи служить історія Устя, досліджена Іваном Романюком. с. 643—663).

Усі нариси характеризуються великим розмахом легенд, переказів, власних спогадів і спостережень авторів, любов'ю до рідної оселі і України. Одночасно потрібно пам'ятати, що матеріали несуть відбиток суб'єктивізму і висвітлюють особисте розуміння історичного процесу авторами.

Окремі статті мають додаткові унікальні матеріали, як, наприклад, спогади про відвідини Борщівщини І. Франком, Б. Лепким (Цигани, с. 580—582), згадки про першого українського посла від Борщівщини до австрійського парламенту Федора Гайдамаху (Іванків, с. 587—595), історію династії священників в Ланівцях (с. 605), цікаві етнографічні, спелеологічні відомості про Більче-Золоте (с. 612—619), біографічні дані про о. Олександра Капустинського о. Антона Кязновського та княгиню Сапігу (с. 636).

Безумовно, «Історично-мемуарний збірник Чортківського округи» став помітним явищем в культурному і науковому житті не тільки української діаспори, але і регіону Галицького Поділля. Він сказав своє перше правдиве слово в історичному краєзнавстві Борщівщини, викрив «комуністичний накіп» «Історії міст і сіл УРСР», відкрив перед нами дивовижний світ національного життя української громади краю, її визвольні змагання і прагнення до соборності. На закінчення залишається винести щире подяку сподвижництву авторського колективу збірника і надію на творчу співпрацю.

Ігор СКОЧИЛЯС

ЗМІСТ

Слово до читача 3

СТАТТІ

- Сохацький Михайло. З історії археологічних досліджень на Борщівщині 4
- Ситник Олександр. Середньопалеолітичні пам'ятки Борщівщини 11
- Скочиляс Ігор. Інститут «Народний дім» в Борщеві (1896—1939) 16

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Гутковський Клим. Про печери в Кривчу 27

ЕТНОГРАФІЯ

- Грушкевич Зіновій. Глухе Поділля 32
- Боровський Василь. Похоронні звичаї і обряди на Галицькій Поділлю в повітах Борщівським і Мельницьким 34

ЛЕГЕНДИ РІДНОГО КРАЮ.

Вировий Микола. Мста кривна. 37

МАТЕРІАЛИ.

- Статут інститута «Руський Дім Народний в Борщеві» 1897 року. 42
- Статут Товариства «Український Народний Дім» в Борщеві 1934 року 48

РЕЦЕНЗІЇ І ОГЛЯДИ.

Історично-мемуарний збірник Чортківської округи 51

ЧИТАЙТЕ У НАСТУПНОМУ ВИПУСКУ.

Старожитності Більче-Золотого.
Михайло Грушевський і Борщівщина.
Борщівський повіт у роки першої світової війни.

Поіменний список підстаршин і старшин Української армії (УСС, УГА)—вихідців з Борщівського повіту.

Вони боролись за волю України (Воїни УПА—уродженці Борщівщини).

Червоними і чорними нитками. Історія Борщівської вишивки.

Як ходили у нас з «Маланкою» 100 років тому.

Наші відомі земляки. Яків Гніздовський.

За активну допомогу у виданні збірника складаємо
подяку добродіям Гончарику С. (с. Іванків),
Савчак П. М., Понтус М. О. (с. Цигани).

АДРЕСА

283650 м. Борщів, вул. Шевченка. 9, Краєзнавчий музей
(відділ Тернопільського краєзнавчого музею). Тел. 2-16-92.

Здано в набір 5. V. 92 р. Підписано до друку 3. VII, 92 р.
Формат 60x84/8, Папір книжково-журнальний. Гарнітура
літературна. Умовн. друк, арк. 3,5. Зам. 1211. Тираж 900.
Ціна договірна.

Борщівська районна друкарня м. Борщів, вул. Івана Верхратського, 3